

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE'DE TARIM VE KIRSAL KALKINMAYI
DESTEKLEME KURUMU'NUN KIRSAL KALKINMAYA
ETKİSİ**

Merve USLU

**Danışman Doç. Dr. Orhan KANDEMİR
Jüri Üyesi Doç. Dr. Serkan DİLEK
Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yağmur ERSOY**

KASTAMONU-2019

TEZ ONAYI

Merve USLU tarafından hazırlanan "Türkiye'de Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun Kırsal Kalkınmaya Etkisi" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve oy birliği ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Doç. Dr. Orhan KANDEMİR
Kastamonu Üniversitesi

.....

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Serkan DİLEK
Kastamonu Üniversitesi

.....

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yağmur ERSOY
Sakarya Üniversitesi

.....

05.10.2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

.....

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bulunan bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesi dahilinde elde edilerek sunulduğunu, bunun beraberinde tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tez çalışmasında bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz bir şekilde atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Merve USLU

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
TABLOLAR DİZİNİ	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
GRAFİKLER DİZİNİ	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xi
1. GİRİŞ	1
2. KIRSAL KALKINMA VE TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ	3
2.1. Kırsal Alan ve Kırsal Kalkınma Kavramları.....	4
2.2. Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörünün Yeri ve Önemi	6
3. TÜRKİYE'NİN KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI VE AB UYUMU..	10
3.1. Planlı Dönem Öncesi	11
3.2. Planlı Dönem Sonrası.....	12
3.2.1. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)	12
3.2.2. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972).....	13
3.2.3. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977).....	13
3.2.4. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)	14
3.2.5. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989).....	15
3.2.6. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)	15
3.2.7. VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000).....	16
3.2.8. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005).....	17
3.2.9. IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)	18
3.2.10. X. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018).....	19
3.3. Bölgesel Kalkınma Projeleri.....	24
3.3.1. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP).....	24
3.3.2. Doğu Anadolu Projesi (DAP)	26
3.3.3. Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBKP).....	27

3.3.4. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP).....	28
3.3.5. Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP).....	29
3.3.6. Konya Ovası Projesi (KOP)	29
3.4. Kırsal Kalkınma Modelleri	30
3.4.1. Örnek Köy Modeli	30
3.4.2. Toplum Kalkınması Modeli	31
3.4.3. Çok Yönlü Kırsal Alan Planlaması Modeli.....	31
3.4.4. Merkez Köy Modeli	32
3.4.5. Köy Kent Modeli.....	32
3.4.6. Tarım Kent Modeli.....	33
3.4.7. Köye Dönüş Modeli	33
3.4.8. KÖYDES.....	34
3.5. Kırsal Kalkınma Projeleri	34
3.5.1. Çankırı-Çorum Kırsal Kalkınma Projesi (1976-1984).....	35
3.5.2. Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi (1982-1989)	35
3.5.3. Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi (1990-1999).....	36
3.5.4. Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi (1991-2001).....	36
3.5.5. Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi (1997-2006).....	36
3.5.6. Sivas-Erzincan Kırsal Kalkınma Projesi (2005-2012).....	37
3.5.7. Diyarbakır-Batman-Siirt Kırsal Kalkınma Projesi (2006-2012).....	37
3.5.8. Rize-Bayburt-Gümüşhane Kırsal Kalkınma Projesi (2014-2015)	38
3.6. Türkiye'nin Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikalarına Uyumu.....	38
3.6.1. PHARE.....	39
3.6.2. ISPA	40
3.6.3. CARDS.....	40
3.6.4. SAPARD	41
3.6.5. IPA	41
3.6.6. IPARD.....	44
3.7. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun Ortaya Çıkışı	46
4. TÜRKİYE'DE KIRSAL KESİMİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU	54
4.1. Kır-Kent Nüfus Dağılımı	55
4.2. Kır-Kent Yoksulluk Oranları	57
4.3. Kır-Kent Gelir Dağılımı.....	59
5. TÜRKİYE'DE TKDK'NİN TARIMSAL ÜRETİME ETKİSİYLE İLGİLİ	
ANALİZLER	61
5.1. Literatür.....	61
5.2. Materyal ve Yöntem.....	65
5.3. Türkiye Geneli Tarımsal Üretim Düzeyleri	67
5.4. T-Testi.....	72
5.4.1. Tarımsal Üretim Yönünden TKDK Olan İller İçin, Kurum Öncesi- Sonrası Fark Analizi (Bağımlı İki Örnek t-Testi).....	73
5.4.2. Tarımsal Üretim Yönünden TKDK Olan-Olmayan İller Arasındaki Fark Testi (Bağımsız Grup t-Testi).....	79
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER	83

KAYNAKLAR	89
EKLER.....	100
ÖZGEÇMİŞ	106

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE'DE TARIM VE KIRSAL KALKINMAYI DESTEKLEME KURUMU'NUN KIRSAL KALKINMAYA ETKİSİ

Merve USLU
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Orhan KANDEMİR

Türkiye'de kırdan kente yönelen göç süreci nedeniyle, zaman içinde kırsal nüfus azalırken, büyük kentler aldıkları kitlesel göçler nedeniyle yaşanamaz hale gelmiştir. Dengeli bir kalkınma sürecinin sağlanabilmesi için, kırsal alanların kalkınmasına yönelik etkili proje ve politikaların geliştirilip, hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Türkiye'de, kırsal kalkınmayı desteklemek ve AB'ye uyum süreci amacıyla, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) 2007 yılında kurulmuştur. Bu kapsamda çalışmanın amacı; TKDK'nın tarımsal üretime dolayısıyla kırsal kalkınmaya katkısını ortaya koymaktır.

Bu amaç doğrultusunda çalışma da önce TKDK il koordinatörlüğünün bulunduğu 42 il için kurumun kuruluşu öncesi ve sonrası dönemleri arasında, daha sonra il koordinatörlüğü bulunan 42 il ile bulunmayan 39 il arasında, tarımsal üretim düzeyi açısından fark olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Analizler sonucunda TKDK'nın tarımsal üretim düzeyini ele alınan kısa dönemde dahi olumlu etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Kırsal Kalkınma, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Tarımsal Üretim

ABSTRACT

Post-Graduate Thesis

THE EFFECT OF AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT SUPPORT INSTITUTION ON RURAL DEVELOPMENT IN TURKEY

Merve USLU
Kastamonu University
Institute of Social Sciences
Department of Economics

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Orhan KANDEMİR

While the rural population decreases in time due to migration process from rural to urban in Turkey, large cities became impossible to live in because of mass migrations. In order to provide a balanced development process, efficient projects and policies should be developed and carried out regarding the development of rural areas. In this framework, Agriculture and Rural Development Support Institution (ARDSI) was founded in 2007 in Turkey with the purpose of supporting rural development and EU harmonization process. In this context, the aim of this study is to put forward the contribution of ARDSI towards agricultural production, hence, rural development.

In accordance with this purpose, first it was attempted to determine whether or not there is a difference between the pre and post establishment of ARDSI in 42 cities where there are provincial coordinations and the difference between 42 cities with provincial coordinations and 39 cities without provincial coordinations in terms of agricultural production level. As results of the analyses, it was determined that ARDSI positively affects agricultural production level even in a short period.

Keywords: Development, Rural Development, Agriculture and Rural Development Support Institution, Agricultural Production

ÖNSÖZ

Kalkınma olgusu kır-kent ayrımı yapılmadan tüm ülkenin refah düzeyinin arttırılması çabalarını kapsamaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin önemli bir problemi olan kır-kent göç süreci nedeniyle oldukça azalan kırsal nüfusu yerinde tutabilmek ve bu sayede kırsal alanların atıl kalmasını önlemek için uygulanan kırsal kalkınma politikalarının etkinliği çok önemlidir. Bu gün Türkiye'de kırsal kalkınma politikalarının şekillenmesinde etkili kurumların başında hiç kuşkusuz Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) gelmektedir. 2007 yılında 5648 sayılı kanunla kurulan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu belirlenen illere yönelik destekler sağlayarak hem ilgili bölgenin hem de ülke genelinin refahını yükseltmeyi hedeflemektedir. Bu çalışma, TKDK'nın kurulduğu bölgedeki tarımsal üretim düzeyine etkisini ölçmek bakımından önemlidir.

Tez çalışma sürecinde konu belirleme, planlama ve araştırma aşamalarında fikir, bilgi ve tecrübelerinin yanı sıra vaktini paylaşan, desteğini hep yanımda hissettiğim tez danışmanım, Doç. Dr. Orhan KANDEMİR hocama ve her anlamda desteğini esirgemeyen fedakâr anneme, babama ve kardeşlerime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Merve USLU
Kastamonu, 02, 2019

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 3.1. Türkiye'de tarımsal desteklerin seyri ve destekleme araçları.....	22
Tablo 3.2. 2007-2013 IPA dönemi AB mali yardımının aday ve potansiyel aday ülkelere göre dağılımı.....	43
Tablo 3.3. 2007-2013 dönemi Türkiye katılım öncesi mali yardım (IPA)'ın bileşenlere göre dağılımı (milyon avro).....	44
Tablo 3.4. Türkiye'de TKDK kronolojisi.....	47
Tablo 3.5. TKDK Merkez Teşkilatı.....	48
Tablo 3.6. IPARD I kapsamında bulunan iller.....	51
Tablo 3.7. IPARD I kapsamında bulunan proje sayısı.....	53
Tablo 4.1. Kır-kent nüfus dağılımı (%).....	56
Tablo 4.2. Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fert yoksulluk oranları, (2008- 2015).....	58
Tablo 4.3. Türkiye geneli ve kır-kent yoksulluk oranları.....	59
Tablo 4.4. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre gini katsayısı ve P80/P20 oranı (2006-2013).....	59
Tablo 5.1. Türkiye geneli yıllara göre büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı (baş)....	68
Tablo 5.2. Türkiye geneli yıllara göre kırmızı et üretimi.....	68
Tablo 5.3. Canlı hayvan ve et için dış ticaret verileri (bin \$).....	69
Tablo 5.4. Türkiye geneli yıllara göre süt üretimi.....	70
Tablo 5.5. Türkiye geneli yıllara göre tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin üretim miktarı (toplam).....	70
Tablo 5.6. Türkiye'de cari fiyatlarla tarımsal GSYİH ve tarımın payı.....	71
Tablo 5.7. İstihdamın sektörlere göre dağılımı (%).....	71
Tablo 5.8. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin faaliyete geçiş öncesi (2007-2010 dönemi) ve sonrası (2013-2016 dönemi) 42 il için büyükbaş hayvan (baş) sayısı farkı-bağımlı iki örnek t- testi (paired samples t-testi) tablosu.....	72

Tablo 5.9. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin faaliyete geçiş öncesi (2007-2010 dönemi) ve sonrası (2013-2016 dönemi) 42 il için küçükbaş hayvan (baş) sayısı farkı-bağımlı iki örnek t-testi (paired samples t-testi) tablosu.....	74
Tablo 5.10. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin faaliyete geçiş öncesi (2007-2010 dönemi) ve sonrası (2013-2016 dönemi) 42 il için süt üretimi (ton) farkı-bağımlı iki örnek t-testi (paired samples t-testi) tablosu.....	75
Tablo 5.11. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin faaliyete geçiş öncesi (2007-2010 dönemi) ve sonrası (2013-2016 dönemi) 42 il için GSYİH'da tarımın payı farkı-bağımlı iki örnek t-testi (paired samples t-testi) tablosu.....	76
Tablo 5.12. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin faaliyete geçişi öncesi (2007-2010 dönemi) ve sonrası (2013-2016 dönemi) 42 il için işlenen tarım alanı (hektar) farkı-bağımlı iki örnek t-testi (paired samples t-testi) tablosu.....	77
Tablo 5.13. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin faaliyete geçiş öncesi (2007-2010 dönemi) ve sonrası (2013-2016 dönemi) 42 il için tahıl ve bitki üretimi toplamı (ton) farkı-bağımlı iki örnek t-testi (paired samples t-testi) tablosu.....	78
Tablo 5.14. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu iller ile bulunmadığı iller arasında 2013-2016 dönemi büyükbaş hayvan (baş) sayısı açısından farklılıklar.	79
Tablo 5.15. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu iller ile bulunmadığı iller arasında 2013-2016 dönemi küçükbaş hayvan (baş) sayısı açısından farklılıklar.	80
Tablo 5.16. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu iller ile bulunmadığı iller arasında 2013-2016 dönemi süt üretimi (ton) açısından farklılıklar.....	81
Tablo 5.17. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu iller ile bulunmadığı iller arasında 2013-2016 dönemi GSYİH'da tarımın payı oranı açısından farklılıklar..	81
Tablo 5.18. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu iller ile bulunmadığı iller arasında 2013-2016 dönemi işlenen tarım alanı (hektar) açısından farklılıklar.....	82
Tablo 5.19. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu iller ile bulunmadığı iller arasında 2013-2016 dönemi tahıl ve bitki üretimi toplamı (ton) oranı açısından farklılıklar.....	83

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1.	GAP kapsamındaki iller.....	24
Şekil 3.2.	DAP kapsamındaki iller.....	26
Şekil 3.3.	ZBKP kapsamındaki iller.....	27
Şekil 3.4.	DOKAP kapsamındaki iller.....	28
Şekil 3.5.	YHGP kapsamındaki iller.....	29
Şekil 3.6.	KOP kapsamındaki iller.....	29
Şekil 3.7.	TKDK'nın organizasyon şeması.....	49
Şekil 3.8.	TKDK il koordinatörlüğü bulunan iller.....	52

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 3.1.	IPARD I kapsamında hibe istatistikleri.....	53
-------------	---	----

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ARIP	Tarım Reformu Uygulama Projesi
AR-GE	Araştırma ve Geliştirme
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
CARDS	Community Assistance for the Reconstruction, Development and Stabilization of the Western Balkans
DAP	Doğu Anadolu Projesi
DGD	Doğrudan Gelir Desteği
DOKAP	Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HES	Hidroelektrik Santral
IFAD	Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (International Fund for Agricultural Development)
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IPA	Instrument for Pre-Accession Assistance (Katılım Öncesi Yardım Aracı)
IPARD	Instrument for Pre-Accession Assistance for Rural Development (Katılım Öncesi Yardım Aracı – Kırsal Kalkınma Bileşeni)
ISPA	(Instrument for Structural Policies for Pre-Accession - Katılım Öncesi Yapısal Politikalar İçin Destek Aracı)
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KOP	Konya Ovası Projesi
KUP	Köylüye Ulaşım Projesi
KÖYDES	Köylerin Altyapılarını Destekleme Projesi
MDAÜ	Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
OECD	Avrupa Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OTP	Ortak Tarım Politikası
PHARE	Coordinated Support for the Reconstructing of Economics of Poland and Hungary (Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Destek Programı)
RG	Resmi Gazete
SAPARD	Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development (Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı)
TKDK	Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TÜRKTOB	Türkiye Tohumcular Birliği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
YHGP	Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi
ZBKP	Zonguldak-Bartın-Karabük Projesi

1. GİRİŞ

Dünya nüfusunun ve buna bağlı olarak doğal kaynaklara olan ihtiyacın hızla artması ekonomi biliminin sorunlarından biri olan sınırlı kaynakların etkin kullanımının önemini ortaya çıkarmıştır. Etkin kullanım ile kastedilmek istenen insana yönelik yapılan yatırımlar sonucunda verimlilik artışını sağlamaktır. İnsan sermayesinde verimliliğin artırılmasının yolu ise onların sosyal ve ekonomik refahlarını arttırmaktan geçer (Gürlük, 2001: 1-2). Fakat kırsal alanlarda yaşayan bireyler hayvancılık, balıkçılık ve tarım vb. katma değeri düşük faaliyetlerle geçimlerini sağladıkları için yaşam ve gelir standartları genellikle düşüktür. Bu nedenle dünya üzerinde birçok ülkede, kırsal kesimin sosyal ve ekonomik yönden gelişmesi için kırsal kalkınma politikaları uygulanmaktadır. Kırsal kalkınmanın gerekli görülen şekilde sağlanamaması ülke içinde göç vb. birçok sorunu gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu sorunların çözümü ise ülke için uygun olan kırsal kalkınma politikalarının hazırlanıp, bunların istikrarlı bir şekilde uygulanması ile mümkündür (Işık ve Baysal, 2011: 166).

Dünyanın sürekli değişen ve gelişen şartlarına uyum sağlamak için, bütün ülkeler kendilerince önlemler almıştır. Değişim ile birlikte gelişim kavramı gündeme gelmiş ve bunun üzerine bütün ülkelerde yapılan araştırmalar sonucunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak kalkınma kavramına ulaşılmıştır. Kalkınma, ülke ekonomisinin istenilen doğrultuda gelişme gösterebilmesi için ekonominin düzenlenmesi ve geliştirilmesi olarak tanımlanmıştır (Çölkesen, 2009: 1). Kalkınma kavramının ortaya atıldığı günden bu yana kalkınma üzerine bir çok tanımlar ve türler ortaya çıkmıştır. Kalkınmanın sağlanması kırsal kesimin kalkındırılması yolundan geçmektedir. Kırsal alanlarda bu durumu çözmek için çeşitli plan, program ve politikalar geliştirilmiştir. Çünkü bu alanlara yapılacak olan yatırım kır-kent ayırımından doğan, geri kalmış kırsal alanları iyileştirerek kent ile arasındaki farklılıkları düşürecektir. Bu farkın minimize edilmesi ülke içinde dengeli bir kalkınma ortamı hazırlayarak, bireyleri kır-kent düşüncesinden uzaklaştıracak, buldukları alanda istihdam etmelerine olanak sağlayacaktır. Kırsal alanlara yapılan etkin müdahaleler toplum refahında artışa sebep olacaktır.

Geçmiş yıllardan bu yana Türkiye'de kırsal kesimin kalkındırılmasına yönelik uygulanan politikalarda istenilen başarı elde edilememiştir. Bu süreçte engellenemeyen kırdan kente göç hareketi kentlerde yığılmalara sebep olmuştur. Süreç içerisinde, kırsal kesimin tarımsal üretimden uzaklaşması Türkiye'yi ithalata daha bağımlı bir hale getirmiştir. Son dönemde kırsal kesimin kalkınması için uygulanan politika araçlarından birisi de AB uyum sürecinde mali yardım araçlarından fon kullanımını sağlayan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)'dur. TKDK'nın varlığı kırsal kalkınma için önem taşımaktadır. Çünkü bu kurumun etkin işlemesi kurulduğu illerde ve bölgelerde tarımsal üretimi arttıracak ve kırsal kalkınma sürecine katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla hem kırdan kente göç süreci önlenecek hem de tarımsal üretim artırılarak, ithalata bağımlılık ortadan kalkacaktır. Bu nedenle, TKDK il koordinatörlüklerinin bulunduğu illerde tarımsal üretimin dolayısıyla kırsal kalkınmanın sağlanıp sağlanmadığını tespit etmek çok önemlidir.

Tarım ve kırsal kalkınma alanındaki önemli konuların başında, bu alanda yürütülecek olan faaliyetler için destek sağlanabilmesi durumu gelmektedir. TKDK kapsamında sağlanan destek programları ise yatırım özelinde verilmektedir. Bu desteklerden faydalanacak olan bireyler öncelikle faaliyet alanı ile alakalı konuda yatırım desteği aldıktan sonra tarımsal yönde faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Bu durum ülkemizde son dönemlerde ortaya çıkan bir yatırım desteği sistemidir. Dolayısıyla TKDK tarafından sağlanan desteklerin tarım sektörü üzerinde yerel ekonomiyi canlandırma, istihdam yaratma ve katma değer kazandırma gibi etkiler yarattığı söylenebilir (Gülçubuk, Köksal, Ataseven, Gül ve Kan, 2016: 189).

Bu çalışmanın amacı, TKDK'nın tarımsal üretime dolayısıyla kırsal kalkınmaya etkisini ortaya koymaktır. Bu sayede TKDK'nın etkinliğinin ölçülmesi imkanına kavuşulacaktır. Bu amaca ulaşmak için çalışmanın beş bölümden oluşmasına karar verilmiştir.

Giriş bölümünü takiben ikinci bölümde; kırsal kalkınma ve tarım sektörünün, kalkınma sürecindeki yeri ve önemi anlatılmıştır. Üçüncü bölümde; Türkiye'de kırsal kalkınma politikaları AB'ye uyum süreci çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bölümde

öncelikle planlı dönem öncesi ve beş yıllık kalkınma planları döneminde kırsal kalkınmaya yönelik politikalar ele alınmış daha sonra bölgesel kalkınmaya yönelik uygulanan daha spesifik projeler kısaca özetlenmiştir. Bölümün son kısmında ise Türkiye'nin kırsal kalkınma modelleri ve projeleri, AB uyumu çerçevesinde IPARD programı ve TKDK'nın Türkiye'de ortaya çıkışı ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde; kırsal kalkınmaya yönelik uygulanan politikaların kırsal kesimin sosyo-ekonomik durumuna nasıl etki ettiği hazırlanan tablolar yardımıyla yorumlanmıştır. Bu bölümde kır-kent nüfus dağılımı, yoksulluk oranları ve gelir dağılımı konuları ele alınmıştır.

Beşinci bölümde; AB'ye uyum süreci çerçevesinde Türkiye'de uygulanan IPARD desteklerinin dolayısıyla bunların uygulanmasında önemli bir aktör olan TKDK'nın tarımsal üretimi dolayısıyla kırsal kalkınma üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik analizler yapılmıştır. Bu çerçevede öncelikle tarımsal desteklerin kırsal kalkınmaya etkisiyle ilgili literatür ele alınmıştır. Daha sonra Türkiye geneli tarımsal üretim düzeyleri incelenmiş ve IPARD uygulamaları kapsamında TKDK il koordinatörlüğü bulunan 42 ilde etkisinin ne olduğunu araştırmaya yönelik istatistiksel analizler yapılmıştır. Bu istatistiksel analizlerde öncelikle TKDK il koordinatörlüklerinin bulunduğu 42 il için tarımsal üretim yönünden (et, süt vb.) destek öncesi ve sonrası, daha sonra TKDK il koordinatörlüğü olan 42 il ile olmayan 39 il arasında yine tarımsal üretim yönünden fark olup olmadığı araştırılmıştır.

Altıncı ve son bölüm olan sonuç ve öneriler kısmında elde edilen bulgular değerlendirilerek konu ile ilgili öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

2. KIRSAL KALKINMA VE TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ

Kırsal yörelerde üretim ve tüketim tam anlamıyla gelişmemiş ve aileler ürettiklerini kendi tüketimlerinde kullanarak hayatlarını sürdürmektedirler. Bu yörelerde yaşayan insanların genellikle geçim kaynağı topraktır. Topraktan alınan tarımsal üretim, gelir elde etmekten ziyade ailelerin gıda ihtiyacını karşılamaktadır. Yalnız üretimin ilkel

ve geleneksel oluğu verimin düşük olmasına ve buna bağlı olarak gıda ihtiyacının tehlikeye düşmesine sebep olmaktadır. Bu soruna çözüm bulmak için dengeli kalkınma politikaları kapsamında kırsal alanlara çeşitli altyapı (elektrik, su, yol, vb.) yatırımlarının götürülerek kullanımının kolaylaştırılması gerekmektedir. Çünkü kentlerde yoğun istihdamın sağlandığı yöreler altyapı yatırımlarından yüksek oranda yararlanırken, kırsal alanlarda istihdamın düşük olduğu yöreler yapılması gereken yatırımlardan mahrum kalmaktadır. Bunun yanı sıra kırsal kesimlerde eğitim ve sağlık problemleri ciddi bir şekilde kendini göstermekte, etkin kaynak kullanımı sağlanamamaktadır (Tolunay ve Akyol, 2006: 121).

2.1. Kırsal Alan ve Kırsal Kalkınma Kavramları

Dünya genelinde kabul edilmiş tek bir tanımı olmamakla beraber özetle kırsal alanlar kent dışı yöreler olarak algılanmaktadır. Zaman geçtikçe bu alanlar daha kapsamlı ele alınmaya başlanmıştır. Kırsal alan tanımlamaları yapılırken farklı faktörlerin bulunması, tanımlamalara da yansımış ve farklı tanımlamalar ortaya çıkmıştır (Uçar, 2010). Türkiye'de kırsal alanlarda yaşayanlar, neredeyse nüfusun yarısını oluşturmaktadır. Kırsal kalkınma tam da bu noktada o yörelerde yaşayan insanların altyapı, ulaşım ve temel ihtiyaçlarında meydana gelen eksiklikleri giderme anlamında önemlidir. Çünkü kırsal alanlarda yaşayan insanların istihdam sorununu çözmeden, kente göçü önlemek mümkün değildir. Kırsal kalkınmanın hedeflenen aşamaya ulaşmasının ardından bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldırarak her yöreye eşit oranda yatırım yapılması sağlanabilir. Farklı nedenlerden dolayı geri kalmış bölgelere kırsal kalkınma ile dokunuş yapmadan yatırım yapılması neredeyse imkansızdır. Bu nedenle hem halkın hem de devletin desteğiyle o bölgelerin ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda daha iyi yaşam koşullarına kavuşması ülkenin gelişmişliği açısından önemlidir. Çözümüne en temelden yani kırsaldan başlamak, ileri zamanda kentlerde oluşacak sorunları da ortadan kaldıracaktır (Gümgüm, 2010: 29).

Kırsal kalkınma kavramını kısaca tanımlayacak olursak; kırsal alanlarda yaşayan nüfusun gelir dağılımının adaletli olması ve gelirinin artması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerinin sağlanması, istihdamın kalkınmayı desteklemesi ve sağlamanın yanın da doğal kaynakların korunması ve kullanım

dengesinin de sağlanmasıdır (Çelik, 2006: 24-25). Bu kapsamda kırsal kalkınma (DPT, 2000: 3);

- Ekonomik, kültürel ve bunun yanında toplumsal boyutu bulunan bir süreç olması,
- Kır-kent farklılaşmasının en düşük düzeye indirilmesi,
- Refah ve gelirin dengeli dağıtımı ve kaynaklara daha iyi bir ulaşım sağlanarak yaşam seviyesinin yükseltilmesi,
- Kırsal alanlarda oluşan yoksulluğun ve kötü beslenmenin ortadan kaldırılması,
- Kırsal yaşam düzeyini geliştirerek evrensel ölçütlerin, adalet ilkelerinin ve eşitliğin sağlanması,
- Kırsal alan ve bölgelerin ekonomik yönden kalkındırılması,
- Kırsal alanlarda yaşayan istihdamın ülke refahı ve gelişmişliğinden, bulunduğu alanda yaşamlarını sürdürerek pay alması,
- Kırsal nüfusun yaşamının modernize edilmesi,
- Kırsal emeğin hem verimli hem de haklarını aldığı bir istihdam biçiminin sağlanması gibi birçok unsuru içinde barındırmaktadır (DPT, 2000: 3).

Kırsal alanlarda teknolojinin yaygınlaşması, makineleşme sonucunda tarım sektöründe meydana gelen işgücü fazlalığı ve nüfus artışı kentlere göçü hızlandırmaktadır. Göç ne kadar hızlı ve yoğun olursa kentlerde meydana getirdiği ekonomik, kültürel, sosyal ve yapısal sorunlar sürekli gündemde kalmaktadır. Yani kentsel alanlarda meydana gelen sorunların çözüme kavuşturulması, kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi ile doğrudan ilişkilendirilir (Ekim, 2006: 24). Kırsal kalkınma en yalın ve sade şekliyle, kırsal alan ya da kırsal yerleşme olarak adlandırılan alanlardaki ekonomik, kültürel ve sosyal bütün şartların, hem sürdürülebilirlik hem de çevre koruma ilkeleri kapsamında ele alınması ve bu alanlarda yaşayan, istihdam edilen bireylerin refah düzeylerinin yükseltilmesi olarak tanımlanabilir (Bakırcı, 2007: 33).

Kırsal kalkınma, sadece ülkemiz için değil bütün ülkeler için önemli bir sorundur. AB çatısı altında toplanan gelişmiş ülkeler için de sorun oluşturan kırsal alanlar önemli bir gündem olmaya başlamıştır. Bu nedenle AB sürekli olarak program ve

politika değişiklikleri yapmakta ve sorunlar için yeni yaklaşımlar oluşturarak mali kaynaklar oluşturmaya çalışmaktadır. Süreçteki bu değişiklikler AB'ye üye olma yolunda ilerleyen Türkiye'yi de ilgilendirmektedir (Gülçubuk ve Karabıyık, 2002: 472).

2.2. Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörünün Yeri ve Önemi

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan bütün ülkeler için tarım sektörü önem taşımaktadır. Bu nokta da bahsedilen önem, tarımın kendine özgü özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Yani tarım bir ülkeye ürün, işgücü, döviz ve sermaye bakımından katkı sağlamanın yanı sıra devlet bütçesinde denge kurma konusunda önem taşımaktadır (Ataseven, 2016: 54).

Tarım sektörü birçok çeşitte besin kaynağı üreten, bu kaynakları işleme aşamasından sonra besin kaynaklarını çeşitlendiren, ülke nüfusunun bu kaynaklara olan ihtiyacını karşılayan, dolayısıyla toplum sağlığında ve bunun yanında kalkınmasında önemli rol oynayan bir sektördür. Toplumun yaşamını idame ettirmesi için besin kaynakları vazgeçilmez bir unsurdur. Bunun yanı sıra toplumun sosyo-ekonomik kalkınması konusu ancak yeterli ve dengeli beslenme sonucunda sağlanabilir. Bireylerin dengeli ve yeterli beslenebilmesinin yolu ihtiyaç duyulan besin kaynaklarını yeterli ve çeşitli şekilde bulması ve bunu alabilecek ekonomik güce sahip olmasından geçer. Geçmişten günümüze kadar tarım sektörü ülkelerin hem ekonomik hem de sosyal gelişiminde önemli görevler üstlenmiştir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, tarım her ülke ekonomisi için önemli bir yere sahiptir. Çünkü tarım sektörü, bireylerin hem gıda ihtiyaçlarını hem de hammaddelerin büyük bir kısmını karşıladığı için bu sektörün ikamesi yoktur. Ekonomik kalkınma sürecini düşünecek olursak tarım ve sanayi sektörü aralarında sıkı bir ilişki ve etkileşim barındırmaktadır. İşte bu nedenle geçmişini tarıma dayandıran ekonomilere sahip gelişmiş ülkeler, önceliklerini tarım sektörüne verip bu sektörün gelişmesini sağladıktan sonra buradan elde edilen kaynak birikimleri ile sanayileşme hareketlerine hız kazandırmışlardır (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015: 30-39). Örneğin bu konudaki önemli çalışmalardan birisi W. Arthur Lewis'in 1954 yılında yazdığı "Sınırsız Emek Arzı İle Ekonomik Kalkınma" isimli çalışmasıdır. Bu

çalışmada ikili yapı ekonomi modeli sunulmuştur. Bu model, az gelişmiş bir ülkede hem geleneksel tarım sektörü hem de modern sanayi sektörünün olduğu ikili yapı varsayımı üzerine kurulmuştur. Lewis, kırsal kesimi meydana getiren tarım sektöründe aşırı yoğun nüfusun varlığından ve buna bağlı olarak emek arzının emek talebinden fazla olduğu bu sektörde sınırsız emek arzının mevcut olduğundan bahsetmiştir. İşte bu noktada emeğin marjinal verimliliği sıfır hatta negatif bile olabilmektedir. Bundan dolayı marjinal verimliliği oldukça düşük işgücü fazlalığı, gizli işsiz şeklinde tarımsal kesimde varlığını korumaktadır. İşte bu yüzden tarım sektöründe meydana gelen fazlalık, sanayi sektörüne aktarılmalıdır. Bu durum tarım sektöründe herhangi bir maliyete sebep olmayacak, aksine emeğin marjinal verimliliğini yükselteceği için tarım sektöründe üretim artışına bile konu olabilecektir. Bu artışlar neticesinde iktisadi kalkınma uyarılacaktır. Emeğin tarımsal üretimden sanayiye kaydırılması sonucu bu bireylere verilen ücret, kent hayatına uyum sağlamak adına asgari ücretin üzerinde olmalıdır. Bu uyumlaştırma sürecinde kırsal geçimlik ücretten %30 daha fazla olması gerektiği varsayılmaktadır. Bu ücreti vermeyi kabul eden işverenler sınırsız işçi bulma imkanına sahiptir. Lewis'e göre bu büyüme kendi kendini besleyen büyüme olarak adlandırılmaktadır. Bu durum ülke ekonomisinde tarımın payını düşürürken sanayinin payını oldukça arttıracak ve bunun sonucunda ülke az gelişmişlikten çıkıp gelişmekte olan ülke konumuna gelecektir. Bu konuda benzer bir çalışmada Walt W. Rostow tarafından 1960 yılında yapılan "Ekonomik Büyümenin Aşamaları (The Stages of Economic Growth)" isimli çalışmadır. Batı ülkelerinin hızlı bir şekilde sanayileşme sürecine geçmesi 19. yüzyıl boyunca başarılı bir şekilde sürmüştür. Bu kitapta sanayileşmiş batı ülkelerinin yaşayarak tecrübe ettikleri aşamalar gözlemlenerek, az gelişmiş ülkelerin bu belirlenen aşamaları geçmesi gerektiği ifade edilmiştir. Sözü edilen aşamalar (Taban ve Kar, 2015: 47-50);

- Geleneksel Toplum Aşaması,
- Kalkışa Hazırlık Aşaması,
- Kalkış Aşaması,
- Olgunluk Aşaması,
- Kitle Tüketim Aşamasıdır (Taban ve Kar, 2015: 47-50).

Geleneksel toplum aşaması, ekonomik açıdan basit teknik bilgi temeline bağlı bir üretim süreci olarak kısaca anlatılabilir. Bu durum genel olarak geleneksel toplumun hep aynı olduğunun ve bunun yanında hem üretimin hem de gelirin artış göstermediği şeklinde yorumlanabilir. Fakat bunun aksine, geleneksel toplumlarda yeni ürünlerin piyasaya sunumu, ekilen tarım alanlarının genişletilmesi, sulama imkanı sağlayacak tesislerin kurulması, tarım, ticaret ve sanayi gibi alanlarda kısıtlı şekilde ve gelip geçici teknik gelişmelerin uygulanması gibi yöntemlerle üretim artışı sağlanabilir. Ancak yine de tarımsal üretim hala ilkel yöntemlerle sınırlıdır. Ayrıca, tarımsal üretim ve buna paralellik gösteren milli gelir, iklim koşullarından kaynaklı büyük değişimler gösterebilir. Tarımsal üretimin düşük olmasına karşın çalışan nüfusun yüksek olması söz konusudur. Bu alanlarda güç yani sosyal ve politik kuvvet genellikle büyük tarım alanlarına sahip bireylerdedir (Hiç, 1994: 144-145).

Kalkışa hazırlık aşaması, feodalizm ve kalkış arasındaki süreci içerir. Ekonomik yönden hem büyüme hem de kalkınmaya başlanabilmesi için ön koşulları içeren dönemdir. İngiltere başta sayılmak üzere Batı Avrupa ülkeleri bu aşamayı 17. yüzyılın son dönemleri ile 18. yüzyılın başlarında tamamlamıştır. Bu aşamanın ekonomik özellikleri tarım ve sanayi sektöründe verimin artırılması, sermaye birikiminin hızlandırılması, teknik yönden yeniliklerin artırılması ve bu yeniliklerin uygulanması, altyapının hazırlanmaya başlanması, tarım önemini kaybederken sanayi sektöründe gelişmeler olmasıdır (Taban ve Kar, 2015: 51).

Kalkış aşaması, kalkışa hazırlık aşamasıyla arasında kesin bir ayrımın yapılamadığı aşamadır. Bu aşama sanayileşme sürecinin ilk evresini esas almasının yanı sıra kalkınma sürecindeki en önemli aşamadır. Kalkışın gerçekleşmesi için üç temel şartın oluşması gerekir. Bunlar, nüfus artış hızını aşan gelir artışının sağlanması; çok hızlı bir şekilde gelişen bir ya da birkaç imalat sektörünün faaliyete geçirilmesi; modern sektörde gelişmeyi yükseltecek ve bu aşamada dış ticarete oluşturacağı, tasarrufların verimli kullanılması ve bu başlatılan gelişmeye süreklilik kazandırarak yönetsel, siyasi ve sosyal bir ortamın yaratılmasıdır. Yani yeni elit girişimciler sınıfının sayısının artmasının sonucunda hem özel kesimin hem de özel kesim yatırımlarının önemi artmıştır. Tarım kesiminde ise gerek düşünce gerek davranış gerekse kullanılan üretim uygulamalarında çok farklı değişimler meydana gelmiştir.

Tarım kesimi de artık ticari faaliyetlerle ilgilenmeye başlayarak sanayi kesimine benzer hamleler yapmaya başlamıştır (Kaynak, 2007: 161-162).

Olgunluk aşaması, kalkış aşamasının sona ermesinden 40 yıl sonra ulaşılan aşamadır. Rostow'a göre bu aşama toplum tarafından kaynakların büyük kısmının modern teknolojinin yer aldığı alanlarda kullanıldığı dönemdir. Bu aşamada yatırımlara sürekli ayrılan pay ulusal gelirin %10-20'si kadardır. Uluslararası ticaretin önemi artarak, ithal edilen ürünler üretilmeye ve yeni farklı ithal ürünleri almak adına ihracatta artış yaşanmaktadır. Genel olarak bu aşamada sanayi daha da ileri seviyelere ulaşarak, herhangi bir şeyi değil istenen ürünleri üretecek duruma gelir. Bu aşamada, işgücü dağılımında iyileşme, beyaz yaka işçilerin oranında artış, kent nüfusunda artış gibi toplumsal yapıda meydana gelen değişimler sanayi sektöründeki değişimlere eşlik etmektedir (Taban ve Kar, 2015: 52-53).

Kitle tüketim aşaması, olgunluk aşamasından sonra gelen dönemdir. 20. yüzyılda toplumların olgunlaşmasının ardından iki durum ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi kişi başına düşen gelirin artışından sonra çoğu birey gıda, giyim ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını aşan tüketimler üzerinde kontrol sahibi olmaya başlamıştır. İkincisi ise kentlerde oldukça artan nüfus olgun ekonomide tüketim mallarından haberdar ve bu malları almak isteyen nüfus sayısını arttırmıştır (Kaynak, 2007: 167-168). Bu bilinçli nüfusun artışı günümüzde sağlıklı ve dengeli beslenmek için gerekli tarım ürünlerine talebi de arttırmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde de görüldüğü gibi gelişme döneminin ilk evrelerinde yer alan tarım sektörü zamanla ikinci ya da üçüncü evreye gerilemektedir. Bu süreç benzer bir şekilde günümüzde gelişmekte olan ülkelerde de görülmektedir. Ekonomilerin yapısal dönüşüm sürecinde bu olgu kaçınılmaz bir durum haline gelmektedir (Doğan, 2009: 365-366). Her ne kadar zaman içinde tarım sektörü gelişmiş ekonomilerde ikinci planda kalsa da ülkelerin kalkınma sürecinin başlangıcında yine tarım sektörünün olduğu görülmektedir. Kandemir (2011)'inde ifade ettiği gibi, gelişmenin göstergesi, tarımsal nüfusun bedeli ne olursa olsun azalması olmayıp, tarımsal nüfusun sanayi sektöründeki gelişme paralelinde azaltılmasıdır. Eğer bu gerçekleşmezse kırsal kesimden koparak şehirlere göç etmiş fakat şehirlerde kendine

uygun iş bulmakta zorlanan kitlelerle karşılaşılacaktır. Bu durum aynı zamanda kırsal kaynakların atıl kalmasına ve ülkenin tarımsal ürün ithalatına bağımlı hale gelmesine yol açacaktır (Kandemir, 2011: 104). Bu gün ülkeler, tarım sektörünü kendine özgü özellikleri nedeniyle desteklemekten kaçınmamaktadır. Bu desteğin neden gerekli olduğu genel olarak aşağıdaki nedenlere bağlanabilir (Ataseven, 2016: 54);

- Bireylerin beslenme ihtiyacı,
- Gelir dağılımında oluşan adaletsizlik,
- Tarımın dolaylı olarak tarım dışı sektörler için katkı sağlaması,
- Tarımsal ürünlerde depolama şeklinin farklı oluşu,
- Tarım sektörünün kendi içinde risk taşıması,
- Tarımsal üretim süreçlerinin diğer sektörler için daha belirli zamanları kapsayarak daha uzun olması,
- Gıda güvenliği, gıda güvencesi ve kendine yeterlilik,
- Tarımsal ürünlerin talep ve arz esnekliklerinin düşük olması,
- Sermaye döngüsünün tarımda yavaş olması (Ataseven, 2016: 54).

3. TÜRKİYE'NİN KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI VE AB UYUMU

Kırsal kalkınma politikaları, dünya üzerinde geri kalmış toplum ya da toplulukların tarım, ekonomi ve sosyo-kültürel alanlarda kendi işbirlikleri ve dış destekler sayesinde kırsal kalkınmanın sağlanmasını amaçlamaktadır. Bu nedenle kırsal kalkınma politikalarını benimseyen bütün ülkeler köylü ve kırsal nüfusu birinci planda tutmaktadır. Ülkemizde kırsal alanların kalkınması ve bunun yanında o alanlarda yaşayan insanların yaşam standartlarını geliştirmek adına yapılan çalışmalar, Cumhuriyet'in kuruluş dönemine kadar uzanmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşu ile başlamış olan çağdaşlaşma ve modernleşme hareketleri hem tarım hem de kırsal alanda kalkınmaya yönelik çalışmalarda etkisini göstermiştir. Bu nedenle Türkiye'de kırsal kalkınma üzerine yapılan çalışmalar Planlı Dönem Öncesi ve Planlı Dönem Sonrası olarak incelenmektedir (Ökten ve Çeken, 2008: 15). Ayrıca 2002 yılında başlayıp hala devam eden Avrupa Birliği'ne uyum sürecini de üçüncü bir dönem olarak değerlendirebiliriz (Meriç ve Can, 2011: 191).

3.1. Planlı Dönem Öncesi

Türkiye'de kırsal alanlarda kalkınma süreci Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına kadar dayanmaktadır. Ülke nüfusunun büyük payının bu alanlarda istihdam etmesinden kaynaklı olarak kırsal alanlar odak bölgeler haline gelmiştir. Bu nedenle, 1924 yılında 442 sayılı Köy Kanunu çıkarılmıştır (Çelik, 2006: 50). Toprak mülkiyetine dayalı dönemin ilk adımları ise 7 Şubat 1925'te Aşar vergisinin kaldırılmasının yanında 17 Şubat 1926'da Medeni Kanunun kabulüyle atılmıştır. Toprak üzerinden alınan aşar vergisinin kaldırılması kırsal nüfustaki bireyleri bir nebze olsun rahata kavuşturmuştur. Bunun yanı sıra topraksız köylülere toprak dağıtılarak üretimi arttırmak hedeflenmiştir. Ancak köylüden alınan verginin kaldırılması kentte bireye tüketim vergileri olarak yansıtılmıştır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015).

Bu dönemde zirai pazarlama olanakları genellikle kalkınma açısından engel teşkil etmiştir. Bundan dolayı tarım ürünlerinin desteklenmesi ve satın alma gücünde sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bu amaç doğrultusunda tarımsal ürünlerle ilgili ilk destekleme hareketi, tarım ürünlerine taban fiyat konulması şeklinde kendini göstermiştir. İlk devlet desteği 1932 yılında buğdayla başlamıştır. Ardından destekleme çalışmalarını hayata geçirmek üzere 24 Haziran 1938 tarihinde 3491 sayılı kanunla Ticaret Bakanlığı'na bağlı olan Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur. Zaman içerisinde sadece buğday ile kalmayıp mısır, pirinç, arpa, bakliyat gibi birçok ürüne de destek sağlanmıştır. Ayrıca çiftçi için ürettiklerini belirlenen asgari fiyatla, belirtilen alıcı kuruluşa satma imkanı ve garantisi sağlanmıştır. Bu uygulama şekli yakın geçmişe kadar devam etmiştir (Bakırcı, 2007: 73).

1950'li yıllara gelindiğinde kırsal alanlarda yaşayan nüfusun refah kaybı, iklim sorunlarından kaynaklı üretim düşüşü, gerekli desteği alamama, savaşın iz bıraktığı ekonomik bunalım değerlendirilerek tarım alanlarına yatırım yapılması kararlaştırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Marshall Yardım Planı'nın da devreye girmesiyle tarımda teknolojik yenilikler hızlanmıştır. Sanayi sektörüne tanınan öncelikler durdurularak tarım alanına sağlanan bu destek tarımda üretimi ve verimliliği ileri düzeye taşımıştır. Tüm bunlar böyle devam ederken Kore Savaşı etkisini hissettirmiş ve ürün fiyatlarındaki artış kırsal kesimin refahını oldukça

arttırmıştır. Bu artış başlarda olumlu gibi görünse de zamanla göçe sebep olarak kentsel bölgelerde sosyal sorunlara sebep olmuştur. Gizli işsiz olarak tarım alanlarında yaşamlarını sürdüren bireyler, refah artışının meydana gelmesinden sonra kente göç etmeye başlamıştır. Kente göç eden bireyler burada işsiz sayısının yükselişine neden olmuştur (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015).

3.2. Planlı Dönem Sonrası

Planlı döneme geçişle birlikte ülkede ekonomik, sosyal ve kültürel çalışmaların hızlandırılmasına önem verilmiştir. Bu nedenle ekonomide refahı sağlayarak kamu müdahalesinin temini için planlar hazırlayıp, uygulanacak politikaların bir düzen çerçevesinde yürütülmesi, kültürel değişimle uyumlu kalkınma planlarının hazırlanması ve uygulanması amaçlanmaktadır (Ertaş, 2013: 47). 1960 sonrası hem asker hem sivil yöneticiler ülkede kalkınmanın belirli planlar çerçevesinde yürütülerek ilerlemesini kararlaştırmışlardır. Bu karar doğrultusunda yapılan planlamalar ve planlama teşkilatının kurulması çalışmaları kamuoyuna duyurulmuş üniversitelerle işbirliği yaparak çalışmalara başlanmıştır. Ülkede Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluş ve görevlerini belirleyen yasa Ekim 1960'da yürürlüğe gitmiştir (Çil, 2015: 24).

1960'lı yılların başında başlayan bu dönem beşer yıllık kalkınma planları şeklinde devam etmektedir. 1960'lı yıllardan günümüze kadar toplamda on kalkınma planı uygulanmıştır.

3.2.1. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Planlı Kalkınma dönemi, kalkınma planlarının ilki olan 1963-1967 yılları arasını kapsayan I.BYKP ile tam anlamıyla başlamıştır. Ülkemizde kırsal alanların daha verimli ve etkin olması için kırsal yerleşme yapısında değişimler öngörülmüştür (Uçar, 2010). Bu plan, köy kalkınması sorunu olduğunu ortaya atan ilk plandır. Kırsal alanlarda sağlanacak kalkınma ve gelişme için "Toplum Kalkınması Modeli"nin uygulanması gerektiğini vurgulamıştır (Ökten ve Çeken, 2008: 16).

Bu dönemde Türkiye'de sürekli devam eden bir şehirleşme hareketi olsa da nüfusun çok büyük bir kesimi köylerde yaşamakta ve tarımla uğraşmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin kalkınma sürecinde izleyeceği yol tarımla uğraşan kitleye toplumsal kalkınma hamleleriyle ulaşarak kırsal alanda yaşayan bireylerin yaşam standartlarını iyileştirmek şeklinde belirlenmiştir. Tarımsal nüfusun yoğun olduğu alanlarda kaynakların ve insan gücü potansiyelinin ekonomiye kazandırılması adına tedbirler alınmıştır. Tarım alanındaki gelişmelerin ve üretim artışlarının sağlanması için bu alanda çalışanlara eğitim verilmesi bunun yanı sıra kooperatifleşme hareketi tarım sektöründe gelişme sağlanması için önemli bir adım olarak ele alınmıştır (DPT, 1963).

3.2.2. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plan döneminde, tarım sektöründe uygulanacak yöntemlerin başında üretimde hava şartlarına bağımlılığı azaltmak yer almıştır. Kırsal nüfusun yaşadığı bu sorunu çözerek, ülke genelinin besin ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılamak, üretimde verimliliği arttırmak, tarım yöntemlerinde modernleşme yolunu açmak ve üretilen ürünlerde ihracat seviyesini yükseltmek gibi hedefler belirlenmiştir (DPT, 1967). Ayrıca bu planda yine birinci kalkınma planı gibi Toplum Kalkınması Yönetimini benimsemiştir. Bu kalkınma planında kırsal alanların kalkınması ve buralarda yaşayan bireylerin refah artışlarının sağlanması sonucu farklı sektörlere kaydırılması hedeflenmiş ve yine bu dönemde Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu kabul edilmiştir. Bir ilk olarak tarım-kent ve köy-kent gibi kırsal kalkınma modelleri geliştirilmiştir. Ayrıca, Toplum Kalkınması Enstitüsü'nün kurulumu ve toplulaştırma üzerinde çalışılrsa da bunlar sonraki dönemlere kalmıştır (Uçar, 2010).

3.2.3. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Üçüncü Kalkınma Planı, tarım sektöründe üretimden tüketime kadar bütün aşamalarda bir reform yaparak, tarım sektöründen diğer sektörlere net kaynak aktarılabilecek duruma gelmeyi dolayısıyla tarım alanında meydana gelen gelişmeyi ekonominin ihtiyaçlarına yönlendirmeyi esas edinmiştir. Verimliliğin artırılması

adına teknolojik gelişmelerden yararlanılarak, topraksız ya da az toprağı olan çiftçiye toprak sağlanması, çiftçiler için uyumlu ve donanımlı teşkilata erişimin kolaylaştırılması hedeflenmiştir. Bu nedenle üretim evresinden başlayıp satışa kadar süren süreci, üretici ve tüketici yararını gözeterek yapan kooperatiflerin gerçekleştirilmesi planlanmıştır (DPT, 1972). Ayrıca bu plan dağınık köylere merkez bir köy yerleşkesi belirleyerek buradan hizmetleri sunmayı hedeflemiştir. Yani bu planda merkez köy anlayışı öne çıkmıştır. Dağınık yerleşim bu dönemde kırsal kalkınma konusunda en önemli sorun olarak görülmüştür. Yerleşim bölgelerinin hem fazla hem de dağınık oluşu sunulan yol, içme suyu, elektrik gibi hizmetlerin yeteri kadar sağlanamamasına yol açmıştır (Yenigül, 2017: 21).

3.2.4. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Bu plan döneminde, kırsal alanlar üzerine odaklanarak bu bölgelerdeki eksikleri tamamlamak amaçlanmıştır. Ülke genelinde gelir dağılımı düşük olan bölgelerde iyileştirme yapılması, tarımdan sanayiye geçiş sürecinin köylünün desteğı ile eşitsizliğı minimize ederek sorunsuz bir şekilde sağlanması, köylünün kalkınma ile ilgili problemlerinin çözülmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için dört farklı araçtan yararlanılması planlanmıştır. Bunlar; toprak reformu, köylüye dönük devlet desteğı, demokratik bir kooperatifleşme, köy-kent modelleri ile yeni bir başlangıç yapılmasıdır. Bu araçlar sayesinde eşit olmayan gelir dağılımında köylünün korunması ve topraksız olan bireylere toprak verilerek gelirlerinde yükseliş elde edilmesine yardımcı olunması hedeflenmiştir. Toprak reformu ile bölgeler arası adaleti sağlamak, büyük toprakların bir kısmını kamulaştırarak toplum içinde baskıyı önlemek, verimliliğı arttırmak, teknolojik olanakları iyileştirmek gibi değişiklikler hedeflenmiştir. Bunların sonucunda refaha ulaşan köylü, ürettiğı ürünlerin pazarlama maliyetinin düşmesi ve teknolojiyi beraberinde kullanarak demokratik kooperatifleşme adımlarını atacaktır (Uçar, 2010). Bu dönemde kooperatifleşme kırsal alanda ve tarım sektöründe gelişmenin temel koşulu olarak yaygınlaştırılmıştır. Bunun nedeni kooperatiflerin sosyo-ekonomik yapının düzenlenmesinde olumlu etki yaratmasıdır. Kooperatifler zaman içerisinde toprağı işleyen orta ve büyük tarım işletmelerinin yüksek düzeyde yararlandığı ve hizmet aldığı örgütler haline gelmiştir. Tarım sektöründe özellikle dar ve orta gelirli üreticilere ayrıcalık sağlanacak

destekleme politikaları üzerinde durulmuştur. Tarım işletmelerinin, üretici kooperatifler yoluyla başta traktör, tarım ilaçları, gübre, tohumluk gibi ihtiyaçlarını elde edebilmeleri ve ürettikleri ürünleri hem iç hem de dış piyasalarda aracısız olarak satabilmeleri hedeflenmiştir (DPT, 1979).

3.2.5. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Bu planın genel olarak temel amaçları; özgür, medeni ve güvenli bir ortamda ülke vatandaşlarının refahını arttırmak, üretimde verimliliği ve ihracat artışını sağlayacak yönde ilerlemek, tarımsal gelişme kapasitesini arttırmak, mevcutta bulunan birikimi değerlendirmek ve geliştirmek, istihdamı arttırmak ve genç işsizlik oranını düşürmek gibi hem ekonomik hem de sosyal yönde iyileştirmeler yapmaktır (DPT, 1984).

Planda öncelikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri başta olmak üzere kalkınma için öncelikli yöreler seçilmiş ve bu bölgelerin diğer bölgelerle arasında olan farklılıkların giderilmesi hedeflenmiştir. 1989'da GAP İdaresi kurulmuş ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) bölgesel kalkınma projesine dönüştürülerek uygulanmıştır. Bu planda bölgesel farklılıkları yok etmek için bazı sektörler ağırlık verilmesi ve bu sektörler teşvik sağlanması için bazı temel hedefler oluşturulmuştur (Ertaş, 2013: 53-54). Bunlardan bazıları, tarım sektöründe verimliliğin artırılması, bitki alanında çeşitlilik ve ileri teknoloji uygulanması amacı ile sulama alanlarında yapılan yatırımlara devam edilmesi, yatırımların genellikle kurak alanlara yönlendirilmesi şeklinde olmuştur. Çiftçiye tarım kredisi imkanı sağlanması ve bu kredilerin tarımsal üretim takvimine uygun dönemlerde verilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1984).

3.2.6. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Bu plan döneminde kırsal alanda yaşayan nüfus için gelirin artırılması, bu alanlarda yaşanan terör ve iş imkanlarının kısıtlılığı ile göç edenlerin tekrardan dönüşünün sağlanması, sosyal altyapının oluşturularak refah artışına imkan tanınması ve kalabalık bölgelerin sorunlarının çözülmesi gibi konular üzerinde durulmuştur (Ayna, 2011: 48).

Tarım sektöründe üretim yöntemleri daha modern bir sistem üzerinden ilerleyerek hava şartlarına olan bağımlılık azaltılıp, artan nüfusun ihtiyaç duyduğu gıda ürünlerini karşılamak ve bunun yanında tarım ürünlerinin ihracatını geliştirmek planda yer alan amaçlar arasında olmuştur. Bu nedenle toprak ve su olanaklarını en verimli şekilde kullanmak ve yüksek kaliteli tohum ve damızlık ürün girdilerinde etkinliği yakalayarak hem bitkisel hem de hayvansal üretimde artış sağlamak amaçlar arasındadır. Ayrıca orman ve su ürünlerinin geliştirilmesi de bu planda esas alınmıştır. Bunun yanı sıra Topluluk kapsamında yer alan plan ve politikalara Türkiye'nin uyumluluk durumu bu aşamada incelenmeye devam etmektedir (DPT, 1989).

3.2.7. VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Bu plan küreselleşme olgusunun dünya gündeminde bulunduğu zamanı kapsamaktadır. Küreselleşme olgusu kendini tarım ve kırsal alanlarda oldukça hissettirirken; yani dünya da çok hızlı yapısal değişimin ve rekabet ortamının hakim olduğu bu sürecin baskısı altında bu plan hazırlanmaya çalışılmıştır. Türkiye bütün bu olanlara uyum sağlamak için ciddi yapısal değişimlere zorlanmıştır (Uçar, 2010).

1996-2000'li yılları kapsayan bu plan döneminde; kırsal alanların altyapı çalışmaları için toprak ve su kaynaklarının geliştirilip tarımsal altyapı temelini atılması ve kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu plan su ve toprak kaynaklarını kullanırken bunların aynı zamanda korunarak kullanılması ve geliştirilmesi düşüncesini benimsemiştir. Planda bu konuların yanı sıra bölgesel kalkınma konuları da unutulmamış bunun için Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde hızla artan nüfusun sebep olduğu işsizlik sorunlarının çözümü, tarımsal projelerin hazırlanması, tarıma ve hayvancılığa dayalı bölgelerde meyve-sebze yetiştiriciliği ve bunların işlenmesi için sanayi kuruluşlarının kurulması hedeflenmiştir. Ayrıca kırsal kesimde istihdamın yoğun olmasından dolayı konut ve benzeri sektörlerde emek yoğun çalışmaların uygulanması hedefler arasındadır. Kırsal kesimin çağdaş yaşam koşullarından mahrum kalmaması için kırsal bölgelere daha çok ağırlık verilerek ülke genelinde hem kırsal hem kentsel bölgelerde dengeli bir çağdaş yaşam ortamı hazırlamak ve dengeli bir şekilde kamu hizmeti sunmak

hedeflerden birisi olmuştur. Kırsal alanlar desteklenirken bölge özellikleri göz önünde bulundurularak o bölge için hayvancılık, tarım, el sanatları gibi çalışmalardan hangisinin uygun olduğuna karar verilip destekleme o alanla uyumlu hale gerilmeye çalışılmıştır (Yenigül, 2017: 22).

Planda bahsedilen tarımsal politikalar ile ilgili yapılması hedeflenen yapısal değişim projeleri ise; Tarım Satış Kooperatifleri'nin özerkleştirilmesi, meraların iyileştirilmesi, üretici birliklerinin geliştirilmesi, tarımda yeniden yapılanma, Türkiye Ziraat Odaları Birliği'nin daha etkin bir yapıya kavuşturulması ve Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın yeniden organizasyonu gibi düzenlemeler yer almıştır (DPT, 1995).

3.2.8. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

2000'li yıllara gelindiğinde her ne kadar bölgesel gelişme açısından önemli yollar aşılsa da bölgelerarası gelişmişlik farklarının tam anlamıyla çözülemediği görülmektedir. Bu dönemde hem bölgesel gelişme projeleri hem de bölge planlaması üzerine çalışmalar hızlandırılmıştır (Ayna, 2011: 49). Bu plan diğer planlarla karşılaştırıldığında kırsal kalkınma kavramına ilk kez yer veren plan olmuştur. Bu planın bölgesel gelişme açısından politika ve hedefleri; bölgesel dengesizliklerin minimize edilmesi, geri kalmış bölgelerde yaşayan halkın refah düzeyinin arttırılması, AB bölgesel politikalarına uyum sağlanması ve bölge planlamasına yer verilmesi şeklinde özetlenebilir. Planın kırsal alanlar üzerindeki hedef ve politikaları ise; kırsal alanlarda insan gücüne dayalı kaynakların geliştirilmesi, bu alanlarda yaşayan halkın gelirinin arttırılması, kırsal alanda istihdamın daha fazlalaştırılması, bu alanların yaşam kalitesinin yükseltilmesi gibi hedeflerdir (Uçar, 2010).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan itibaren kırsal kalkınma projelerinin uygulanması kararlaştırılmıştır. Kırsal kalkınma projeleri ile yörede bulunan doğal kaynakları en iyi şekilde değerlendirmeyi, tarımın gelişmesini ve aynı zamanda verimlilik artışını sağlamayı, kırsal alanlarda istihdam edilen nüfusu aktif hale getirmeyi ve örgütlemeyi, bu alanlarda altyapı yatırımlarını geliştirmeyi, eğitim verilmiş işgücü istihdamı oluşturmayı amaçlamıştır (Gülçubuk ve Karabıyık, 2002: 472-473). Ayrıca nüfusun yeterli ve dengeli beslenmesi, toplumun sosyal durumunun

gözetilmesi, gıda güvenliğinin daha ön planda tutulması, rekabet edebilirlik seviyesinin tarımsal alanda artırılması hususlarına önem verilmiştir. Hayvansal üretimde gelişme sağlanması amacıyla hayvan hastalıkları ve zararlarıyla mücadele edilerek, meraların kullanımının düzenlenmesi, yem bitkileri üretiminin artırılması gibi hedeflere ağırlık verilmiştir. Üretilen ürünlerin fiyatlarına devlet müdahalesi yerine üretimin piyasa koşullarında talebe uygun olarak yönlendirilmesi ve atıl stokların önlenmesi üreticinin gelir seviyesinin korunarak üretimde istikrarın sağlanması esas alınmıştır (DPT, 2000).

2001 yılı itibariyle üreticilere tarımsal destekleme konusunda girdi ve destekleme alımları kapsamında verilen fiyat desteklemeleri terk edilerek üreticilere doğrudan gelir desteği verilmeye başlanmıştır. Ülke içinde çiftçi kayıt sistemi oluşturularak, çiftçilerin her türlü tarımsal destek işlemleri buradan takip edilmiştir. Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri tekrardan yapılandırılarak özerk duruma getirilmiştir. AB Katılım Öncesi Yardımları'ndan da faydalanılarak, tarımsal üretim yapan işletmelerde ölçek büyüklüğünün artırılmasının yanı sıra üretim koşulları ve tekniklerinin iyileştirilmesi, tarım ve gıda işletmelerinin modernizasyon çabaları, belirlenecek olan öncelikler çerçevesinde desteklenerek tarım-sanayi uyumunun özendirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 2006).

3.2.9. IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)

Bu plan, Türkiye'yi sosyal, kültürel ve ekonomik alanda bir bütün olarak ele alarak dönüşümü sağlamayı amaçlamıştır. İstikrarlı biçimde büyüyen, adil gelir paylaşımını önemseyen, bilgi toplumuna dönüşen, rekabet edebilirlik gücüne sahip, AB'ye üye olmak için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye olarak uzun vadeli strateji hazırlanmıştır. Planda stratejik amaçlar; sosyal birlikteliğin güçlenmesi, istihdamın artırılması, kamu hizmetlerinin kalite ve etkinliğinin artırılması, rekabet gücünün yükseltilmesi olarak kararlaştırılmıştır. Bu plan dönemi AB mali takvimine de uyum sağlayarak 2007-2013 yıllarını kapsamaktadır. Bölgesel gelişmenin daha hızlı bir şekilde sağlanması için bu AB üyelik süreci bir fırsat olarak düşünülmüştür. Bununla beraber üyelik sonrası kullanılacak yapısal fonun merkezi ve yerel düzeyde gerekli

altyapıya sahip olduğu ve gelişme politikasının sağlanması için gerekli ortamın hazır olduğu belirtilmiştir (Ayna, 2011: 50).

3.2.10. X. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)

Türkiye'nin 1963-2007 yılları arasında uygulanan kalkınma planlarının bölgesel kalkınmaya bakış açısı, amacı ve araçları ortaktır. Bu planlarda genel amaç bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldırmak ve dengeli bölgesel kalkınmayı sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için uygulanan araçların merkezden yönetimli ve kamu yatırımlarına dayalı bölgesel kalkınma araçları olduğu bilinmektedir (Ertaş, 2013: 58). X. BYKP'ı ise 2014-2018 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Ülkemizin kırsal kesime dair geliştirdiği kalkınma politikaları ve uygulama çalışmaları bu plan sürecinde de devam etmiştir. Bu planla kırsal alanlarda beşeri kaynak ve ekonomik istihdamını ulusal kalkınma yolları ile hem verimli hem de etkili biçimde değerlendirilmesi hedeflenmiş ve bunun için kırsal kalkınma politikalarının belirlenmesi gerektiği konusu üzerinde durulmuştur (Yeniğül, 2017: 22-23).

X. BYKP'nın temel amacı, sosyal dışlanma ve yoksulluk riski olan bölgelerde, oluşturulan imkanlara erişimin kolaylaştırılmasıyla ekonomik ve sosyal hayata katılımların artırılması, yaşam kalitesinin artırılarak, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksulluğun minimize edilmesidir. Kırsal politikanın genel çerçevesi; kırsal ekonominin güçlendirilmesi, bu alanlarda istihdamın artırılması, insan kaynaklarının geliştirilerek yoksulluğun minimize edilmesi, sosyal ve fiziki altyapının iyileştirilmesidir (Çelik Ateş, 2017: 5-6). Ayrıca tarım sektöründe sürekli gündeme gelen verimlilik sorununun çözülmesi önemli bir hedefdir. Tarımsal üretimin daha verimli ve rekabetçi bir yol izlemesi için; lisanslı depoculuk, hâller, ürün ihtisas borsaları ve diğer çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Tarım sektöründe AR-GE faaliyetleri kapsamında gen bankaları kurulmuş ve yeni ürün çeşitliliği için biyoteknoloji ve nanoteknoloji alanlarındaki çalışmaların geliştirilmesi, tarımsal teknoparkların kurulmasının yanında yenilenebilir enerji kullanımında gelişmeler sağlanmıştır. Yerel düzeyde kırsal kalkınmaya olanak sağlayan kurumsal kapasite güçlenmiştir. Bunlara imkan sağlayan kurumların başında; çalışmanın araştırma konusu olan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, kalkınma ajansları, il

özel idareleri ve köylere hizmet götürme birlikleri gelmektedir (DPT, 2013). Planlardan da anlaşıldığı üzere tarıma yönelik çalışmalar ve destekler her geçen gün değişerek devam etmektedir. Öyle ki bu çalışmaların daha hızlı ve verimli yürümesi adına tarıma yönelik yeni kurumlar kurulmaya başlanmıştır.

Kırsal alanlara sağlanan üretici bazlı destek programları, üreticilerin gelir seviyelerini ve yaşam standartlarını arttırmaya olanak sağlamaktadır. Ancak bu desteklerin üretim miktarına ve verimlilik artışına bağlı olmaksızın verilmesi üreticilerin hem üretim konusundaki becerilerini kaybetmelerine hem de devlet tarafından verilecek gelir desteği beklentisi içinde olmalarına neden olmaktadır. Kırsal alanlara sağlanan desteklerin amacı üretimde verimliliği sağlamak, istihdamı arttırmak ve rekabetçi gücün artmasını sağlamaktır. Mali açıdan destekler sunulurken üretim artışını sağlayan, katma değeri yüksek ürünlere yönlendiren, istihdamı özendirir türde destek programlarının belirlenerek uygulanması gerekmektedir. Bu durumda verilen destekler kırsal alanların kalkınmasına ve dolayısıyla kalkınmanın da sağlanmasına katkı sağlayacaktır (Yaşa, 2016: 26).

Tarım her ne kadar ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye farklılık gösterse de, kırsal nüfusun hem gelir hem de geçim kaynağıdır. Bu nedenle kırsal yoksulluğun tarım politikaları ve destekleri ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ancak tarım destekleri her ne kadar çiftçinin refahını ve kırsal yoksulluğunu önleme konusunda etkili gibi görünse de tek başına yetersiz kalmaktadır. Kırsal alanlarda yaşayan bireylerin refah düzeylerini etkileyen ekonomik, kültürel, sosyal ve bunun dışında birçok etken vardır. Tarımsal destekler üretici gelirleri üzerinde etkili olurken, bunun yanı sıra ürün bileşimi, girdi ve ürün fiyatları, verimlilik düzeyi, teknolojik düzey, üretim ve pazarlama gibi konularda gelir üzerinde etkilidir. Politikaların refah ve gelir etkisi benimsenen araca göre farklılık gösterebilmektedir (Demirdöğen, Ören ve Alemdar, 2010: 88).

Dünya üzerinde tarımsal desteklerin genel olarak yapısı incelendiğinde özellikle gelişmiş ülkelerin destek vermiyormuş gibi izlenim bırakmasına karşın bu ülkelerin ciddi boyutlarda destek verdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Anlaşması çerçevesinde değişikliklerin yapıldığı ve destekleme

araçlarında ticareti bozucu desteklerin kaldırılması istendiği bilinmektedir. Üretim üzerinde direk etkili olan destekler yerine kırsal alanların gelişmesine yönelik desteklere yönelen bir yol izlendiği görölmektedir (Ataseven, 2016: 56).

Türkiye'de ise kırsal gelişim ve dönüşüm süreci Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak günümüze kadar uzanmıştır. Bu süreçte birçok farklı destek politikaları ve destek araçları kullanılmıştır. Bu araçlar genel olarak Tablo 3.1.'de özet halinde sunulmuştur.

Tablo 3.1. Türkiye'de tarımsal desteklerin seyri ve destekleme araçları
1923–1950 dönemi; <ul style="list-style-type: none"> ➤ Tarımda devlet desteği ve korumacılık* ➤ (Köylü Milletın Efendisidir)*
1950–1970 dönemi; <ul style="list-style-type: none"> ➤ Tarımda devlet desteği ve korumacılığa devam edilmesi* ➤ Tarımsal girdi kullanımının teşvik edilmesi* ➤ Tarımsal kredilerin artırılması* ➤ Tarımda makineleşme ile tarım alanlarının genişlemesi* ➤ Pazara yönelik üretimde artış*
1970–1980 dönemi; <ul style="list-style-type: none"> ➤ Tarımsal ürünlerin fiyat yoluyla desteklenmesi* ➤ Gübre ve zirai ilaç desteği* ➤ Destekleme ve fiyat istikrar fonunun kurulması* ➤ Projeli yatırımların teşvik edilmesi*
1980–2000 dönemi; <ul style="list-style-type: none"> ➤ Tarımda korumacılığın azalması* ➤ Girdi destekleri verilmesi* ➤ Fiyat desteklerinin azaltılması* ➤ Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi*
2000 Sonrası; <ul style="list-style-type: none"> ➤ Girdi desteklerinin kaldırılması* ➤ Destekleme alımlarına son verilmesi* ➤ Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP)* ➤ Fonların tasfiyesi* ➤ KİT'lerin özelleştirilmesi* ➤ Alternatif ürünlere geçiş (Fındık, tütün)* ➤ Doğrudan gelir desteği ve çiftçi kayıt sistemine geçiş* ➤ Prim ödemeleri (kütlü pamuk, ,zeytinyağı, yağlık ayçiçeği, dane mısır, soya fasulyesi, kanola)* ➤ Hayvancılık destekleri (kaliteli kaba yem, suni tohum, ,sertifikalı damızlık, su ürünleri, hastalıktan arı bölge, süt teşvik primi)* ➤ Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası* ➤ Dünya Ticaret Örgütünün yön verdiği politikalar ve düzenlemeler* ➤ AB OTP'ye uyum için 2007 yılı-5648 sayılı TKDK'nın Kuruluş Kanunu** ➤ IPARD programının komisyon tarafından onaylanması-2008** ➤ 20 İlde İlk Proje Çağrısına Çıkılması-2011** ➤ 42 İlde İlk Proje Çağrısına Çıkılması-2013**
Kaynak: *Yılmaz, 2006'dan alınmıştır. **TÜRKTÖB'tan alınarak tarafımızca eklenmiştir.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde tarımsal destekleme politikaları incelendiğinde, 24 Ocak Kararları ile fiyat bazında desteklemelerde önemli derecede azalma meydana

gelmiştir. Desteklenen ürün sayısı 1980 yılında 24 ürüne, 1981 yılında 20 ürüne, 1985 yılında 18 ürüne, 1990 yılında 10 ürüne düşerek fiyat yolu ile desteklenen ürün sayısı ve destekleme alımlarının GSYİH içindeki payı azalmıştır. Beş Nisan 1994 kararlarıyla birlikte bütçeden tarım sektörüne yönelik desteklemeler için ayrılan kaynağın üç ürün grubu ile sınırlı kalacağı açıklanmıştır. Bu düzenlemeye göre; şeker pancarı, hububat ve tütün gibi sosyal ve stratejik açıdan önemli, büyük üretici kitlelerini içine alan ürünlerin destekleme alımının sürdürülmesine karar verilmiştir. 2000 yılına gelindiğinde Dünya Bankası ile Ekonomik Reform Kredisi anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmanın temel maddelerinden biri de "tarımsal büyümeyi ve tarımsal gelir oluşturmayı teşvik etmek" olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu anlaşmanın ardından 2000'li yılların ve sonrası için tarım politikalarının temeli olan Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) ortaya çıkmıştır(Koç, Dede, Bayaner, Kıymaz, Yavuz, Dellal, Dölekoğlu ve Başarır,2015: 46-47). Bu dönemde Tarımsal KİT'ler özelleştirilmiş, iç ticaret hadleri önemli ölçüde tarımın aleyhine dönmüştür (Günaydın, 2008). 2000'li yıllardan sonra girdi-çıktı destekleri yerine üretime bağlı olmayan arazi büyüklüğüne bağlı Doğrudan Gelir Desteği (DGD) sistemine geçilmesi kırsal kalkınmayı olumsuz etkilemiştir (Kandemir, 2011: 103).

Türkiye'de bölgesel dolayısıyla kır-kent gelişme farklılığının giderilmesi ve bu sayede sürdürülemez boyutlara ulaşan iç göç sürecinin önlenmesi önemli bir hedeftir. Bu amaçla yıllarca merkezîyetçi bir anlayışa göre sürdürülen kalkınma politikalarının başarılı olamaması nedeniyle, tavandan-tabana yönelen bir kalkınma politikası terk edilerek, yerine yerel aktörleri ön plana çıkararak, bölgesel dinamikleri harekete geçirmeyi hedefleyen bir kalkınma anlayışına geçilmiştir (Kandemir ve Ergin, 2018: 2647). Bu kalkınma anlayışında tarımsal kesimin kalkınmasında anahtar rol oynayan aktör hiç kuşkusuz TKDK kurumudur.

TKDK, 2007 yılında 5648 sayılı kanunla Katılım Öncesi Mali İşbirliği Aracı (IPA)'nın 5. Bileşeni olan Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD)'nin uygulayıcısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu kurum, AB'ye aday ülkelerde kalkınmanın sağlanması adına mali yardım ve hibe vermeye aracılık etmektedir (Bahtiyar, 2014: 306). Proje bazlı destek veren bu kurumdan fon sağlamanın yolu, bölgesel bazda kırsal kesim için hazırlanacak iyi projelerdir.

3.3. Bölgesel Kalkınma Projeleri

Türkiye'de bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını ortadan kaldırmak için devlet tarafından hem kamu hem de özel sektör yatırımlarına çiftçi odaklı destekler verilmesinin yanında geri kalmış bölgelerin doğrudan kalkınması için çok yönlü planlanan ve uluslararası kuruluşla ortak olarak yürütülen bölgesel kalkınma projeleri uygulanmaktadır (Ekim, 2006: 49). Türkiye'de uygulanan bölgesel kalkınma projeleri; Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP), Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP), Zonguldak-Bartın-Karabük Gelişme Projesi (ZBKBP) ve Konya Ovası Projesi (KOP)'dir.

3.3.1. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Şekil: 3.1. GAP kapsamındaki iller

Kaynak: URL-1, 24.04.2019 tarihinde <http://akademi.yucelkesen.com/turkiyenin-bolgesel-kalkinma-projeleri/> sayfasından erişilmiştir.

1980 yılında Fırat ve Dicle Havzası'ndan yararlanmak amacıyla iki havza üzerinde Güneydoğu Anadolu Projesi adı altında çalışma yürütülmeye başlanmıştır. Bu proje iki havza üzerine yapılması planlanan barajların, hidroelektrik santrallerin (HES) ve sulama tesislerinin yanı sıra ulaşım, eğitim, sağlık, altyapı ve benzeri diğer sektörlerin gelişimini kapsamıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde plan, proje ve koordinasyon sağlanması adına 1986 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) görevlendirilmiştir (Ayna, 2011: 51). Proje kapsamında bulunan iller ise; Adıyaman, Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep, Siirt, Batman, Kilis, Mardin ve Şırnak'tır.

GAP, bölgenin genel olarak potansiyel dinamiklerini tamamen harekete geçirmeyi amaçlayarak dolaylı yoldan Türkiye'nin ulusal kalkınmasına yardımcı olacaktır. Büyük ölçekli sulama projesi olmasından kaynaklı olarak tarımsal işletmeleri ve bunun yanında tarımsal üretim biçim ve yöntemlerini geliştirerek bölge içinde kırsal-tarımsal yapının dönüşümünü sağlayacaktır. Dolayısıyla GAP Master Planı'nın temel politikası bölgeyi tarıma dayalı bir ihracat bölgesi konumuna getirmektir. Bu nedenle (Yıldız, 2008: 289);

- Arazi ve su kaynaklarını hem sulama hem kentsel hem de endüstriyel kullanım alanlarına yönelik geliştirip yönetmek,
- Tarımsal konularda pratiklik, daha verimli tarımsal işletme yönetimi ve bunun yanında bitki desenleri yaparak arazi kullanımını genişletmek,
- Bölgede bulunan bireylerin gereksinimlerini daha iyi karşılamak, alanında nitelikli olan personeli bölgeye kazandırmak ve bu bölgede istihdamını sağlamak için kentsel altyapı iyileştirmelerini ve sosyal hizmetleri hedeflemektedir (Yıldız, 2008: 289).

GAP, birçok sektöründe bulunduran ve bunun yanında sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile benimsenen ve bu yönüyle uluslararası alanlarda örnek gösterilip dünyada uygulaması devam eden en büyük kalkınma projeleri arasında yer almaktadır (Akın, 1999). Güneydoğu Anadolu Bölgesi için kıymetli imkanlar sağlayarak, ülke genelinin hem toplumsal hem de ekonomik yönden iyileşmesine olanak sağlayacak önemli bir bölgesel kalkınma projesidir (Özkara, 2012: 67).

3.3.2. Doğu Anadolu Projesi (DAP)

Şekil 3.2. DAP kapsamındaki iller

Kaynak: URL-1, 30.11.2018 tarihinde <http://akademi.yucelkesen.com/turkiyenin-bolgesel-kalkinma-projeleri/> sayfasından erişilmiştir.

27 Ağustos 1998 tarihinde Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer bölgeler ile arasında olan sosyal ve ekonomik gelişmişlik farkını azaltmak için Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ana Planı adı altında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından bir proje başlatılmıştır. Proje Ardahan, Bitlis, Tunceli, Erzurum, Muş, Van, Bingöl, Kars, Iğdır, Ağrı, Malatya, Elazığ, Hakkari, Erzincan illerini de kapsamıştır (Ayna, 2011: 54). Ancak Bakanlar Kurulu'nun 08.06.2016 tarihli 29736 sayılı Resmi Gazete yayınlanan kararıyla DAP kapsamında bulunan 14 ile Sivas ili de eklenerek il sayısı 15'e yükseltilmiştir (RG, 2016a).

Projenin genel hedefleri ise şunlardır (DPT, 2005);

- AB standartlarına uygun bölgesel kalkınma programları hazırlamak ve uygulamak,
- Gelecek zaman için entegre bölgesel kalkınma programları üzerinde deneyim kazanmak,
- Bölgede hem ekonomik hem de sosyal gelişme anlamında çok hızlı bir şekilde faaliyet göstermek,
- Teşviklerle yerli bireylerin yatırım yapmalarını sağlamak,
- Kırsal alanlar için gelir artırıcı uygulamalar yapmak,

- Turizmin gelişmesine yardımcı olmak,
- Bölgede doğal ve kültürel mirasların korunmasını sağlamak,
- Öncelikle kadınlara sağlanan sosyal hizmetlerin kalitesini arttırmaktır (DPT, 2005).

3.3.3. Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBKP)

Şekil 3.3. ZBKP kapsamındaki iller

Kaynak: URL-1, 30.11.2018 tarihinde <http://akademi.yucelkesen.com/turkiyenin-bolgesel-kalkinma-projeleri/> sayfasından erişilmiştir.

Karadeniz ile ilgili Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi, Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP) ve Yeşilirmak Projesi olarak toplamda üç proje geliştirilmiştir (Çölkesen, 2009: 27). Bu projelerden Zonguldak-Bartın-Karabük Projesi, DPT'nin koordinasyonu dahilinde uluslararası ihale ile oluşturulmuştur. Hem madencilik hem sanayi sektörünü ele alan bu proje, bunun yanında tarımsal faaliyetlere de yer vermiştir (Ertaş, 2013: 70-71).

Türkiye'nin kıyı kesiminde bulunan Türkiye Taşkömürü Kurumu ile Karabük ve Ereğli Demir-Çelik İşletmelerini kapsayan Zonguldak-Bartın-Karabük bölgesi en önemli KİT'lerden birine sahip olmasına rağmen bölgenin büyüme hızı ülke içi ortalamasının altında kalmaktadır. Karadeniz Bölgesi'nin bu sosyo-ekonomik sorununu çözmek adına bu proje VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde başlatılmıştır. ZBK projesinin amacı (Özkara, 2012: 63);

- Ülke içerisinde Taş Kömürü ve Karabük Demir-Çelik İşletmelerinin özelleştirilmesinin ardından oluşabilecek sosyo-ekonomik sonuçları incelemek,

- Orta ve uzun vadeli kalkınma planları hazırlamak ve bu alanlarda yatırıma uygun yerlerin tespitini yapmak,
- Özel sektöre yatırımda alternatif projeler sunmaktır (Özkara, 2012: 63).

3.3.4. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP)

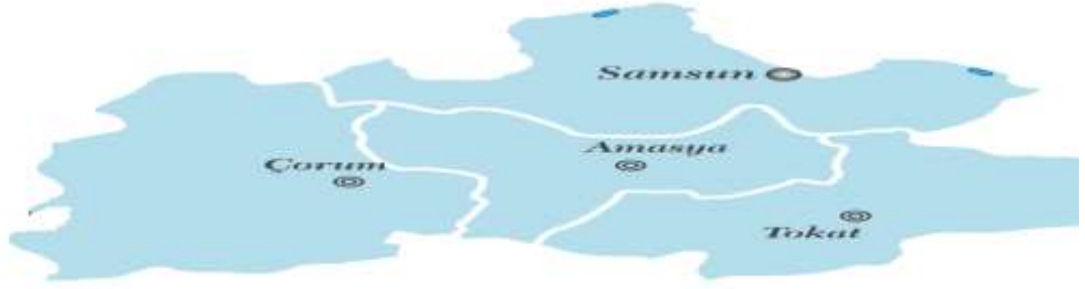

Şekil 3.4. DOKAP kapsamındaki iller

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. DOKAP, 28.11.2018 tarihinde <http://dokap.gov.tr/2016/09/09/dokap-bki-gorev-alanina-tokat-ili-eklendi/sayfasından> erişilmiştir.

Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi, bölgeler üzerinde plan ve politika hazırlarken yenilikçi yaklaşımlara yer vererek hem merkezde hem de bölgede gerekli kapasite ve istihdamı oluşturma fikrini benimsemiştir (Ertaş, 2013: 66-67). Bu proje göç baskısı altında kalan Doğu Karadeniz Bölgesinin kıyı kesimlerinde yaşayan halkın alternatif ürün üretimine geçmesiyle iç kesimlerdeki halkın arıcılık, süt ya da kümes hayvancılığı ve tarımsal üretim gibi alanlara yoğunlaştırılarak bunlara uygun teknolojik olanakların da sağlanmasıyla bu bölgede hem yaşam kalitesini yükseltmek hem de ekonomik açıdan halkı refaha kavuşturmayı amaçlamıştır (Dıraor, 2008). Proje kapsamında bulunan Samsun, Giresun, Artvin, Gümüşhane, Bayburt, Ordu, Trabzon ve Rize illerine 07.09.2016 tarihinde 2016/9140 sayılı kararname ile Tokat ili de eklenmiştir (RG, 2016b).

3.3.5. Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP)

Şekil 3.5. YHGP kapsamındaki iller

Kaynak: URL-2, 31.01.2019 tarihinden [http://cografyaevi.com/b%C3%B6lgesel-kalk%C4%B1nma-projeleri/ sayfasından](http://cografyaevi.com/b%C3%B6lgesel-kalk%C4%B1nma-projeleri/sayfasından) erişilmiştir.

Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi'nin amacı; ırmak akım rejiminin düzenlenmesi, meraların ıslah edilmesi, suyun iktisadi kullanımının değerlendirilmesi, erozyon tehlikesinin önüne geçilmesi, su kirliliğinin önlenmesi, çarpık şehirleşmenin engellenmesi ve sosyo-ekonomik kalkınmaya dair ne varsa bu çalışmaların yürütülmesidir (Koç, 2015: 28). Ayrıca tüm sektörleri geliştirmek için havzada ekolojik dengeye zarar vermeden hem en uygun hem de en ekonomik arazi kullanımının planlanarak doğal kaynakların güncel bir şekilde izlenmesi ve yönetilmesi proje amaçları arasındadır (Sarıca, 2004 :198).

3.3.6. Konya Ovası Projesi (KOP)

Şekil 3.6. KOP kapsamındaki iller

Kaynak: URL-2, 31.01.2019 tarihinden [http://cografyaevi.com/b%C3%B6lgesel-kalk%C4%B1nma-projeleri/ sayfasından](http://cografyaevi.com/b%C3%B6lgesel-kalk%C4%B1nma-projeleri/sayfasından) erişilmiştir.

Konya Ovası Projesi ekonomik kalkınmanın ve rekabet gücünün güçlendirilmesini, altyapının iyileştirilmesini, sosyal ve kültürel gelişmenin sağlanmasını, kentsel gelişim ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesini amaç edinmiştir. Proje, DSİ tarafından yapılacak sulama projelerini kapsamıştır. Ayrıca arazi toplulaştırması ve basınçlı sulama sistemlerine geçişi sağlamak için Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile birlikte bir program daha geliştirmiştir. Konya Ovası Projesi Konya, Niğde, Karaman ve Aksaray illerini kapsamıştır (Akın, 2015: 112).

Konya Ovası Projesi kapsamında bulunun 4 İle, 06.06.2016 tarihinde 8870 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Nevşehir ve Yozgat illeri, 07.09.2016 tarihinde 2016/9140 sayılı kararnameye ilişkin ekli Bakanlar Kurulu kararı ile ise Kırşehir ve Kırıkkale illeri dahil edilerek il sayısı 8'e yükseltilmiştir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, <http://www.kop.gov.tr/sayfalar/kop-illeri/63>).

3.4. Kırsal Kalkınma Modelleri

Kırsal kalkınma modelleri, kırsal alanların sosyo-ekonomik yönden geliştirilmesi için oluşturulmuştur. Model, kırsal alanlarda bulunan altyapı eksikliklerinin giderilmesi, bu alanlarda yaşayan kişilerin refah düzeyinin arttırılması, gelişmişlik farkından dolayı ortaya çıkan sorunların minimum düzeye indirilmesini amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda farklı zamanlarda ortaya çıkan modellerin kamusal ağırlıklı olması ve yerel dinamiklerden uzak olmasından kaynaklı olarak sürdürülebilir olma konusunda sorun yaşanmıştır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015).

3.4.1. Örnek Köy Modeli

Model 1963-1965 yılları arasında İstanbul ve Ankara'da uygulanmıştır. Bu model köye verilen hizmetleri iyi yöneterek, hizmetten yaralananlar ve hizmeti sağlayanlar arasında etkileşimi sağlayarak sunulan hizmetlerden yakın çevreninde faydalanmasını sağlamayı amaçlamıştır (Yaşa, 2016: 70). Modelin uygulanmaya başlandığı dönemlerde yapılan araştırmalar neticesinde örnek köyler seçilerek uygulanmıştır. Modelde hizmetlerin sadece bir köyde toplanması, bu modelin kamuda çalışanlar tarafından hazırlanması, köydeki sosyal ve ekonomik yapıdaki

değişiklikleri yapmaktan çok köyün fiziki durumunu hedef alması ve halkın katılımını hesaba katmaması gibi nedenlerle model beklenen sonuca ulaşamamıştır (Çelik, 2005: 65).

3.4.2. Toplum Kalkınması Modeli

Toplum kalkınmasının sağlanabilmesi için il ve ilçe yönetimlerine önem veren bir sistem ele alınıp yerel ve merkezi yönetim ilişkilerini güçlendirecek bir çalışmanın yapılması öngörülmüştür. Bu amaç doğrultusunda büyük beklentilerle üzerinde çalışmalar yapılan Toplum Kalkınması Modeli'nden istenilen sonuç elde edilememiştir (Çelik, 2006: 55-58). Modelin, halkın girişkenliği ve gönüllüğü üzerine kurulmuş olmasından kaynaklı olarak istenilen sonuca varılamamıştır. Ayrıca planlamanın merkezden yapılması, modele yönelik ihtiyaç duyulan düzenlemelerin yapılmaması, modele eğitim sürecinde gerekli hassasiyetin gösterilmemesi gibi nedenlerden dolayı model başarısız olmuştur (Akın, 2015: 81).

3.4.3. Çok Yönlü Kırsal Alan Planlaması Modeli

Türkiye'de planlı dönemle beraber kırsal alanlarda eksik kalan sosyal, ekonomik ve fiziki özellikler üzerinde planlama yapılması gerektiği düşünülmüştür. Bu planlamaya kırsal alanların geri kalmasından ve ülke genelinde oluşan eşitsizliğin ülke ekonomisinde hissedilmesinden dolayı ihtiyaç duyulmuştur. Bu yöntem 1965-1975 yılları arasında Malatya, Uşak, Manisa, İzmir, Urfa ve Diyarbakır illerimizde uygulanmış ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından tanıtılmıştır (Gümgüm, 2010: 51).

Model, kentsel alanlar bireyler için ne kadar cazipse, kırsal alanları da bireylerin severek ve benimseyerek yaşayabilecekleri rahat bir alan haline getirmeyi amaçlamıştır. Modelin uygulanması merkezden atanan şahıslarca yürütülmüştür. Ancak model başarı elde edememiştir. Bunun nedeni ise yerel yönetim ile merkezi yönetim arasındaki iletişim kopukluğu çözülememiş ve yerel yönetimler proje dahilinde aktif rol alamamıştır. Ayrıca proje dahilinde görev alacak tecrübeli personelin olmayışı ve maddi imkanların sınırlı olması başarısızlığa yol açmış olup, proje uygulamadan kaldırılmıştır (Çelik, 2006: 58-59).

3.4.4. Merkez Köy Modeli

Kırsal yerleşim alanlarının sayısının fazla olması, yerel ile merkezin tüm kamu hizmetlerinden faydalanmasını olanaksız hale getirmektedir. Bunun için köy kümeleri oluşturularak, merkez bölgede kalanı seçip buraya hizmet istasyonu inşa ederek kalkınmanın dengelenmesi amacıyla hazırlanan yaklaşım Merkez Köy yaklaşımıdır (Akci, 2015: 120).

Bu modelin amacı, bütün köylere ulaştırılması güç olan hem sosyal hem de kültürel hizmetlerin az bir maliyetle merkez olarak belirlenmiş köyde organize edilerek, etrafında bulunan çevre köylerden de bu merkez köye ulaşım sağlayarak hizmet sunmaktır. Sunulan imkanlar arasında; temel ve yatılı eğitim okulları, sağlık ocakları, karakollar, pazar alanları vb. imkanlar bulunmaktadır. Ayrıca gezici kamu kuruluşlarının da merkez köylerde bulunması öngörülmektedir. Bu yaklaşım İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın içinde yer almaktadır. Ayrıca Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da bu model bir politika aracı olarak bulunmaktadır (Çelik, 2005: 66). Merkez Köy modelinde ana kural hizmet yoğun olarak çalışmalar yürütmektir. Ancak kent ile köy arasındaki dengesizliğin sebebi sadece hizmetle ilgili değildir. Bu yaklaşım her ne kadar hizmet yönünden önemli adımlar atsa da kırsal yerleşim alanlarında ekonomik yönden kalkınmayı eksik bırakmıştır (Çelik, 2006: 61).

3.4.5. Köy Kent Modeli

Köy kent modeli, kırsal alanlarda kalkınmayı hedeflemesinin yanında sosyal bir proje olma özelliği daha ön planda olan bir modeldir. Köyde yaşayan nüfusu göçten vazgeçirerek buldukları yerde istihdam edilmeleri hem sosyal hem fiziksel planlamalarla köydeki imkanları arttırarak yaşam alanlarını düzenlemek modelin temel hedefidir (Gümgüm, 2010: 45). Model temelinde toplumsal kalkınma ve dönüşüm modelidir. Aynı zamanda toplumun en temelini yani tabana önem vermesi bir diğer farklılığıdır. Model doğmadan önce tavandan tabana inerek hareket eden modeller mevcutken bu model tabandan tavana yönelen bir model şeklindedir. Mekansal boyuta oldukça önem veren bu model kapsamında dereceli yerleşim

kademelendirmesi vardır. Bunlar uluslararası, ülkesel, bölgesel, alt bölge merkezleri, kasaba ve köydür. Ayrıca ikinci derece yerleşim yeri olan köy kentlerin diğer üst kademeli merkezlerle haberleşmesinin sağlanması için geliştirilen Köylüye Ulaşım Projesi (KUP) uygulamanın ilk aşaması olup diğer aşaması ise kooperatifler sayesinde köyde üretim düzeninin kurulması ve tarımsal birikimi sanayiye taşımaktır. Bu kapsamda 1978 yılında, iki pilot bölge seçilerek köykent projesine adım atılmıştır. Bu bölgeler Orman Bakanlığı'na bağlı Taşkesti (Bolu) ve Köyişleri ve Kooperatifler Bakanlığı altındaki Özalp (Van) bölgeleridir. Ancak bu iki proje de başarısızlıkla sonuçlanıp bu çalışma üzerindeki beklentileri karşılayamamıştır (Çelik, 2006: 62-63).

3.4.6. Tarım Kent Modeli

Modelde 1970 ile 1980 yılları arasında uygulanan köy-kent modeli ile benzerlik gösteren bir yaklaşım vardır. Modelin amacı, köyleri birleştirerek tarım kentleri oluşturmak ve bu merkezlere köylerden ulaşım sağlamaktır. Ayrıca oluşturulan tarım kentlerinde ürünlerin işlenmesi adına sanayi tesisleri kurmak ve tarım aletlerine yer verilen atölyeler oluşturmak amaçlar arasındadır. Bütün bunların sonucunda bu alanların kalkındırılması hedeflenirken model uygulanamamıştır (Yaşa, 2016: 71).

3.4.7. Köye Dönüş Modeli

Model, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde geçmiş yıllarda terörün ve bunun yanı sıra sosyo-ekonomik faaliyetlerin yetersiz olmasından kaynaklı olarak meydana gelen göçlerin, tekrar o bölgeye taşınarak bölgeyi gelir getirici faaliyetler ışığında iyileştirmeyi hedeflemiştir (Ekim, 2006: 69). Bu problemi çözmek adına adımlar atılmaya başlandıkça kent hayatına bir türlü uyum sağlayamayan köylülerin dönüşüne olumlu bakmaları çözüm sürecini daha da kolaylaştırmıştır. Bu süreçte İçişleri Bakanlığı harekete geçerek, gönüllü köylüleri kendi köylerine ya da farklı uygun köylere yerleştirilmeleri için Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'ni hayata geçirmiştir (Yılık, 2011: 42). Gönüllü olarak geri dönmek isteyenlerin dönüş süreci kolaylaştırılmış, geri dönülen yerlerde yaşayacak köylü için sosyal ve ekonomik yönden iyileştirmeler yapılarak sürdürülebilir yaşam

koşulları oluşturulmuştur. Geri dönmek istemeyen halk için ise yaşadıkları alanlarla uyumlaştırmaları sağlanarak sosyo-ekonomik durumları iyileştirilmeye çalışılmıştır. Proje geri dönülen alanlarda yaşamın devamlılığını sağlamak adına köy alt yapılarında tarım, hayvancılık ve el sanatları gibi faaliyetlerin oluşturulmasına yönelik çalışmalar, geri dönmeyip şehirde kalmayı tercih edenler için ise iş ve meslek edindirme kursları ile istihdama teşvik edici projeler ve özellikle kadın, genç ve çocukları kapsayan sosyal içerikli çalışmaları kapsamıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, İller İdaresi Genel Müdürlüğü).

3.4.8. KÖYDES

Kırdan kente göçün neden olduğu kentsel bölgelerdeki nüfus artışı istikrarlı bir şekilde devam etmektedir. Kırsal alanlarda istihdamı artırarak kente göçün önüne geçmek ve iki bölge arasındaki kalkınma ve gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılması adına kırsal kalkınma önem teşkil etmektedir. Kırsal alanlarda istihdamı arttırmanın en temel yöntemi altyapı olanaklarının çözüme kavuşturulmasından geçmektedir. Bu nedenle Köy Altyapısını Destekleme Projesi (KÖYDES) kırsal alanlarda yaşanan sorunların ve özellikle altyapı sorunlarının düşük maliyetlerle çözüme kavuşturulmasını hedefleyen bir projedir. KÖYDES, 2005 yılında pilot düzeyde başlatıldıktan sonra 2010 yılında küçük ölçekli tarımsal sulama ve 2011 yılında atık su çalışmalarının da dahil olmasıyla bütünlüklük bir kırsal altyapı programı haline gelen bir projedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015).

3.5. Kırsal Kalkınma Projeleri

Kırsal alanların doğal kaynaklardan yeteri kadar beslenmesi, kaynakları etkin bir şekilde kullanması ve sosyo-ekonomik yönden gelişmesi kırsal kalkınma projelerinin temelini oluşturmaktadır. Dünyada birçok örneği bulunan kırsal kalkınma projelerinin Türkiye'de de örnekleri bulunmaktadır (Yılık, 2011: 31-32). Bütün ülkeler için ülke sınırları içinde bulunan kaynakları aktif duruma getirerek ileri bir düzeye taşımak önem taşımaktadır. Ancak daha önemli olan bir konu vardır ki o da kırsal ve kentsel yörelerin kalkınma konusunda birbirine ne kadar yakın olduklarıdır. Sonuç olarak her ülke bazı dönemlerde çeşitli değişiklikler yaparak plan ve

politikalarını değiştirmekte ve g¼ncellięini yitirenlerin yerine yenilerini getirmektedir (Aslan, Demirhan ve Ertaş, 2016: 236).

¼lkemizde kırsal kalkınma ¼zerine hazırlanan projeler 1970'li yılların ardından D¼nya Bankası desteği beraberinde DPT tarafından başlatılmıştır. Bu doğrultuda d¼nyada benzerlik g¼steren kırsal kalkınma projeleri ¼rnek alınarak hazırlanan projeler uygulanmaya başlanmıştır. Bu projelerin b¼y¼k çoğunluğu yabancı kaynaklarla hayata geçirilmiş olsa da bir kısmı hala uygulanmaktadır (Ekim, 2006: 55).

3.5.1. ankırı-Çorum Kırsal Kalkınma Projesi (1976-1984)

1976 yılında başlanıp 1984 yılında tamamlanan bu kırsal kalkınma projesi ankırı ve orum illerinde yaşayan çiftçilerin, sosyo-ekonomik durumlarını geliştirmeyi ve tarımsal ¼retim verimliliğini arttırmayı hedeflemiştir. Bu hedeflerin yanı sıra elektrik, su, yol gibi altyapı yatırımlarının da d¼zenlenmesi proje kapsamına alınmıştır. Bu kırsal kalkınma projesi 80.000 ifti ailesi ¼zerinde çalışma yapılarak hazırlanmıştır. (Dıraor, 2008). Proje; hem bitkisel hem de hayvansal ¼retimdeki verimliliği arttırarak bu verimlilik çalışmalarını geliştirerek gelir ve yaşam standartlarını y¼kseltmeyi, nadasa bırakılan alanları daraltarak yeni ¼retim alanları amayı, aktif iřę¼c¼n¼n kente g¼c¼n¼ durdurmayı, toplumun hem sosyal hem de ekonomik y¼nden yaşamlarını etkileyen altyapı hizmetlerini (yol yapım ve onarımı, sosyal tesisler, içme ve sulama suyu tesisleri vb.) sağlamayı amaçlamıştır (G¼lbuk, 2005: 77).

3.5.2. Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi (1982-1989)

Bu projede Erzurum'un 1046 k¼y¼nde bulunan 76.000 ifti ailesinin sosyo-ekonomik açıdan kalkınması için tarımsal ¼r¼n verimliliğinin arttırılması, çiftçilerin gelirinin y¼kseltilmesi, eğitim ve danışmanlık sağlayarak kredi olanaklarının ve kırsal altyapının geliştirilmesi amaçlanmıştır (Dıraor, 2008). ¼lkemizin ikinci kırsal kalkınma projesi olan bu projede T¼rk H¼k¼meti ile D¼nya Bankası ve Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD) arasında yapılan anlaşma sonucu proje maliyeti 137 milyon ABD Doları olarak belirlenmiştir. Belirlenen tutarın 40 milyon ABD

Doları Dünya Bankası, 20 milyon ABD Doları ise IFAD tarafından karşılanmıştır (Gülçubuk, 2005: 77).

3.5.3. Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi (1990-1999)

1990-1999 yılları arasında Muş ve Bingöl illerini kapsayan bu proje, bölgede yaşayan yaklaşık 35.000 ailenin yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlamıştır (Dıraor, 2008). Projenin amacı her ne kadar kırsal alanda yaşayan bireylerin yaşam kalitesini yükseltmek olsa da bunun yanı sıra köy yollarını, içme suyu tesislerini, el beceri sanatlarını geliştirmeyi ve özellikle kadınların istihdamını sağlamayı, kredi imkanları sunmayı ve hem bitkisel hem de hayvansal üretimde artış sağlamayı hedeflemiştir (Yıllık, 2011: 33). Bu proje 52,5 milyon ABD Dolarlık bir maliyete sahip olup bunun 20,5 milyonluk kısmı dış kaynak IFAD tarafından sağlanmıştır (Gülçubuk, 2005: 77).

3.5.4. Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi (1991-2001)

Proje Yozgat ilinde bulunan yoksul çiftçi ailelerinin ormancılık, hayvancılık, sulama, tarım ve köy yolları gibi çeşitli dallarda gelişimini sağlayarak verimliliğin, üretimin ve altyapı olanaklarının geliştirilmesini amaçlamıştır (Dıraor, 2008). Ayrıca doğal kaynakların tehlikeye düşmemesi ve mümkün olduğunca kaynakların üretici yönünü arttırmak suretiyle, ildeki yaşam standartlarını sürekli olarak iyileştirmeyi hedeflemiştir (Gülçubuk, 2005: 77).

3.5.5. Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi (1997-2006)

Ordu ve Giresun illerini kapsayan bu proje kapsamında yapılan çalışmalarla diğer kırsal kalkınma projelerinden farklı olarak hedefler ve ihtiyaçların tespiti köy bazında yapılmıştır. İlk defa bu proje ile Köy Kalkınma Planları hazırlanıp proje kapsamındaki köylerde faaliyetlere başlanmıştır. Köy Kalkınma Planlarına uyumlu olarak 280 köy üzerinde yapılan çalışmada çiftçinin maliyete katkısı ve gönüllülüğü önemlilik taşımıştır (Gülçubuk, 2005: 78). Proje IFAD kaynaklarını kullanarak doğal

kaynakların sürdürülebilirliğini zarara uğratmadan bu bölgedeki gelirin ve yaşam kalitesinin artırılmasını amaçlamıştır (Dıraor, 2008).

3.5.6. Sivas-Erzincan Kırsal Kalkınma Projesi (2005-2012)

Sivas ve Erzincan illerini kapsayan bu proje illerde az gelişmiş alanları tespit ederek tarımsal verimliliğin artırılması, hem sosyal hem de tarımsal altyapının iyileştirilmesi, kırsal nüfusta yaşam standartlarının ve gelir seviyesinin yükseltilmesi, küçük aile işletmelerine destek sağlanması ve göç olaylarının sonlandırılması amacıyla uygulanmıştır. Proje kapsamında Sivas ve Erzincan illerinde en yoksul 200 köy ve ortalama 2 bin kişi yer almıştır. Projenin temel hedefleri arasında; kooperatif kurulması ve toplumun kalkınması amacıyla üreticilere teknik yönden ve eğitim açısından destek sağlanması, toplum tarafından sosyal ya da teknik açıdan önerilen girişimlerin desteklenmesi, kooperatiflerin hayvansal ve bitkisel üretim, işletim ve pazarlama alanlarında yatırım planlarının desteklenmesi ve bu doğrultuda tarımsal kalkınmaya yönelik faaliyetler yer almıştır. (Gülçubuk, 2005: 78). Proje, Sivas ve Erzincan illerinin az gelişmiş kesimlerinde tarımsal verimliliği arttırmak ve gelir düzeylerini yükseltmek amacıyla IFAD kaynakları kapsamında uygulanmıştır (Dıraor, 2008).

3.5.7. Diyarbakır-Batman-Siirt Kırsal Kalkınma Projesi (2006-2012)

Bu projenin amacı, Türkiye'nin yoksulluğu azaltmak amacıyla geliştirdiği ulusal strateji doğrultusunda Siirt, Diyarbakır ve Batman illerindeki kırsal nüfusun hem ekonomik hem de sosyal durumunu iyileştirmektir. Projenin alt amaçları ise (Bilici, 2010: 35-36);

- Program dahilindeki yoksul köylerde ekonomik verimliliği ve yaşam standartlarının mevcut istihdam ve üretim modellerinden yardım olarak iyileştirilmesi,
- Tarım ve bunun yanında tarım dışı alanlarla kâr sağlanan yeni kırsal işletmelerin kurulması ve mevcutta bulunanların geliştirilmesi ile gelir kaynaklarının artırılıp istihdam sağlanması,

- Söz edilen bu amaçlara ulaşılması için gerekli olan kurumsal ve bireysel yeteneklerin geliştirilmesi ve desteklenmesi için program hedef kitlesinin en iyi şekilde istihdam edilmesi şeklindedir (Bilici, 2010: 35-36).

3.5.8. Rize-Bayburt-Gümüşhane Kırsal Kalkınma Projesi (2014-2015)

Proje; bitkisel, hayvansal ve su verimliliğini arttırarak kırsal kesimdeki bireylerin gelir düzeyinin gelir artışı sağlayacak farklı faaliyetler ile yükseltilmesini hedeflemiştir (Ayanoğlu, 2008'den aktaran Gümgüm, 2010: 42).

3.6. Türkiye'nin Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikalarına Uyumu

Ülkemizde uygulanmakta olan kırsal kalkınma politikalarının temel amacı, kırsal alanlarda yaşayan bireylerin refahını ülke ortalaması ile dengelemektir. Yani ülke genelinde refah düzeyini eşitlemek amaç edinilmektedir. Bu doğrultuda uygulanan politikalarda öncelikle kırsal alanların demografik ve coğrafi yapısı incelenerek buraların avantaj ve dezavantaj durumlarının ortaya çıkarılmasına, merkezi ve yerel yönetimlerin işbirliğinin kurumsal çerçevede sağlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Kırsal kalkınma politikalarının genel hedefi kırsal alanlarda yaşayan bireylerin hem iş olanaklarının hem de yaşam koşullarının iyileştirilerek istihdamın devamlılığını sağlamaktır. Politikaların genel çerçevesi ise; kırsal istihdamın ve kırsal ekonominin güçlendirilmesi, insan kaynaklarının geliştirilerek yoksulluğun minimize edilmesi, hem sosyal hem de fiziki olarak altyapı iyileştirmelerinin yapılmasıdır. Ayrıca bunlar yapılırken çevre ve doğal kaynakların korunarak geleceğe aktarımı yapılmalıdır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015).

Dünya üzerinde kırsal alanlarda yaşayan bireylerin kentte yaşayanlara göre yaşam standartlarının kısıtlı ve düşük olması nedeniyle, ülkelerde bu soruna çözüm üretmek için farklı politika arayışlarına girmektedir. Bu durumun Avrupa Birliği (AB)'de 1950'li yıllarda OTP ile başlamış olduğu görülmektedir (Işık ve Baysal, 2011: 165). AB OTP'si kendine özgü yapısı, araç ve amaçları ile dünya tarımsal gündeminin en önemli parçasıdır. AB teorisyenlerine göre bu politika AB bütünleşmesini hızlandıran bir bileşendir. Yani OTP sadece tarımsal bir politika olmayıp bunun yanı

sıra tarihsel süreç içerisinde AB'ye üye ülkelerin tarım vb. alanlarda birçok siyasi ve teknik yönü olan bir politika başarısını göstermektedir (T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2008). AB kırsal kalkınma politikalarının ülkemizde uygulanabilmesi için bu politikalara uyum sürecine ihtiyaç vardır. Bu nedenle zamanla sayısı artan AB'ye aday ülkelerin uyguladığı kırsal kalkınma politikaları önem taşımaktadır (Ekim, 2006: 84).

AB'ye aday ülkelerin üyelik sürecini hızlı bir şekilde çözümlenmek amacıyla PHARE, ISPA, CARDS ve SAPARD gibi uyum araçları bu ülkelerin birliğe girerken zorlanmamaları ve daha hızlı yol almaları için kullanılmıştır (Akpınar, Taşçı ve Özson, 2011).

3.6.1. PHARE

PHARE programı, 1989 yılında Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ)'nde komünist rejimin ortadan kalkmasıyla, bu ülkelerin kalkınma yolundaki çabalarına destek vermek amacıyla oluşturulmuştur. Ayrıca bu program AB'ye üye olmak için başvuran on MDAÜ için hazırlanan üyelik öncesi uyum sürecinde kullanılan mali bir araç olmuştur. Programın kullanıldığı çerçeve, MDAÜ'nün ihtiyaç kapsamına göre belirlenmiştir. Bu kapsamda özelleştirmenin desteklenmesi, yatırımların finanse edilmesi ve kurumların gelişimi gibi alanlar hedefler arasında yer almıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2003). Ayrıca kurumsal yapılanma ve topluluk müktesebatına uyuma yönelik desteklerin program dahilinde yapılması programın önemini arttırmıştır. Destek verilen sektörler ise eğitim, ulaştırma ve haberleşme altyapısı; eğitim, mesleki eğitim ve araştırma; özel sektörün gelişimi ve işletmelerin desteklenmesi; çevrenin korunması ve nükleer güvenlik; tarımsal yapıların düzenlenmesi olarak belirlenmiştir (Bahtiyar, 2014: 310).

İlk olarak Macaristan ve Polonya için hazırlanan bu program AB'nin aday ülkelere katılım öncesi yaptığı finansal yardım aracından biridir. 2004 yılında bu programa AB'ye girene kadar Bulgaristan, Letonya, Estonya, Polonya, Romanya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Macaristan ve Slovenya dahil edilerek kapsamı genişletilmiş bir programdır. 2007 yılında bu ülkelerinin tamamının üyelik süreci

bittiğinde program sonlandırılarak diğer katılım öncesi fonlarla birleştirilip IPA kapsamına alındığı bilinmektedir (Ayna, 2011: 20).

3.6.2. ISPA

2000 yılında yürürlüğe giren bu araç, aday olan ülkelerin ulaştırma ve çevre altyapı imkanlarının artırılması için destek sağlamıştır. 2007 yılına gelindiğinde ise diğer katılım öncesi mali programlar gibi bu program da sonlandırılarak IPA'ya aktarılmıştır (Ayna, 2011: 21). Bu program aday ülkeler için üyelik sürecinde (Ildırar, 2004);

- Aday ülkeleri AB politikalarına ve sonrasındaki süreçlere uyumunu sağlamayı,
- Aday ülkelerin çevre standartları konusunda uyum sağlamalarına yardımcı olmayı,
- Aday ülkelerin Trans-Avrupa şebekelerine girişlerine aracı olmayı ve şebekelerin aday ülkelere açılışını sağlamayı amaçlamıştır (Ildırar, 2004).

ISPA kapsamında desteklerden yararlanan ülkeler; Macaristan, Bulgaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Slovakya, Romanya, Estonya, Slovenya, Hırvatistan ve Letonya'dır (Kahraman, 2014: 28).

3.6.3. CARDS

CARDS programı çerçevesinde; bölgenin istikrarı, pazar ekonomisinin gelişimi, eğitim ve çevresel rehabilitasyon, yeniden yapılandırma, bağımsız medya ve örgütlü suçlarla mücadele, yerinden olmuş kişiler ve mültecilere yardım, yoksulluğun azaltılması, ülke ile AB'nin ve diğer ülkeler arasında bölgesel, bölgelerarası ve uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu program ile Bosna Hersek, Arnavutluk, Hırvatistan, Makedonya ve Yugoslavya (Sırbistan ve Karadağ) ülkelerinin AB'nin bölgeye yönelik oluşturduğu ortaklık sürecine uyumunun sağlanması hedeflemiştir (Kahraman, 2014: 28-29).

3.6.4. SAPARD

Avrupa Konseyi tarafından 1999'da AB'ye katılıp aday olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin tarım sektöründe meydana gelen sorunlarının çözülmesi ve aynı zamanda OTP'nin uygulanmasına istinaden oluşturulan bir programdır. SAPARD programı ile Tek Pazar döneminin hız kazanması hedeflenmektedir (Ayna, 2011: 20).

Türkiye'de verimlilik ve rekabet edebilirlik gücünün artması, kırsal ve tarımsal altyapının iyileştirilmesi, teknolojinin etkin bir şekilde kullanılması, tarım işletmelerinin yapısının iyileştirilmesine yönelik olarak AB kaynaklarının ülke lehine kullanılmasını sağlayacak plan ve program hazırlanmak zorundadır. Türkiye 2004 yılında AB'ye aday statüsü kazandığı için, 2000-2006 yılları arasında kapsayan SAPARD fonunun yerine 2007-2013 yıllarını kapsayan ve Türkiye, Hırvatistan, beş balkan ülkesi için hazırlanan Katılım Öncesi Aracı (IPA) uygulamaktadır (Can ve Esengül, 2007: 43).

PHARE, katılıma yönelik kurumsal ve idari yapılanmayı güçlendirmeyi; ISPA, çevre ve ulaştırma sektöründe büyük ölçekli altyapı yatırımlarını finanse etmeyi; CARDS, Batı Balkanlarda yeniden yapılanma, ortaklık sürecine ve istikrara katkı sağlamayı; SAPARD ise aday ülkelerin OTP'ye uyumu kapsamında ve kırsal kalkınma alanında finans sağlamayı amaçlamıştır. Bu program kapsamında Batı Balkan Ülkelerine ve Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerine katılım öncesi mali yardım olarak 25 Milyar Avro üzerinde yardım yapılmıştır (Olgun ve Sevilmiş, 2017: 26).

Yapısal fonlarda yapılan düzenlemeler kapsamında AB'ye aday ülkelerde idari kapasitenin geliştirilmesi için destek sağlanan PHARE, ISPA, CARDS ve SAPARD fonlarının birleşimi ile 2007-2013 yılları arasında IPA adında tek bir fon oluşturulmuştur (Yılık, 2011: 99).

3.6.5. IPA

Türkiye'de ilk defa uygulanan IPA Programı, aday ülkeler için hazırlanan yardım programlarının karmaşıklığı sebebiyle AB'nin mevzuatta değişikliğe gidip daha yalın

ve tek tip altında topladığı programdır. 2007-2013 dönemini kapsayan Katılım Öncesi Mali İşbirliği Aracı (IPA) şeklinde adlandırılan programın amacı; AB'ye aday ya da potansiyel aday ülkeleri asıl adaylığa hazırlamaktır. Temel amaç aday ülkelere mali destek sağlamak ve bu desteklerin kullanımında geniş imkanlar sağlamaktır. Bunun yanı sıra fon kullanımını AB'nin belirlediği çerçevede dahilinde, Avrupa Komisyonu'nca kabul edilmiş ve merkezi olmayan fonlama yönetim sisteminin hazırlanması zorunlu hale getirilmiştir (Uslu ve Kaya, 2015: 20).

IPA'nın Kırsal Kalkınma Bileşeni başlığı altında küçük ve orta ölçek olan tarım işletmelerinin farklı fon kaynakları ile desteklenerek kalkındırılması ve rekabet edebilirlik gücünün artırılması hedeflenmiştir. Bundan önce ki programlarda ülkemize aktarılan fonun etkin ve verimli kullanılmaması, uluslararası standartlara uygun proje hazırlama ve uygulama yetersizliğinden kaynaklanmaktadır (Tan, 2009: 54). AB'nin politika ve standartlarına kademeli olarak ulaşılması ve üyelik durumunda faydalanabilecekleri Yapısal Fonlar ile Uyum Fonuna hazırlanmaları amacıyla tam ve kesin üyeliğe aday ülkelerden Türkiye, Makedonya ve Hırvatistan gibi ülkeler ile Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Arnavutluk gibi muhtemel aday ülkeler program dahilinde bulunmaktadır (Çimen, 2012: 59). Bu ülkelerin 2007-2013 yılları arasında IPA programı kapsamında aldıkları mali yardım miktarı Tablo 3.2.'de mevcuttur.

Tablo 3.2. 2007-2013 IPA dönemi AB mali yardımının aday ve potansiyel aday ülkelere göre dağılımı						
	Yüzölçümü (km ²)	Avro/km ²	Nüfus-2006	Avro/Kişi	Toplam (Milyon Avro) (2007-2013)	Oran
Hırvatistan*	56.594	17.634	4.443.000	224,6	998	10,0%
Makedonya	25.713	23.918	2.039.000	301,6	615	6,2%
Türkiye	783.562	6.119	72.520.000	66,1	4.795	48,2%
Arnavutluk	2.875	206.957	3.149.000	188,9	595	6,0%
Bosna Hersek	1.209	12.810	3.843.000	170,7	656	6,6%
Karadağ	13.812	17.087	624.000	378,2	236	2,4%
Sırbistan	77.474	17.890	7.425.000	186,7	1.386	13,9%
Kosova	10.887	58.326	2.070.000	306,8	635	6,4%
İzlanda**					30	0,3%
Toplam	1.022.126	9.489	96.113.000	103,5	9.944	100,0%
*Hırvatistan, Temmuz 2013 tarihinden itibaren AB'ye üye olmuştur.						
**İzlanda yardımlardan 2011 yılında faydalanmaya başlamıştır.						
Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 27.02.2019 tarihinde https://www.ab.gov.tr/5.html sayfasından erişilmiştir.						

1085/2006 sayılı IPA Çerçeve Tüzüğü 17.07.2006 tarihinde kabul edilip 31.07.2006 tarihinde AB Resmi Gazetesi'nde yayımlanmasıyla yürürlüğe girmiştir. Bu doğrultuda tüzük 01.01.2007-31.12.2013 dönemini kapsamıştır (Kahraman, 2014: 32). IPA programı kapsamında bulunan ülkelerin yaralanması için ayrılan fon tutarı 9.94 Milyar Avro tutarında olup, bu tutarın nerdeyse yarısını kapsayan 4.8 Milyar Avro düzeyinde Türkiye için ayrılan fon ayrılmıştır. Bu ülke bazında ayrılan fonların belirlenen beş bileşen altında dağıtım yapılarak kullanımı öngörülmüştür.

Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA)'nın beş bileşeni şunlardır(Aslan, Demirhan ve Ertaş, 2016: 232);

- Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma,
- Sınır Ötesi İşbirliği,
- Bölgesel Kalkınma,

- İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi,
- Kırsal Kalkınmadır (Aslan, Demirhan ve Ertaş, 2016: 232). Bu bileşenler kapsamında Türkiye için her bileşene yapılan mali yardım miktarı Tablo 3.3.'de gösterilmektedir.

Tablo 3.3.2007-2013 dönemi Türkiye katılım öncesi mali yardım (IPA)'ın bileşenlere göre dağılımı (milyon avro)								
Bileşenler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Toplam
I. Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	256,7	256,1	239,6	217,8	231,2	227,5	238,5	1.667,40
II. Sınır Ötesi İşbirliği	2,1	2,8	3	3,1	5,1	2,1	2,2	20,40
III. Bölgesel Kalkınma	167,5	173,8	182,7	238,1	293,4	356,06	366,88	1.778,44
IV. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	83,1	91,1	473,90
V. Kırsal Kalkınma	20,7	53	85,5	131,3	172,5	187,38	204,18	854,56
Toplam	497,2	538,6	566,4	653,7	779,8	856,14	902,86	4.794,70
Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 23.11.2018 tarihinde https://www.ab.gov.tr/ipa-i-ve-ipa-ii-donemi-programlama_45627.html sayfasından erişilmiştir.								

Programın beşinci bileşeni olan Kırsal Kalkınma (IPARD) kapsamında gıda, hayvancılık, tarım, balıkçılık vd. alternatif tarım alanında faaliyet gösteren üretici bireylere, işletmelere ve kooperatlara hibe programı kapsamında finans sağlanmaktadır. Bu hibe programları Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), tarafından belirlenen 42 ilde uygulanmaktadır (Olgun ve Sevilmiş, 2017: 27). Ülkemizde TKDK beşinci bileşen dahilinde hazırlanan Kırsal Kalkınma Programı (IPARD I)'nın yönetimi ve uygulamasından sorumlu olup, bu konuda ülkemizde AB tarafından yetkilendirilen tek kurum özelliğindedir (Aslan, Demirhan ve Ertaş, 2016: 232).

3.6.6. IPARD

Ülkemiz verimlilik ve rekabet gücünün artışı sağlamak için teknolojiyi etkin kullanmalı, kırsal ve tarımsal altyapının ve tarıma dayalı işletmelerin yapısında değişiklik yapmalıdır. Bunun için AB kaynaklarını en etkin ve verimli şekilde

kullanılması adına gerekli programlar oluşturmalarıdır. Aksi durumda tarım konusunda hem AB hem de dünya pazarı karşısında rekabet sorunları kendini gösterecektir. Türkiye, AB'ye adaylık sürecini, tarımını dünya ile tanıştırma evresine vesile olmasından dolayı çok iyi değerlendirmelidir. AB, kendine uyumu sağlamak ve aynı zamanda kolaylaştırmak için aday, potansiyel aday ve üye olan ülkeler için Avrupa Komisyonu tarafından onaylanmış birtakım programlar uygulamaktadır. IPARD Programı işte bu programlar arasında yer almaktadır. Ülkemizde 2000'li yıllarda başlayan kırsal kalkınma olayları, AB uyum süreciyle daha da ileriye taşınarak IPARD Programı dahilinde TKDK'nın faaliyete geçmesini sağlamıştır (Uslu ve Kaya, 2015: 18). IPARD programının stratejik amaçları ise (Uçar ve Vuran, 2016: 71);

- Yatırımlar için hedeflenen çalışmaların yapılmasıyla tarım sektöründe sürdürülebilir modernleşmeyi yakalamak,
- Kırsal alanlara sürdürülebilir kalkınma konusunda yardımcı olmak,
- Avrupa Birliği Genişleme Paketi'nde de belirtilen; veterinerlik, gıda güvenliği, çevre, bitki sağlığı ve diğer standartlara yönelik olarak AB müktesebatının üstlenilmesi için teşvikler oluşturmak,
- Yerel kırsal kalkınma planlarıyla tarım-çevre tedbirlerinin uygulanabilmesi açısından hazırlık sürecinin gerçekleştirilmesini sağlamak şeklindedir (Uçar ve Vuran, 2016: 71).

IPARD programı fonunu, etkin ve verimli bir biçimde düzenli olarak TKDK kullanmaktadır. Bu durumda kırsal alanlarda ekonominin geliştirilmesi ve sürdürülebilir hale gelmesi, tarımsal faaliyetlere yer veren işletmelerin geliştirilmesi, işletmelerin rekabet edebilirlik gücünün artırılması, gelir düzeyleri ve gelir dağılımının iyileştirilmesi, göçün azaltılıp istihdam olanaklarının artırılması, hem fiziki hem de sosyal altyapı olanaklarının artırılarak bunlar sayesinde toplum refahını arttırmak hedeflerdendir. Ayrıca bunların yanında kalite ve hijyen standartlarının artırılarak çevreyi koruma ve toplum sağlığı gibi konularda topluluk standartlarına ulaşılması gibi amaçlar vardır (Aydın ve Yıldırım, 2013: 40).

IPARD programında birbirini takip eden iki farklı uygulama yapılması öngörülmüştür. Bu doğrultuda ilk adım 2007-2009 yılları arasında 20 ilde il

koordinatörlükleri kurularak atılmıştır. AB Komisyonundan yetki devrinin alınmasının ardından bu illerde proje kabulü için çağrı ilanlarına başlanmıştır. İkinci adım ise 2010-2013 yıllarını kapsayan dönem olarak 22 il daha eklenerek toplam il koordinatörlüğü sayısı 42'ye yükselmiştir. Bu il koordinatörlükleri aracılığıyla ülke içinde tarım sektörünün modernize edilmesi, yeni pazarlar oluşturulması, kırsal bölgelerde istihdam artışının sağlanması, gıda güvenliği, bitki ve hayvan sağlığı gibi birçok konu üzerinde iyileştirmeler yapmak amaçlanmıştır (Uslu ve Kaya, 2015: 21).

3.7. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun Ortaya Çıkışı

Genel itibariyle Avrupa'nın hemen hemen bütün ülkelerinde değişik modellerde bulunan bölgesel kalkınma ajanslarının Orta ve Doğu Avrupa'da kuruluşu Batı Avrupa ülkelerinden daha farklı olmuştur. Bu ülkelerin 1989 yılından önce devletçi bir ekonomiye sahip olması nedeniyle piyasa ekonomisine geçiş önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Merkezi sistemin değişmesinin bölgelerarası farklılıkları daha da belirgin hale getirmesiyle beraber bölgesel kalkınma ajansları ülkeler arasında yayılma göstermiştir. AB, bazı ülkeler için hem finansal yönde hem de uzmanlık alanında yardım sağlamıştır. Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya'nın da dahil olmasının ardından Doğu Avrupa ülkeleri arasında hızla sayıları yükselmeye başlamıştır. Birçok ülkede, ulusal boyutta koordinasyonu sağlamak adına Ulusal Kalkınma Ajansları kurulmuştur (Ertaş, 2013: 110-111). Ulusal kalkınmanın sağlanabilmesi için bölgesel kalkınmaya önem verilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Bölgesel kalkınmanın iki olmazsa olmazı kentsel ve kırsal kalkınma olarak belirlenmiştir. Bu anlamda bölgesel alanları geliştirebilmek için Bölgesel Kalkınma Ajansları, yerel ekonomiyi ileriye taşımak için ise Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) kurulmuştur (Aydın ve Yıldırım, 2013: 28).

No	Konu-Faaliyet	Tarih
1	IPARD Programı Hazırlıkları Başladı	01.04.2005
2	TKDK Kurum Kanunu Yayınlandı	18.05.2007
3	IPARD Programı Komisyon Tarafından Onaylandı	25.02.2008
4	TKDK Personel Yönetmeliği Yayınlandı	16.04.2008
5	TKDK İl Koordinatörlüklerinin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliği Yayınlandı	24.09.2008
6	Proje Değerlendirme ve Seçim Komisyonunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliği Yayınlandı	28.09.2008
7	Komisyon İle Çerçeve Anlaşma İmzalandı	24.12.2008
8	IPARD Programı YPK Kararı Alındı	30.12.2009
9	Komisyon İle Sektörel Anlaşma İmzalandı	15.07.2010
10	Ulusal Akreditasyon Alındı (Birinci Faz)	21.07.2010
11	Komisyona Yetki Devri Resmî Başvurusu Yapıldı (Birinci Faz)	21.07.2010
12	TKDK Akreditasyonu ve Akreditasyon Kriterlerinin Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliği Yayınlandı	08.01.2011
13	20 İlde İlk Proje Çağrısına Çıkıldı (Yetki Devri Kararı Beklenmeden)	01.07.2011
14	Komisyona Yetki Devri Alındı (Birinci Faz)	29.08.2011
15	Ulusal Akreditasyon Alındı (İkinci Faz)	28.09.2012
16	Komisyona Yetki Devri Resmî Başvurusu Yapıldı (İkinci Faz)	28.09.2012
17	42 İlde İlk Proje Çağrısına Çıkıldı (9. Çağrı) (İkinci Faz İçin Yetki Devri Kararı Beklenmeden)	23.01.2013
18	Komisyondan Yetki Devri Alındı (İkinci Faz)	01.06.2013

Kaynak: TÜRKTOB, 04.12.2018 tarihinde <https://www.turktob.org.tr/uploads/plugo/Arge-turktob-sunular022017/TKDK%20SUNUMU.pdf> sayfasından erişilmiştir.

TKDK, 2007 yılında 5648 sayılı kanunla, 2007-2013 yıllarını kapsayan IPARD'ın yardımlarından faydalanmak ve bu yardımları daha kurumsal bir şekilde yönetmek için kurulmuştur. Dolayısıyla bu kurum AB ve uluslararası herhangi bir kuruluşun sağlanacak yardımları, kırsal kalkınma programları üzerine uygulamak için ortaya çıkmıştır. TKDK'nın temel görevleri ise (Aslan, Demirhan ve Ertaş, 2016: 245);

- IPARD kapsamındaki projeleri kabul etmek,
- Daha önceden belirlenen niteliklere göre projeleri seçmek,
- Ödenek temin etmek ve takibini yapmaktır.

Kurum içi örgütlenmeden de bahsedecek olursak, merkez ve taşra olarak ikiye ayrılmıştır. Merkez kendi içinde İç Denetim, Uygulama Birimi, Hukuk ve Personel Birimi ve Ödemeler birimi olarak ayrılmaktadır. Taşradan bahsedecek olursak bölgesel ve yerel ofis olarak iki örgüte ayrılmıştır (Aslan, Demirhan ve Ertaş, 2016: 245).

TKDK'nın teşkilat yapısını 5648 sayılı kanunun 5. Maddesine göre özetlersek (RG, 2007);

- Kurum, merkez ve taşra olmak üzere iki teşkilat yapısından oluşmuştur.
- Merkez teşkilâtı ana hizmet birimleri ile danışma ve denetim birimleri ve yardımcı hizmet biriminden oluşurken taşra teşkilâtı ise il koordinatörlüklerinden meydana gelmiştir (RG, 2007).

Tablo 3.5. TKDK Merkez Teşkilatı		
Ana Hizmet Birimleri	Danışma ve Denetim Birimleri	Yardımcı Hizmet Birimleri
1. Proje Hizmetleri Genel Koordinatörlüğü -Proje Yönetimi K. -Proje İzleme K. 2. Finansman Genel Koordinatörlüğü -Ödeme K. -Tahakkuk K. -Muhasebe K.	-Hukuk Müşavirliği -İç Denetim Koordinatörlüğü	1. Personel ve Destek Hizmetler Genel Koordinatörlüğü -Bilgi Sistemleri K. -Personel İşleri K.
Kaynak: TKDK, 04.01.2019 tarihinde https://www.tkd.gov.tr/Kurumsal/Birimler sayfasından erişilmiştir.		

TKDK'nın kuruluş ve görevleri hakkında 5648 sayılı Kanunun 7. Maddesi merkez teşkilat yapısını anlatmaktadır. Bu yapı kapsamında (RG,2007);

- Kurumun ana hizmet birimleri;
 - a) Proje Hizmetleri Genel Koordinatörlüğü
 - b) Finansman Genel Koordinatörlüğü
- Kurumun danışma ve denetim birimleri;
 - a) Hukuk Müşavirliği
 - b) İç Denetim Koordinatörlüğü
- Kurumun yardımcı hizmet birimi ise Destek Hizmetleri Genel Koordinatörlüğüdür (RG,2007).

Şekil 3.7. TKDK'nın organizasyon şeması

Kaynak: TKDK, 25.12.2018 tarihinde <https://www.tkd.gov.tr/Kurumsal/OrganizasyonSemasi> sayfasından erişilmiştir.

AB'ye uyum aşamasında ülkemizin tarım ve kırsal kalkınma kapsamında uluslararası seviyede rekabet edebilirlik gücü bulunmaktadır. TKDK'nın kurulma amacı iç ve dış pazarda güçlü yatırımlar yaparak sürdürülebilir işletmeleri modernize edip kırsal kesimde yaşayan bireylerin yaşam ve gelir seviyesinin yükselmesini sağlamaktır (Uslu ve Kaya, 2015: 17). TKDK'nın görev ve yetkilerini 5648 sayılı Kanunun 4. Maddesine göre özetlersek (RG, 2007);

- Faydalanıcıların desteklerden azami ölçüde yararlanabilmeleri için eğitim, bilgilendirme, tanıtım ve yönlendirme faaliyetlerinin yürütülmesi,
- Faaliyet ve proje başvurularının alması, bunların ön incelemeleri ile yerinde kontrollerinin yapılması ve bunun yanında faaliyet ve proje başvuru şartlarının, değerlendirme ve seçim kriterlerine göre ele alınması,
- Desteklenecek faaliyet ve projelerin belirlenmesi, uygulama sözleşmelerinin hazırlanıp başvurusu uygun görülen faydalanıcılarla sözleşmenin imzalanması, uygun bulunmayan başvurularla ilgili işlemlerin yapılması,
- Faaliyet ve projelere yönelik muhasebe işlemlerini, tahakkuk ve ödeme ile bunlarla ilgili her türlü kontrolün gerçekleştirilmesi,

- Faaliyet ve projelerin uygulamasının izlemesi, yararlanıcıların sözleşme şartlarını ve yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin takip edilmesi, bu amaçlarla gerekli kontrollerin yapılması,
- İlerleme ve gelişmelerin raporlanması, Avrupa Birliği mevzuatını da dikkate alarak ihtiyaç duyulan bilgi, belge ve raporların hazırlanarak yetkili kurum ve makamlara sunulması,
- Program ve desteklerin etkinleştirilmesi yönünde görüş ve değişiklik önerilerinin ilgili makamlara bildirmesi,
- Kurumun görevleri ve faaliyetleriyle ilgili güvenli bir veri tabanı ve bilgi işlem sisteminin kurması,
- Kurumun faaliyetleri ile ilgili idari düzenlemelerin yapmasıdır (RG, 2007).

TKDK, Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı ilgili kuruluştur. TKDK'nın merkez teşkilatı haricinde 42 ilde de il koordinatörlüğü mevcuttur. Dolayısıyla AB Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) bileşenlerinden biri olan kırsal kalkınma IPARD fonlarını ülke içinde kullanılmaktadır. IPARD fonunun hibe bütçesinin %75'lik kısmı AB, %25'lik kısmı ise Türkiye tarafından karşılanmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, IPARD, <https://ipard.tarim.gov.tr/Statiks>). Seçilen bu 42 il AB Komisyonu tarafınca belirlenen şartları taşımaktadır. Bu şartlar göç olgusu, tarımsal alanların potansiyeli ve coğrafi odaklanmadır. IPARD programının amaçlarına ulaşması açısından kırsal alanların sosyo-ekonomik analizi önem teşkil etmektedir. Bu kriterler dikkate alınarak IPARD programında öncelikle belirlenen sektörler için yüksek potansiyele sahip fakat kişi başına düşen GSYİH'sı genel olarak ülke ortalamasının %75'inin üzerinde bulunan 42 il seçilmiştir. İlk aşamada 2007-2009 döneminde 20 il, ikinci aşamada 2010-2013 dönemini kapsayan 22 il olarak seçilmiştir (Uçar ve Vuran, 2016: 72). Bu iller Tablo 3.6.' de FAZ I ve FAZ II ayrımı yapılarak gösterilmiştir.

Tablo 3.6. IPARD I kapsamında bulunan iller	
FAZ-I Kapsamındaki İller (2007-2009)	FAZ-II Kapsamındaki İller (2010-2013)
1. Afyon	1. Ağrı
2. Amasya	2. Aksaray
3. Balıkesir	3. Ankara
4. Çorum	4. Ardahan
5. Diyarbakır	5. Aydın
6. Erzurum	6. Burdur
7. Hatay	7. Bursa
8. Isparta	8. Çanakkale
9. Kahramanmaraş	9. Çankırı
10. Kars	10. Denizli
11. Konya	11. Elazığ
12. Malatya	12. Erzincan
13. Ordu	13. Giresun
14. Samsun	14. Mersin
15. Sivas	15. Karaman
16. Şanlıurfa	16. Kastamonu
17. Tokat	17. Kütahya
18. Trabzon	18. Manisa
19. Van	19. Mardin
20. Yozgat	20. Muş
	21. Nevşehir
	22. Uşak
Kaynak: IPARD Türkiye, 03.12.2018 tarihinde http://ipardturkiyede.blogspot.com/p/blog-page.html sayfasından erişilmiştir.	

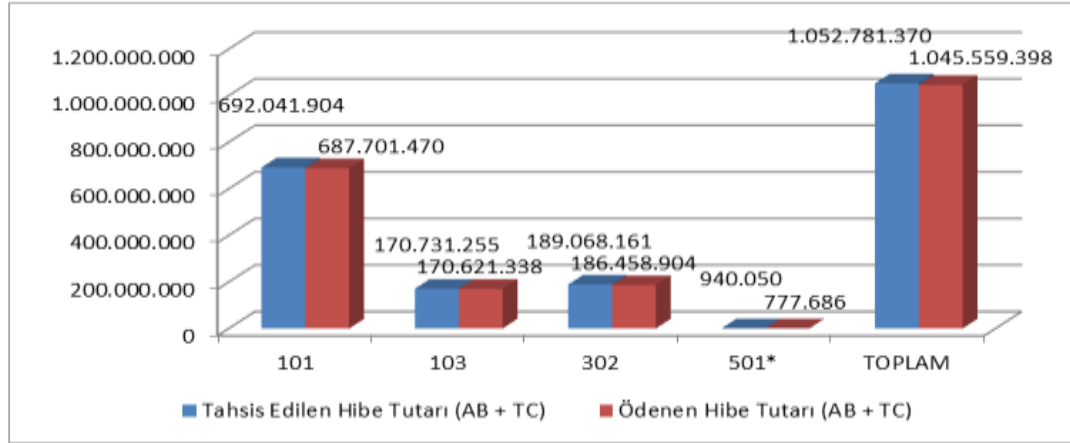
Ülkemizde AB'nin kırsal kalkınma ve tarım alanların da oluşturulan politikaların hayata geçirilmesi adına 42 ilde TKDK il koordinatörlüğü kurulmuştur. Bu projeler için kurulan TKDK ilk olarak Türk Hazine Bakanlığı'na görevlendirilmiş ardından AB tarafından yetki belgesi ile yetkilendirilmiştir. Kalkınma ajansları; bulunduğu bölgelerde ekonomiyi canlandırmayı, geri kalmışlığın önüne geçmeyi dolayısıyla bölgelerarası gelişme farklarını kapatmayı, bölgede potansiyeli yüksek alanlara yönelik olarak yatırımları yönlendirmeyi amaçlamaktadır(Biçen, 2018).

Şekil: 3.8. TKDK il koordinatörlüğü bulunan iller

Kaynak: Akın (2015: 115).

Tarım politikaları içinde yer alan kırsal kalkınma olgusu ülkemizde her yıl daha da fazla önem arz etmeye başlamıştır. Türkiye ekonomisi içinde payı hala görece yüksek olan tarımın kırsal alanlarda destek ve yatırımlarla desteklenmesi ve AB seviyelerine ulaştırılması hedeflenmiştir. AB, aday ülkelerde kalkınmanın sağlanması adına mali yardım ve hibe vermeye başlamıştır. Bu nedenle kırsal alanlar AB'ye uyum süreci ile yeniden canlanarak, yeni bir yol almıştır. Tarım ve kırsal kalkınmanın topluluk statüsüne ulaşması için yapılan çalışmalar her geçen gün daha çok önem kazanırken TKDK, 2007 yılında IPA'nın 5. Bileşeni olan IPARD programının uygulayıcısı olarak kurularak hem AB'nin hem de Türkiye'nin oluşturduğu fonlarla projelere hibe şeklinde destek vermek için görevlendirilmiştir (Bahtiyar, 2014: 306).

Grafik 3.1. IPARD I kapsamında hibe istatistikleri

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, IPARD, 07.02.2019 tarihinde <https://ipard.tarim.gov.tr/Statiks> sayfasından erişilmiştir.

Tedbirler dahilinde sağlanan kaynaklar ve harcama miktarları yukarıda bulunan Grafik 3.1'de gösterilmiştir. 101 tedbiri dahilinde et ve süt üreten işletmelere yatırım için harcanan bütçe oranı %99,3; 103 tedbiri dahilinde et, süt, su ürünleri ve meyve sebzelerin işlenmesi ve pazarlanması yatırımları için harcanan bütçe oranı %99,9; 302 tedbiri dahilinde çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi yatırımları için harcanan bütçe oranı ise %98,6 olarak sonuçlanmıştır. Genel anlamda bakıldığında toplamda 1 Milyar 52 Milyon Avro olarak ayrılan bütçenin %99,3'ü yani 1 Milyar 45 Milyon Avro program faydalanıcılarına ödenmiştir. Bu bütçenin 789 Milyon Avro'su AB tarafından tahsis edilirken 263 Milyon Avro'su ise Türkiye Cumhuriyeti tarafından tahsis edilmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, IPARD, <https://ipard.tarim.gov.tr/Statiks>).

Tablo 3.7. IPARD I kapsamında bulunan proje sayısı			
Tedbir	Alınan Başvurusu	Proje Sözleşme İmzalanana	Tamamlanan
Et ve Süt Üreten	3931	2447	2193
Süt, Et, Meyve Sebze ve Su Ürünlerinin İşlenmesi	832	495	438
Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi	11.809	8.319	7.995

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, IPARD, 07.02.2019 tarihinde <https://ipard.tarim.gov.tr/Statiks> sayfasından erişilmiştir.

Tablo 3.7.'de de görüldüğü gibi proje başvurularının et ve süt üreten tarımsal işletmelere yatırımda %62'si ile sözleşme imzalanarak bunların yaklaşık %90'ı tamamlanmıştır. Süt, et, meyve sebze ve su ürünlerinin işlenmesi açısından yatırım proje başvurularının %59'u ile sözleşme imzalanarak bunların %88'i tamamlanmıştır. Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi açısından alınan projelerin ise %70'i ile sözleşme imzalanarak bunların %96'sı tamamlanmıştır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, IPARD, <https://ipard.tarim.gov.tr/Statiks>).

Programın uygulayıcısı olarak rol alan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun verdiği destekler yatırım özelindedir. Yani faydalanıcılar öncelikle faaliyet alanı ile ilgili yatırım desteği aldıktan sonra tarımsal yönde faaliyetlerini devam ettirmektedir. Bu sistem ülkemizde tarım sektörü üzerinde yeni bir destekleme sistemi olarak son dönemlerde gerçekleştirilmektedir. Bu desteklerin tarım sektöründe istihdam yaratma, yerel ekonomiyi canlandırma ve katma değer kazandırma gibi etkileri olacağı söylenebilir (Gülçubuk, Köksal, Ataseven, Gül ve Kan, 2016: 190).

4. TÜRKİYE'DE KIRSAL KESİMİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Kırsal alanlarda yaşayan halkın temel geçim kaynağı toprağa dayalı tarımsal üretimdir. Tarımsal üretim genellikle kazanç elde etmekten ziyade gıda ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmaktadır. Ancak üretim tekniklerinin hem ilkel hem de geleneksel olmasından kaynaklı verim düşük düzeyde kalmaktadır. Bunun sonucunda gıda güvenliği de tehlikeye düşmektedir (Tolunay ve Akyol, 2006: 121). Dünya üzerinde kırsal alanlarda yaşamını sürdüren bireylerin kentlerde yaşayanlara oranla olanakları kısıtlıdır. Bu bireylerin yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve gelir artışlarının sağlanabilmesi ülkelerin en temel sorunlarından biridir. Bu durum ülke içinde kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için farklı politika arayışlarını ortaya çıkarmaktadır (Işık ve Baysal, 2011: 165). AB bu konuda Türkiye'den daha ileri düzeydedir. Yani üretim verimliliği ülkemize nazaran çok daha iyi boyuttadır. Ancak AB'ye bakarak ülkemizde arazi, hayvan sayısı ve tarımsal istihdam daha fazla olmasına karşın hem birim olarak hem de işletme başına üretilen ürün miktarı

düşüktür. Türkiye ile AB tarımı arasında büyük yapısal farkların olması sebebiyle uyum sürecinde zorluklar çekileceği bu çerçeveden tahmin edilmektedir (Ünal ve Fidan, 2014: 65).

1960'lı yıllardan bu yana benimsenen konular sosyal, kültürel ve ekonomik değişimin hız kazanması, politikalar arasında uyum olması ve kalkınma planlarının hazırlanmasıdır. Bölgeler arasındaki dengesizlikleri ortadan kaldırmayı hedefleseler de bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları varlığını korumaya devam etmektedir (Ertaş, 2013:31). Ülkemizde bölgesel gelişmişlik farklarını minimize edip ortadan kaldırmak için, hem kamu hem de özel sektör yatırımları devlet teşvikleri ve çiftçiler için hazırlanan destekleme çalışmalarının yanı sıra bölge üzerinde doğrudan kalkınmayı sağlamak için, çok yönlü planlar ve birçok uluslararası kuruluşlarla ortak olarak yürütülen bölgesel kalkınma projeleri uygulanmıştır (Ekim, 2006: 49).

Kırsal kesim sorunları ele alındığında yoksulluk, işsizlik ve eşitsizlik olarak üç temel sorun ortaya çıkmaktadır. Ancak bu sorunların yanı sıra eğitimsizlik, teknoloji açığı, sağlık ve sosyal güvenlik imkanlarından yararlanamama, mesleki örgütlenmenin yetersizliği ve kültür altyapısındaki yetersizlik gibi konular da mevcuttur. Kırsal kesim sorunları genel olarak birbiriyle bağlı olan sorunlardır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015).

4.1. Kır-Kent Nüfus Dağılımı

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunlukla karşılaştığı sorun kentsel alanların ekonomik, sosyal ve kültürel yönden cazip gelmesi sebebiyle kırsal alanlara nazaran daha çok tercih edilmesi ve bu durumun ülke içerisinde bir süre sonra sorun teşkil etmesidir. Kırdan kente dengesiz bir şekilde ilerleyen göç, kentsel alanlarda sorunların artmasına hatta zaman içerisinde de yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu dengesiz göç dalgasının çözüme kavuşturulabilmesi için kırsal kalkınma konusu üzerinde sürdürülebilir politikalar üreterek, kırsal alanların kentlere alternatif bir alan haline getirilmesi ve bu alanlarda da ekonomik ve sosyal olanakları arttırarak bunun yanında iş olanaklarına da yer vermek zorunlu hale gelmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015).

Tablo 4.1. Kır-kent nüfus dağılımı (%)						
Yıllar	İl ve İlçe Merkezleri			Belde ve Köyler		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
1940	22,6	26,2	24,4	77,4	73,8	75,6
1945	23,4	26,5	24,9	76,6	73,5	75,1
1950	23,4	26,6	25,0	76,6	73,4	75,0
1955	26,9	30,6	28,8	73,1	69,4	71,2
1960	30,1	33,7	31,9	69,9	66,3	68,1
1965	32,6	36,2	34,4	67,4	63,8	65,6
1970	36,2	40,6	38,5	63,8	59,4	61,5
1975	40,1	43,4	41,8	59,9	56,6	58,2
1980	42,5	45,3	43,9	57,5	54,7	56,1
1985	51,4	54,6	53,0	48,6	45,4	47,0
1990	57,7	60,3	59,0	42,3	39,7	41,0
2000	64,5	65,3	64,9	35,5	34,7	35,1
2007	70,5	70,5	70,5	29,5	29,5	29,5
2008	74,9	75,1	75,0	25,1	24,9	25,0
2009	75,4	75,7	75,5	24,6	24,3	24,5
2010	76,1	76,4	76,3	23,6	23,6	23,7
2011	76,7	76,9	76,8	23,3	23,1	23,2
2012	77,2	77,3	77,3	22,8	22,7	22,7
2013	91,4	91,3	91,3	8,6	8,7	8,7
2014	91,8	91,7	91,8	8,2	8,3	8,2
2015	92,1	92,1	92,1	7,9	7,9	7,9
2016	92,4	92,2	92,3	7,6	7,8	7,7
2017	92,6	92,4	92,5	7,4	7,6	7,5
2018	92,4	92,2	92,3	7,6	7,8	7,7
*1940-2000 TÜİK Nüfus ve demografi sonuçlarından, 2007-2018 ADNKS'den alınmıştır.						
Kaynak:TÜİK, Nüfus ve demografi-ilçe merkezleri ve belde, 27.02.2019 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist sayfasından erişilmiştir.						

TÜİK'ten ulaşılan veriler incelendiğinde il ve ilçe merkezlerinde hem kadın hem de erkek nüfusun genel olarak ilerleyen zaman içinde artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Belde ve köy verileri incelendiğinde ise hem kadın hem de erkek nüfusun ilerleyen yıllarda düşüşe geçtiği ve özellikle 2012 yılından sonra bu durumun daha da belirgin bir şekilde verilere yansıdığı görülmektedir. Tablo 4.1. genel olarak yorumlandığında kırsal alanlardan kentsel alanlara yaşam koşullarının iyi olması, istihdam olanaklarının daha iyi ve fazla olması, sosyal hizmetlerin yoğun olmasından kaynaklı bir göç hareketinin olduğu ve bu durum sonucunda kırsal alanların nüfus ortalamasında ciddi düşüşlerin olduğu tespit edilmektedir. Her ne kadar kırsal alanlar tamamen göç nedeniyle boşalmasa da bu alanlarda ciddi nüfus kaybı vardır.

Kırdan kente doğru oluşan yoğun göç olayı kentsel yoksulluğa yol açan önemli faktörlerden biridir (İncedal, 2013: 43). Göç sorununun meydana getirdiği sosyal sorunların genel anlamda çözümü ekonomik gelişme politikalarının dengeli bir şekilde ülke genelinde yayılarak uygulanmasıyla mümkün olacaktır. Bu durumun başlangıç noktası kırsal kalkınmadan geçmektedir (Çelik, 2007: 103). Göçü durdurmak adına alınabilecek önlem, kırsal alanlardan kentlere doğru hareket eden göç dalgasını caydırıcı tedbirler ile mümkündür. Kırsal alanları daha cazip duruma getirirken kente göçü zorlayıcı tedbirler uygulanmalıdır (Akan ve Arslan, 2008: 65).

4.2. Kır-Kent Yoksulluk Oranları

Tarım sektörü ile diğer sektörler kıyaslandığında tarım sektörünün daha düşük katma değer ürettiği gözlemlenmektedir. Tarım ürünlerinin fiyatlarının yükselişinin az olmasından kaynaklı tarım sektörünün milli gelirden aldığı payda zaman içerisinde gerilemektedir. Ayrıca tarım ürünlerinin hem gelir hem de fiyat esnekliklerinin düşük olması ve bunun yanı sıra tarımsal üretimin iklim koşullarına bağlı olmasından dolayı tarım sektöründe çalışan kesimin milli gelirden aldıkları pay diğer sektör çalışanlarına göre daha azdır. Bütün bunların sonucu kırsal yoksulluk ortaya çıkmaktadır. Yoksulluk en temel anlamıyla bireylerin yaşamlarını devam ettirmesi için gerekli ihtiyaçlarını karşılayamama durumu olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk sadece bireylerin gıda, giyim ve barınma ihtiyaçları değil, bunun yanında sağlık, eğitim, ulaşım gibi konuları da kapsayarak bu hizmetlerden de mahrum olmalarını ifade etmektedir. Bu noktada bunun önüne geçmek için birçok ülke tarım sektörüne farklı destekleme politikaları uygulamaktadır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015).

Yoksulluk ülkeden ülkeye farklılık gösterebildiği gibi dönemden döneme de farklı refah düzeylerindeki değişimlerle ilişkili olarak farklılık gösterebilir. Bu doğrultuda yoksulluk iki şekilde incelenir. Bunlardan biri mutlak diğeri görece yoksulluk olarak ayrılır. Mutlak yoksulluk genellikle hane halkı ya da bireylerinin biyolojik açıdan kendi kendilerini yeni baştan üretebilmek için ihtiyaç duydukları gelir ve harcama düzeyini karşılayamama olarak ifade edilir. Mutlak yoksulluk iki şekilde ölçülür. Bunlardan birincisi asgari gıda ihtiyaçlarını dikkate alıp gıda yoksulluğu ile

ölçülürken diğeri gıda ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra insani gereksinimleri (giyim, ulaşım, barınma vb.) de dikkate almaktadır. Gıda yoksulluğu 2100 kalorilik bir gıda sepeti için gerekli olan para miktarına sahip olup olunmaması durumuyla ölçülür. Eğer bu sepeti karşılayacak para miktarına sahip değil ise yoksul olarak adlandırılır. Göreli yoksulluk ise toplumlar arasında bir takım farklılık olması gerektiğini savunur. Yoksulluk her ülke için farklı tanımlanabildiği gibi, ülke içinde de farklı bölgeler ve kırsal-kent için ayrı göreli yoksulluk tanımları yapılabilir. Göreli yoksulluk aynı zamanda kavramların da görelileşmesine sebep olmakta, yoksulluk kavramı yerine sosyal dışlama, marjinalleşme ve yoksunluk gibi kavramlarda kullanılabilir. Mutlak yoksulluğun ekonomik gelişme ile sonlandırılacağı düşünülürken göreli yoksulluğun ortadan kaldırılması pek mümkün gibi görülmemektedir azaltılması beklenmektedir (Alemdar, Demirdöğen ve Ören, 2012: 324-325).

Tablo 4.2. Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fert yoksulluk oranları (2008-2015)								
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Türkiye								
Kişi başı günlük 2,15\$'ın altı	0,47	0,22	0,21	0,14	0,06	0,06	0,03	0,06
Kişi başı günlük 4,3\$'ın altı	6,83	4,35	3,66	2,79	2,27	2,06	1,62	1,58
Kent								
Kişi başı günlük 2,15\$'ın altı	0,19	0,04	0,04	0,02	0,02	0,02	-	-
Kişi başı günlük 4,3\$'ın altı	3,07	0,96	0,97	0,94	0,60	0,64	-	-
Kırsal								
Kişi başı günlük 2,15\$'ın altı	1,11	0,63	0,57	0,42	0,14	0,13	-	-
Kişi başı günlük 4,3\$'ın altı	15,33	11,92	9,61	6,83	5,88	5,13	-	-
* 2014 yılından itibaren örneklem tasarımında yeni idari bölünüş temel alınmıştır; bu nedenle kırsal ve kent düzeyinde tahmin üretilmemiştir.								
Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikleri Gelir, Yaşam, Tüketim ve Yoksulluk İstatistikleri, 27.02.2019 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist sayfasından erişilmiştir.								

Tablo 4.3. Türkiye geneli ve kırsal-kent yoksulluk oranları								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Türkiye								
Gıda Yoksulluğu (açlık)	1,35	1,29	1,29	0,87	0,74	0,48	0,54	0,48
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
Kent								
Gıda Yoksulluğu (açlık)	0,92	0,74	0,62	0,64	0,04	0,07	0,25	0,06
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	21,95	22,30	16,57	12,83	9,31	10,36	9,38	8,86
Kırsal								
Gıda Yoksulluğu (açlık)	2,01	2,15	2,36	1,24	1,91	1,41	1,18	1,42
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	34,48	37,13	39,97	32,95	31,98	34,80	34,62	38,69
Kaynak: TÜİK Temel istatistikler gelir, yaşam, tüketim ve yoksulluk istatistikleri, 21.11.2018 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist sayfasından erişilmiştir.								

Yukarıdaki tablolarda görüldüğü gibi Türkiye'de hem yoksulluk sınırına hem de açlık ve yoksulluk oranına göre kırsal kesimdeki yoksulluk düzeyi Türkiye geneli ve kentlerden görece daha yüksektir. Örneğin Tablo 4.3.'te görüldüğü gibi 2009 yılı itibariyle gıda yoksulluğu (açlık) oranı Türkiye geneli için 0,48 iken kentte bu oran 0,06 gibi daha düşük iken, kırsalda 1,42 gibi daha yüksek düzeydedir. Yine aynı tabloda görüldüğü gibi yoksulluk (gıda+gıda dışı) oranlarını karşılaştırsak kırsal kesimde 38,69 olan yoksulluk oranı 18,08 olan Türkiye ve 8,86 olan kent yoksulluk oranının oldukça üzerindedir.

Kırsal alanlar genellikle doğa ile iç içe olan yerlerde bulunmasından dolayı doğal koşullardaki herhangi bir olumsuz durumda bu alanlarda yaşayan insanlar kentlerde yaşayan insanlara oranla daha fazla etkilenmektedir (Ekim, 2006: 3). Bu nedenle kırsal alanlar yoksulluk olgusunun daha hızlı ve etkili olarak hissedildiği alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 4.2. ve Tablo 4.3.'te kırsal alanlarla ilgili bu yoksulluk durumu rakamlarla da net olarak görülmektedir.

4.3. Kırsal-Kent Gelir Dağılımı

Kırsal nüfusun geçim kaynağı tarım, ormancılık, balıkçılık ve avcılık gibi doğayla bağlantılı sektörlerdir. Bu durum kırsal ve kentte yaşayan bireyler arasında gelir dağılımında adaletsizliği ortaya çıkararak, kırsal alanların gelişmesine engel

olmaktadır (Ekim, 2006). Gelişme süreci için toplum refahının artışı ve toplumsal barışın sağlanabilmesi önem taşımaktadır. Fakat gelir dağılımından kırsal alanlarda yaşayan bireylerin daha düşük pay alması ülke içinde eğitim, gıda ve sağlık hizmetlerinden de daha az faydalanmalarına sebep olmaktadır. Sosyal refah devletin temelinde bu hizmetlerin nitelikli bir şekilde topluma aktarılması önemlidir. Bu durumun sağlanamaması ülke gelişimini olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Karaman ve Özçalık, 2007: 26). Ülke içinde bireysel gelir eşitsizliğini ölçmek için çeşitli ölçme araçları geliştirilmiştir. Gini katsayısı, Lorenz eğrisi, yüzdelerik değişim katsayısı, dilimleme yöntemi ve değişim aralığı geliştirilen tekniklerdir. Fakat genel anlamda literatürde en çok kullanılan araçlar Gini katsayısı, Lorenz eğrisi ve yüzdelerik dilimleme yöntemidir (Çalışkan, 2010: 97).

Tablo 4.4. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre gini katsayısı ve P80/P20 oranı (2006-2013)								
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Gini Katsayısı								
Türkiye	0,428	0,406	0,405	0,415	0,402	0,404	0,402	0,400
Kent	0,415	0,394	0,395	0,405	0,389	0,394	0,391	0,392
Kır	0,406	0,375	0,378	0,380	0,379	0,385	0,377	0,365
P80/P20 oranı								
Türkiye	9,5	8,1	8,1	8,5	8,0	8,0	8,0	7,7
Kent	8,6	7,5	7,5	7,9	7,3	7,4	7,2	7,2
Kır	8,3	6,9	6,8	7,2	7,1	7,4	7,2	6,5
Kaynak: TÜİK, Konularına göre istatistikler, gelir ve yaşam koşulları araştırması, 22.11.2018 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011 sayfasından erişilmiştir.								

Gini katsayısı değeri 0 ve 1 değeri arasında değişme göstermektedir. Katsayının yükseldiği durumlarda gelir eşitsizliği artarken, katsayının düştüğü durumlarda ise gelir eşitsizliği azalmaktadır (Çalışkan, 2010: 99). Yukarıda yer alan Tablo 4.4'te görüldüğü gibi kırsal kesimde gelir dağılımı adaletsizliği kentlere oranla daha azdır. Kır kent göç süreci ve bunun sonucunda ortaya çıkan kentlerde yığılma, kutuplaşma ve gelir dağılımı adaletsizliği gibi bir çok sosyal sorun ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kırsal kesimin kalkınma bakımından geri kalması ya da ihmal edilmesi kentlerdeki gelir dağılımı adaletsizliğinin temel sebebidir.

5. TÜRKİYE'DE TKDK'NIN TARIMSAL ÜRETİME ETKİSİYLE İLGİLİ ANALİZLER

Konu ile ilgili analizler üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Türkiye geneli tarımsal üretim düzeylerinin son dönemdeki seyri TÜİK'ten elde edilen veriler çerçevesinde değerlendirilmiştir. İkinci ve üçüncü kısımda konu ile ilgili istatistiksel analizler yapılmıştır. İkinci kısımda TKDK il koordinatörlükleri bulunan 42 il için TKDK'nın kuruluşu öncesi (2007-2010) ile sonrası (2013-2016) dönemleri seçilen belirli tarımsal ürünler bazında karşılaştırılmıştır. Üçüncü kısımda ise TKDK il koordinatörlüğü bulunan 42 il ile bulunmayan 39 il arasında seçilen belirli tarımsal ürünler bazında 2013-2016 dönemi için karşılaştırma yapılmıştır. Dolayısıyla yapılan bu istatistiksel analizlerle 2007 yılında 5648 sayılı kanun ile kurulan TKDK'nın kırsal kalkınma üzerindeki kısa dönemli etkilerinin ölçülmesi amaçlanmıştır.

5.1. Literatür

Genel anlamda tarımsal destekleme politikalarının tarımsal üretime dolayısıyla kırsal kalkınma sürecine olumlu katkı sağlamaları muhtemeldir. Fakat bu destekleme politikalarının etkin ve doğru kullanımı üretim üzerindeki olumlu etkilerini daha da arttıracaktır.

Zhong, Chen ve Xiao (2013), Çin'in Hubei ili kapsamında yaptıkları anket çalışmasında mevcut fiyat sisteminde tarımsal sübvansiyonların tarımsal üretimi ve tarımsal emek arzını kesinlikle arttırdığını tespit etmişlerdir (Zhong, Chen ve Xiao, 2013).

Adewumi vd. (2015) çalışmalarında Nijerya'da toplumsal bazlı Tarım ve Kırsal Kalkınma Projesi'nden faydalanan 60 birey ile faydalanmayan 60 birey yani toplamda 120 birey üzerinde inceleme yapmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, faydalanıcıların gelir düzeylerinde %46,3 oranında artış meydana gelirken, faydalanmayan bireylerin gelir düzeylerinde %7,4 oranında bir artış tespit edilmiştir.

Genel olarak bakıldığında çalışmanın kırsal alanlarda yaşayan çiftçilerin gelirlerinde olumlu bir etki yarattığı sonucuna varılmıştır (Adewumi, Falola ve Odundale, 2015).

Gandhi ve Marsh (2003), Hindistan'ın kırsal bölgelerinde, yerel kurumların kalkınma ve yoksulluk üzerindeki etkilerini incelemiştir. Yapılan çalışmada, kurumların ve hatta yerel kurumların kırsal alanlarda yaşayan bireylerin ve düşük gelirli grupların refah düzeyi artışında ve dolayısıyla ekonomik gelişmede önemli bir rol oynadığı gözlemlenmiştir (Gandhi ve Marsh, 2003).

Kandemir (2011) Türkiye'de tarımsal destekleme politikalarının kırsal kesime etkisini incelediği çalışmasında, 2000'li yıllardan sonra Dünya Bankası'nın talebiyle uygulamaya konulan ve bunun yanında Ortak Tarım Politikası'na uyumu kolaylaştıran doğrudan gelir desteğine yönelik sisteme geçilmesinin kırsal kalkınmayı olumsuz yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Bu çalışmada doğrudan gelir desteğinin üretime göre değil de tarımsal arazinin büyüklüğüne göre verilmesinin kırsal alanlardaki yoksulluğu daha da arttırdığı ve göçe sebep olduğu vurgulanmıştır. AB OTP'na uyum için izlenen doğrudan gelir desteğine yönelik bu politikalar kırsal kesimi üretimden uzaklaştırmıştır (Kandemir, 2011).

Erdal vd. (2013)'de Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikaları Kahramanmaraş iline bağlı olan 11 köyde bulunan 177 üretici bazında ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma sonucunda ele alınan 177 üreticiden toplam 130'unun tarımsal desteklerden yararlandığı ve 47'sinin ise yararlanmadığı tespit edilmiştir. Çalışmada üreticilerin en çok yararlandığı ve destek aldığı alan bazlı (gübre, mazot) destekler ile prim ve fark ödemesi olduğu görülmüştür. Desteklerden yararlanmayan üreticiler bunun nedenini desteklerin yetersiz olmasına, beklentilerini karşılayamamasına ve bürokratik işlemlerin uzun olmasına bağlamışlardır (Erdal, Erdal ve Gürkan, 2013).

Engin (2011) tarafından yapılan araştırmada kalkınma ajanslarının ve kalkınma politikalarının önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kalkınma ajanslarının bölgesel gelişimin ve sürdürülebilirliğin sağlanması yönünde hem yerel hem de bölgesel aktörlerle beraber belirlenen plan ve hedefler ışığında hareket

ederek bölgelerarası eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına katkı sağlayabilecekleri ifade edilirken özellikle yerel girişimciliğin önemi üzerinde durmuşlardır (Engin, 2011).

Çelik Ateş (2017) yılında yaptığı çalışmada, kırsal yoksulluğun kentsel yoksulluğa oranla daha fazla olduğundan bahsetmiştir. Bu durumun önüne geçmek için hem ulusal hem de uluslararası boyutta plan ve politikaların hazırlanması konusuna değinmiştir. Yoksullukla mücadele ve kırsal kalkınma politikaları hazırlanırken bu politikaların ekolojik, sosyal ve ekonomik boyutları üzerindeki etkilerinin hep birlikte ele alınması gerektiğini, yerel halkın, sivil toplum örgütlerinin ve tüm kuruluş temsilcilerinin içinde bulunduğu bütüncül bir yaklaşımın uygulanması gerektiğini ve tüm bu koordinasyonun tek bir kurum tarafından yapılmasının önemine dikkat çekmiştir (Çelik Ateş, 2017). Tabi ki böyle bir kuruma örnek bir yapılanma, IPA'nın beşinci bileşeni olan Kırsal Kalkınma Programı (IPARD)'nın uygulayıcısı olan TKDK'dır.

Türkiye'de kırsal kalkınmayı içinde bulunduran tarım politikaları her geçen gün daha da fazla önem kazanmıştır. Özellikle AB süreciyle ülkede kırsal kalkınma olgusu daha farklı bir seyir izlemeye başlamıştır. AB, aday ülkelere fon ve hibe sağlayarak Tarım ve Kırsal Kalkınma süreçlerini hızlandırmıştır (Bahtiyar, 2014).

Ülkemizde TKDK, IPARD programını yönetmekten ve aynı zamanda uygulamaktan sorumlu kurumdur. TKDK, Türkiye'de AB tarafınca akredite edilen tek kurumdur. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde daha dar kapsamlı, sektör bazlı ve genellikle kırsal alanlara belli yatırımların götürülmesini esas alan Türkiye'de, TKDK ile birlikte kırsal kalkınma konusuna daha geniş kapsamlı bakılmaya başlanmıştır. Özellikle IPARD I'den elde edilen deneyim sayesinde IPARD II'den daha fazla yarar sağlanabilecektir (Aslan, Demirhan ve Ertaş, 2016).

Tarihsel süreçte kırsal alanlara yapılan destek ve yatırımların halk tarafından desteklenmediği dönemlerde bütün bu desteklerin etkisiz kaldığı tespit edilmiştir. Fakat TKDK'nın kırsal alanlarla ilgili sorunların çözüm sürecine bu bölgelerde yaşayan halkı da katması daha etkili ve verimli sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle kurumun her ilde faaliyet göstermesi ve özellikle

büyükşehir olmak üzere yerel yönetimlerle kurum arasındaki iletişimin çok iyi olması yararlı olacaktır. Kurumun faaliyetlerinin halka daha çok tanıtılması, proje başvuru koşullarının esnetilerek bürokratik işlemlerin kolaylaştırılması kuruma yönelik başvuru sayısını da artıracaktır. Bunun yanında seçilen projelerin uygulanacak illerin kendi coğrafi yapısıyla paralellik göstermesi ve proje hazırlama konusunda verilecek eğitimler elde edilecek sonuçların olumlu etkisini arttıracaktır (Bahtiyar, 2014). TKDK ve uyguladığı politikalar ile ilgili yapılan çalışmalar, genellikle kırsal kalkınma sürecine olumlu katkı sağlayacağı yönündedir.

TKDK destek ve projelerinin hem mikro hem de makro etkileri vardır. Mikro etkileri arasında; büyük hayvancılık tesislerinin kurulmasının sağlanması, yerel düzeyde girişimci kültürünü arttırması, hayvansal ürünlerde kalite ve hijyen konularına katkı sağlanması, işletme içinde kayıt sistemini geliştirmesi gibi faydaları ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında makro düzeyde, bilgi temelli üretime, istihdama, hayvancılık sektörüne, tarım odaklı sanayinin gelişmesine katkı gibi bir çok olumlu etkileri mevcuttur (Gülçubuk, Köksal, Ataseven, Gül ve Kan, 2016: 1047-1048).

Örneğin Bilici, (2010) Türkiye'nin tarihsel süreçte uyguladığı kırsal kalkınma çalışmalarını ve bu kapsamda AB'ye adaylık sürecinde Türkiye'ye uygulanan mali yardım araçlarını incelemiştir. Çalışmada özellikle AB OTP'na uyum için uygulanan mali yardım aracı olan ve 2007-2013 yıllarını kapsayan IPARD programını ele alınmıştır. Çalışmada bu programın hedef ve destek verdiği alanlar ele alınarak Türkiye için tarımsal ve kırsal alanlarda neleri değiştirebileceği analiz edilmeye çalışılmıştır. IPARD programının özenli şekilde uygulanması durumunda Türkiye'nin de AB standartlarına ulaşarak tarımsal işletmelerin temizlik, kalite, gıda güvenliği, hayvan refahı ve verimlilik artışını sağlayabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca çalışmada kırsal kalkınmanın ekonomik, sosyal ve kültürel taraflarıyla bir bütün halinde ele alınması gerektiğinin önemine değinilmiştir (Bilici, 2010).

Aksoy vd. (2012) yılında yaptıkları çalışmalarında Türkiye'de süt sığırcılığında ıslah ve destekleme politikalarının bölgesel etkilerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda üç kademeli en küçük kareler yöntemi uygulanarak regresyon analizi yapmışlardır. Bu analiz sonucunda, tarımsal destekleme politikalarının bölgesel

bazda belirlenmesinin önemli olduğunu vurgulanmışlardır. Ayrıca AB uyum süreci çerçevesinde uygulanan Kalkınma Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD)'nin kırsal kalkınma için önemli bir araç olduğunu belirtmişlerdir (Aksoy, Terin ve Keskin, 2012).

Can ve Esengül (2007) yılında yaptıkları çalışmalarında AB'ye adaylık sürecinde Türkiye için uygulanması gereken kırsal kalkınma politikalarını, IPA programını ve bu programın bileşenleri arasında yer alan Kırsal Kalkınma (IPARD)'yı incelemişler ve sonrasında IPARD'ın yetkilendirdiği TKDK üzerinde durmuşlardır. Türkiye'nin tarımsal açıdan en önemli sorunlarını; tarım arazilerinin küçük ve parçalı olması, tarımsal alanlardan elde edilen gelirin kısıtlı olması, teknoloji kullanımının yetersiz olması, üretimin verimliliğinin düşük olması şeklinde sıralamışlardır. Bütün bu sorunların çözümü için etkin bir teknoloji kullanılarak verimlilik ve rekabet gücünün artırılması, kırsal ve tarımsal alanlarda altyapı hizmetlerine ağırlık verilmesi, tarım odaklı işletmelere destek olunması ve AB adaylık sürecinden elde edilen mali yardımların en etkili biçimde kullanılması gerektiğinin önemine değinmişlerdir. Özellikle IPARD programı sayesinde sağlanan mali desteklerin ilerleyen yıllarda daha güçlü rekabet piyasasına ulaşmak için kullanılabileceğini ifade etmişlerdir (Can ve Esengül, 2007).

Ünal ve Fidan (2014), AB fonu olarak bilinen IPARD'ın ülkemizde uygulanan destek programlarının tarıma ve ekonomiye etkisini ölçmek için, Kütahya ili özelinde yaptıkları incelemede bu programın geleneksel tarımsal desteklerden farklarını ortaya koymuşlardır. IPARD destekleme programı kapsamında sunulan bilinçlendirme ve destek programları sayesinde çiftçilerin hem katma değeri yüksek olan ürünleri üretebildiği hem de ürün çeşitliliğinin oldukça arttığı ifade edilmiştir. Bu destek programı sayesinde tarımsal sorunlara kalıcı çözümler getirebileceği düşüncesi ön plana çıkmıştır (Ünal ve Fidan, 2014).

5.2. Materyal ve Yöntem

TKDK'nın tarımsal üretim üzerindeki etkisinin ve dolayısıyla kırsal kalkınmaya etkisinin ne olduğunu tespit etmek için öncelikle, Türkiye geneli tarımsal üretim

düzeylerinin son dönemdeki seyri TÜİK'ten elde edilen veriler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ele alınan tarımsal üretim verileri; büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı, kırmızı et ve süt üretimi, tahıl ve bitki üretiminin toplam düzeyi, canlı hayvan ve et için dış ticaret verileri, GSYİH'da tarımın payı ve işlenen tarım alanı şeklindedir.

Türkiye geneli için yapılan bu genel değerlendirmeden sonra, TKDK il koordinatörlükleri bulunan iller için TKDK'nın kuruluş öncesi ile sonrası dönemleri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada kurum öncesi olarak 2007-2010 dönemi (4 yıllık), kurum sonrası olarak 2013-2016 dönemi (4 yıllık) ele alınmıştır.

2007 yılında kurulan TKDK'nın 20 ili kapsayan ve birinci faz olarak nitelendirilen desteğe açılma tarihi 17.10.2011'de Üçüncü Çağrı İlanı ile olmuştur. İkinci faz olarak nitelendirilen ve ilave 22 ili de içine alan, dolayısıyla toplamda 42 ilin desteğe açılma tarihi 23.01.2013'de Dokuzuncu Çağrı İlanı ile mümkün olmuştur. Analizde TKDK'nın faaliyeti öncesi için 2007-2010 döneminin seçilmesinin sebebi seçilen illerin tamamının destekten henüz yararlanmaya başlamamış olmasıdır. Faaliyeti sonrası olarak 2013-2016 döneminin seçilmesinin nedeni ise 42 ilin tamamında desteğe başlanma tarihinin 2013 yılı olması ve IPARD I'in 2016 yılında tamamlanmasıdır (TKDK). Bu sayede uygulaması tamamlanan IPARD I'in TKDK olan illerdeki tarımsal üretime etkisi ölçülmüş olacaktır. Aynı il grubunun iki dönemdeki durumunu karşılaştırmak için bağımlı iki örnek t-testi (Paired Samples t-Testi) yapılmıştır.

Bağımlı iki örnek t-testi (Paired Samples t-Testi) aynı örneklem grubunun farklı zaman dilimlerinde beklenti ve başarı arasındaki farklılıkları incelemek için kullanılan bir testtir (Ak, 2016: 77). Bu test sonucunda anlamlı fark ortaya çıkarıp çıkarmadığı anlamlılık (Significant) değerinin 0.05'ten (%5 anlamlılık düzeyi için) küçük çıkmasına bağlıdır. Küçük çıkması farkın olduğu, büyük çıkması ise fark olmadığını gösterir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2017: 206).

Yapılacak karşılaştırmalarda dikkate alınan tarımsal ürünler; büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı, süt üretimi, GSYİH'da tarımın payı, işlenen tarım alanı, tahıl ve bitki

üretim düzeyi şeklindedir. Analizlerde kullanılan veriler TÜİK'ten alınmıştır. Gerek TKDK öncesi 2007-2010 dönemi (4 yıllık), gerekse sonrası 2013-2016 dönemi (4 yıllık) için ilgili ürünlerin dört yıllık aritmetik ortalamaları alınarak analize dahil edilmiştir. Analizlerde kullanılan veriler ek tablo 1, 2'de görülmektedir.

Son kısımda ise TKDK il koordinatörlüğü bulunan iller (42 il) ile bulunmayan iller (39 il) arasında 2013-2016 yıllarını kapsayan 4 yıllık dönem için, büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı, süt üretimi, GSYİH'da tarımın payı, işlenen tarım alanı, tahıl ve bitki üretiminin toplam verileri açısından fark olup olmadığı test edilmiştir. Farklı iki il grubu arasında tarımsal ürünler yönünden anlamlı bir fark olup olmadığını tespit etmek için bağımsız iki örnek t-testi (Independent Samples t-testi) uygulanmıştır.

Bağımsız iki örnek t-testi (Independent Samples t-testi) ele alınan iki farklı grubun ortalamalarını karşılaştırmaktadır. Gruplar arasında kesinlikle ortak üyenin bulunmaması gerekmektedir (Ak, 2016: 74). TÜİK'ten alınmış tarımsal üretim verilerinin, 2013-2016 dönemindeki 4 yıllık aritmetik ortalamaları alınarak analize dâhil edilmiştir. Analizlerde kullanılan veriler ek tablo 1,2 ve 3'de bulunmaktadır.

5.3. Türkiye Geneli Tarımsal Üretim Düzeyleri

Ülkemizde tarımsal üretim politikası ve buna bağlı olarak hayvansal üretim politikası, toplumun beslenme düzeyinin iyileştirilmesi, tarım bazlı sanayiye karşılayacak hammadde desteğinin oluşturulması ve dış ticaretin arttırılması için oluşturulmuştur (Kaymakçı, Eliçin, Tuncel, Pekel, Karaca, Işın, Taşkın, Aşkın, Emsen, Özder, Selçuk ve Sönmez, 2000: 776).

Kırsal kalkınmanın sağlanmasında hayvancılık sektörü hem ekonomik hem de sosyal yapıları üstlenmesi nedeniyle önemli bir yere sahiptir. Türkiye'de hayvancılık sektörünün uzun vadede geliştirilmesi için büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yetiştiriciliğinde yenilikler ve iyileştirmeler yapılması gerekmektedir. Hayvancılık sektöründe devamlılığın sağlanması, elde edilen üretim potansiyelinin arttırılarak ihracat yapılı hale gelmesini hedeflenmektedir (Saygın ve Demirbaş, 2017: 79).

Yıllar	Büyükbaş Hayvan Sayısı*	Küçükbaş Hayvan Sayısı**
2007	11.036.753	31.748.651
2008	10.859.942	29.568.152
2009	10.723.958	26.877.793
2010	11.369.800	29.382.924
2011	12.386.337	32.309.518
2012	13.914.912	35.782.519
2013	14.415.257	38.509.795
2014	14.223.109	41.485.180
2015	13.994.071	41.924.100
2016	14.080.155	41.329.232

*Büyükbaş hayvan olarak dana ve buzağı, tosun, düve, inek, boğa ve öküz verileri alınmıştır.
**Küçükbaş hayvan olarak keçi ve koyun verileri alınmıştır.

Kaynak: TÜİK, 15.12.2018 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do#sayfasından> erişilmiştir.

Tablo 5.1. incelendiğinde, 2007 yılında 11.036.753 olan büyükbaş hayvan sayısı 2016 yılında 14.080.155'e yükselmiş yani yaklaşık %28 oranında artmıştır. Benzer şekilde 2007 yılında 31.748.651 olan küçükbaş hayvan sayısı, yaklaşık %30 oranında artarak 2016 yılında 41.329.232'ye yükselmiştir. Dolayısıyla genel anlamda hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvan sayısında artış yaşandığı görülmektedir.

Yıllar	Kırmızı Et Üretimi (ton)
2010	777.332
2011	775.300
2012	914.108
2013	995.789
2014	1.007.747
2015	1.148.936
2016	1.172.692

*Kırmızı et üretimi olarak keçi, koyun, sığır veya dana karkasları veri olarak alınmıştır.

Kaynak: TÜİK, Konularına göre, hayvancılık istatistikleri, 27.02.2019 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=79&locale=tr> sayfasından erişilmiştir.

Nüfus her geçen gün hem dünyada hem de ülkemizde artış göstermektedir. Artan nüfusa paralel olarak toplumun ihtiyaçları da artmaktadır. Bunun içindir ki beslenme toplum için oldukça fazla önem taşımaktadır. Toplum sağlığı için önemli olan besin değerlerinden hayvansal ürünlere ait besinler ilk sıralarda yer almaktadır. Bu ürünlerin toplumun ihtiyaçlarını yeteri kadar karşılayabilmesi için hayvan sayısının artması önem taşımaktadır (Çelik, 2015: 81). Tablo 5.2.'de görüldüğü gibi Türkiye genelinde kırmızı et üretimi son yıllarda genel olarak artış göstermiştir. Bu artış

sadece ülke içinde bulunan canlı hayvandan kaynaklı olmayıp ithal edilen canlı hayvan sayısında yaşanan artış nedeniyle meydana gelmiştir. Tablo 5.3.'te canlı hayvan ve et dış ticaret verileri daha detaylı olarak verilmiştir.

Yıllar	Canlı Hayvan		Et ve Yenilebilir Sakatat	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2007	7.078	23.921	46.518	97
2008	12.922	41.448	89.124	906
2009	24.366	33.664	154.896	1.600
2010	7.322	333.080	208.012	250.174
2011	6.215	1.028.121	390.255	513.600
2012	8.142	852.074	532.489	97.179
2013	13.464	346.448	614.698	25.275
2014	26.720	139.891	659.435	6.377
2015	34.473	322.768	444.415	106.852
2016	27.914	603.822	370.847	42.001
2017	34.673	1.212.194	542.827	87.360

Kaynak: TÜİK, Konularına göre, fasıllara göre dış ticaret, 27.02.2019 tarihinde http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 sayfasından erişilmiştir.

Ülkemizde son yıllarda artan fiyatlar nedeniyle kırmızı et piyasasında büyük kriz ortamı oluşmuştur. Fiyat artışlarının önüne geçmek adına kırmızı et piyasasında ithalatının serbest bırakılması ve ithalatta uygulanan vergilerin düşürülmesi gibi çözüm yolları arayışına girilmiştir (Lorcu ve Bolat, 2012: 14). Bu arayış sonucunda Tablo 5.3.'te görüldüğü gibi, canlı hayvanda 2017 yılında 2016 yılına göre, ihracatta yaklaşık %24 artış görülürken ithalatta yaklaşık %100 artış olmuştur.

Yıllar	Süt Üretimi (ton)
2007	12.299.413
2008	12.211.618
2009	12.509.742
2010	13.508.187
2011	15.015.838
2012	17.354.273
2013	18.171.765
2014	18.576.057
2015	18.591.922
2016	18.426.077

*Süt üretimi analizinde koyun, keçi ve inek sütü verileri kullanılmıştır.

Kaynak: TÜİK, İstatistik göstergeler, tarım, 15.12.2018 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do#> sayfasından erişilmiştir.

Tablo 5.4.'te Türkiye'nin son on yılda keçi, koyun ve inek sütü verilerini inceleyecek olursak, genel anlamda artış eğilimi göstererek ilerlediğini görebiliriz. Oransal olarak değerlendirecek olursak, tabloda 2007 yılından 2016 yılına %49 oranında bir artış yaşandığı görülmektedir.

Tablo 5.5. Türkiye geneli yıllara göre tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin üretim miktarı (toplam)	
Yıllar	Üretim Miktarı (Ton)
2007	70.286.396
2008	74.382.684
2009	80.368.121
2010	90.579.900
2011	93.293.082
2012	92.921.409
2013	102.414.889
2014	99.443.102
2015	106.900.422
Kaynak: TÜİK, İstatistik göstergeler, tarım, 15.12.2018 tarihinde https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do# sayfasından erişilmiştir.	

Tahıl üretimi, tarım sektörü açısından ne kadar önemli ise ülke ekonomisi açısından da o kadar önemlidir. Nüfusun beslenmesinde yer alan temel kaynaklardan biri olması nedeniyle tahıl üreticisi ülke içinde oldukça geniş bir kitleye ulaşmaktadır. Tahıl sadece insan varlığının değil hayvan varlığının da yem ihtiyacını karşılamaktadır. Ayrıca tahıl üretimi ihracat açısından da oldukça fazla önem taşımaktadır (Miran, 2005: 15). Tablo 5.5.'te Türkiye geneli yıllara göre tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin üretim miktarı (ton) ele alınmış olup 2007-2015 yılları arasında dalgalanmalar yaşansa da genel anlamda üretim miktarında artış olduğu görülmektedir.

Yıllar	Tarım (Bin ₺)	Gelişme Hızı (%)	Türkiye (Bin ₺)	Gelişme Hızı (%)	Tarımın Payı (%)
2009	81.234.274	9,1	999.191.848	0,4	8,1
2010	104.703.635	28,9	1.160.013.978	16,1	9,0
2011	114.838.169	9,7	1.394.477.166	20,2	8,2
2012	121.709.079	6,0	1.569.672.115	12,6	7,8
2013	121.709.079	0,0	1.809.713.087	15,3	6,7
2014	134.724.745	10,7	2.044.465.876	13,0	6,6
2015	161.447.917	19,8	2.338.647.494	14,4	6,9
2016	161.304.618	-0,1	2.608.525.749	11,5	6,2
2017	189.000.175	17,2	3.106.536.751	19,1	6,1

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 13.02.2019 tarihinde <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYIH.xlsx> sayfasından erişilmiştir.

Tarım, ülke nüfusunun yaşamını devam ettirmesi, tarım dışı sektörlere hammadde ve sermaye sağlaması, hem milli gelire hem de istihdama katkı sağlaması, dış ticarete doğrudan ve dolaylı olarak etkin olması nedeniyle tüm dünyada vazgeçilmez bir sektör niteliği taşımaktadır. Yarattığı bu etkiler nedeniyle tarım sektörü bütün toplumları yakından ilgilendirmektedir (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015: 30). Tablo 5.6.'da görüldüğü gibi tarımın GSYİH içindeki payı 2010 yılında %9 düzeyinde olmasına karşın, zamanla düşerek 2017 yılında %6 düzeyine gerilemiştir.

Yıllar	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet
2007	22,5	21,8	6,1	49,6
2008	22,4	22,0	6,0	49,5
2009	23,1	20,3	6,3	50,4
2010	23,3	21,1	6,6	49,1
2011	23,3	20,8	7,2	48,7
2012	22,1	20,5	7,2	50,2
2013	21,2	20,7	7,2	50,9
2014	21,1	20,5	7,4	51,0
2015	20,6	20,0	7,2	52,2
2016	19,5	19,5	7,3	53,7
2017	19,4	19,1	7,4	54,1

Kaynak:TÜİK, Temel istatistikler, istihdam, işsizlik ve ücret, 27.02.2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> sayfasından erişilmiştir.

Tarım sektörü; farklı türlerde besin değeri üreten, bu besin maddelerini işleyerek çeşitlendiren ve ülke vatandaşlarının besin ihtiyaçlarını karşılayan bir sektördür. Bu dönüşümü sağlarken toplumun sağlığını ve kalkınmasını oldukça etkileyen bir yapıya sahiptir (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015: 30). Türkiye'de tarım sektöründe

istihdam edilen sayısı düşüş eğiliminde olsa dahi 2017 yılı itibari ile hala %19,4 gibi önemli bir düzeydedir.

Son yıllarda teknoloji kullanımının yaygınlaşması sonucunda tarım sektöründe istihdam edilen bireyler farklı sektörlerde istihdam edilmeye başlamışlardır. Bu durumu Tablo 5.7. üzerinden değerlendirecek olursak tarım sektörünün 2007 yılındaki %22,5 olan payı, 2017 yılına %19,4 düzeyine gerilemiş ve %19,1 olan sanayinin payına yaklaşmıştır.

ILO verilerine göre, 2018 yılı itibari ile toplam istihdam içinde tarımın payı, AB ülkelerinde %4,13, OECD ülkelerinde %4,63 olmasına karşın Türkiye'de bu oran %18,75 gibi oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmiştir (ILO, 2018). Türkiye'de tarım sektörünün istihdam içindeki payının, aylık sürecinde olduğu AB ülkeleri ortalamasının dört katından fazla olması, tarım sektörünün ve bu sektöre yönelik politika ve desteklerin çok önemli olduğunun bu nedenle ciddiyetle ele alınması gerektiğinin göstergesidir.

5.4. T-Testi

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle TKDK il koordinatörlüklerinin bulunduğu 42 il için, TKDK'nın kuruluşu öncesi ve sonrası arasında tarımsal üretim düzeyleri açısından anlamlı fark olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda 42 ilde bulunan il koordinatörlükleri öncesi dönem olarak 2007-2010 dönemi, sonrası dönem olarak 2013-2016 dönemi ele alınarak, bağımlı iki örnek t-testi (Paired Samples t-testi) uygulanmıştır. İkinci bölümde ise TKDK il koordinatörlüklerinin bulunduğu 42 il ile koordinatörlüklerin bulunmadığı 39 il arasında 2013-2016 dönemi için tarımsal üretim düzeyleri açısından anlamlı fark olup olmadığını tespit etmek için bağımsız iki örnek t-testi (Independent Samples t-testi) uygulanmıştır.

5.4.1. Tarımsal Üretim Yönünden TKDK Olan İller İçin, Kurum Öncesi-Sonrası Fark Analizi (Bağımlı İki Örnek t-Testi)

H₁: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu il koordinatörlüğünün bulunduğu 42 il için büyükbaş hayvan sayısı bakımından, TKDK'nın kuruluşu öncesi (2007-2010) ve sonrası (2013-2016) arasında anlamlı bir farklılık vardır. Beklenen durum destekler sonrasında büyükbaş hayvan sayısının artması yönündedir.

Tablo 5.8. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin faaliyete geçiş öncesi (2007-2010 dönemi)* ve sonrası (2013-2016dönemi)* 42 il için büyükbaş hayvan (baş) sayısı farkı-bağımlı iki örnek t-testi (paired samples t-testi) tablosu							
Değişken İsmi	Dönemi	N	Ortalama	SS	t	Sd	P
42 İl İçin Büyükbaş Hayvan Sayısı	TKDK İl Koordinatörlüklerinin Faaliyete Geçiş Öncesi (2007-2010)	42	185920,6369	112261,9764	-6,246	41	,000
	TKDK İl Koordinatörlüklerinin Faaliyete Geçiş Sonrası (2013-2016)	42	237039,6488	146861,1033			
	Korelasyon Katsayısı (Paired Samples Correlations)	,951 (p=0,000)					
Kaynak: Ek Tablo 1'e göre hesaplanmıştır.							
* 4 yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.							
Analizlerde SPSS paket programı kullanılmıştır.							

Yukarıdaki tabloda $P < 0.05$ olduğu için, TKDK desteği alan 42 il için büyükbaş hayvan sayısı açısından TKDK'nın kuruluşu öncesi ile sonrası arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre H₁, hipotezi kabul edilir.

Bunun yanında, beklendiği gibi TKDK'nın kuruluşu sonrası (2013-2016) dönemde 42 ilde büyükbaş hayvan sayısının ortalamasının TKDK'nın kuruluşu öncesi (2007-2010) dönemden büyük olduğu ($185920,6369 < 237039,6488$) görülmektedir. Bu beklenen bir durum olup, TKDK'nın faaliyetlerinin büyükbaş hayvancılığı olumlu yönde etkilediği şeklinde değerlendirilebilir.

Bunun yanı sıra korelasyon katsayısının 0,951 olması ise 42 il için destek öncesi ve sonrası değişkenler arasında pozitif yönlü çok kuvvetli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu durum TKDK öncesi büyükbaş hayvan sayısının yüksek olduğu

illerde TKDK sonrası da yüksek olduğu (tersine düşük olduğu illerde yine düşük olduğu) şeklinde yorumlanabilir.

H2: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu il koordinatörlüğünün bulunduğu 42 il için küçükbaş hayvan sayısı bakımından TKDK'nın kuruluşu öncesi (2007-2010) ve sonrası (2013-2016) arasında anlamlı bir farklılık vardır. Beklenen durum destekler sonrasında küçükbaş hayvan sayısının artması yönündedir.

Tablo 5.9. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin faaliyete geçiş öncesi (2007-2010 dönemi)* ve sonrası (2013-2016dönemi)* 42 il için küçükbaş hayvan (baş) sayısı farkı-bağımlı iki örnek t-testi (paired samples t-testi) tablosu							
Değişken İsmi	Dönemi	N	Ortalama	SS	t	Sd	P
42 İl İçin Küçükbaş Hayvan Sayısı	TKDK İl Koordinatörlüklerinin Faaliyete Geçiş Öncesi (2007-2010)	42	475692,4226	488954,4637	-6,600	41	,000
	TKDK İl Koordinatörlüklerinin Faaliyete Geçiş Sonrası (2013-2016)	42	639524,6607	561777,1798			
	Korelasyon Katsayısı (Paired Samples Correlations)	,963 (p=0,000)					
Kaynak: Ek Tablo 1'e göre hesaplanmıştır.							
* 4 yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.							
Analizlerde SPSS paket programı kullanılmıştır.							

Yukarıdaki tabloda $P < 0.05$ olduğu için, TKDK desteği alan 42 il için küçükbaş hayvan sayısı açısından TKDK'nın kuruluşu öncesi ile sonrası arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre H2, hipotezi kabul edilir.

Bunun yanında, beklendiği gibi küçükbaş hayvan sayısı ortalamasının, TKDK'nın kuruluşu sonrası (2013-2016) dönemde, öncesi (2007-2010) dönemden büyük olduğu ($475692,4226 < 639524,6607$) görülmektedir. Bu beklenen bir durum olup, TKDK'nın faaliyetlerinin küçükbaş hayvancılığı olumlu yönde etkilediği şeklinde değerlendirilebilir.

Bunun yanı sıra korelasyon katsayısının 0,963 olması ise 42 il için destek öncesi ve sonrası değişkenler arasında pozitif yönlü çok kuvvetli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu durum TKDK öncesi küçükbaş hayvan sayısının yüksek olduğu illerde TKDK sonrası da yüksek olduğu (tersine düşük olduğu illerde yine düşük olduğu) şeklinde yorumlanabilir.

H3: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu il koordinatörlüğünün bulunduğu 42 il için süt üretimi bakımından, TKDK'nın kuruluşu öncesi (2007-2010) ve sonrası (2013-2016) arasında anlamlı bir farklılık vardır. Beklenen durum destekler sonrasında süt üretiminin artması yönündedir.

Tablo 5.10. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin faaliyete geçişi öncesi (2007-2010 dönemi)* ve sonrası (2013-2016 dönemi)* 42 il için süt üretimi (ton) farkı-bağımlı iki örnek t-testi (paired samples t-testi) tablosu							
Değişken İsmi	Dönemi	N	Ortalama	SS	t	Sd	P
42 İl İçin Süt Üretimi	TKDK İl Koordinatörlüklerinin Faaliyete Geçişi Öncesi (2007-2010)	42	208448,3869	126339,4998	-7,107	41	,000
	TKDK İl Koordinatörlüklerinin Faaliyete Geçişi Sonrası (2013-2016)	42	302876,9583	187199,1988			
	Korelasyon Katsayısı (Paired Samples Correlations)	,922 (p=0,000)					
Kaynak: Ek Tablo 1'e göre hesaplanmıştır.							
*4 yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.							
Analizlerde SPSS paket programı kullanılmıştır.							

Yukarıdaki tabloda $P < 0.05$ olduğu için, TKDK desteği alan 42 il için süt üretimi açısından, TKDK'nın kuruluşu öncesi ile sonrası arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre H3, hipotezi kabul edilir.

Bunun yanında, beklendiği gibi TKDK'nın kuruluşu sonrası (2013-2016) dönemde süt üretimi ortalamasının TKDK'nın kuruluşu öncesi (2007-2010) dönemden büyük olduğu ($208448,3869 < 302876,9583$) görülmektedir. Bu beklenen bir durum olup,

TKDK'nın faaliyetlerinin hayvancılığı dolayısıyla süt üretimini olumlu yönde etkilediği şeklinde değerlendirilebilir.

Ayrıca korelasyon katsayısının 0,922 olması ise 42 il için destek öncesi ve sonrası değişkenler arasında pozitif yönlü çok kuvvetli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu durum TKDK öncesi süt üretiminin yüksek olduğu illerde TKDK sonrası da yüksek olduğu (tersine düşük olduğu illerde yine düşük olduğu) şeklinde yorumlanabilir.

H4: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu il koordinatörlüğünün bulunduğu 42 il için GSYİH'da tarımın payında TKDK'nın kuruluşu öncesi (2007-2010) ve sonrası (2013-2016) arasında anlamlı bir farklılık vardır. Beklenen durum destekler sonrasında GSYİH'da tarımın payının artması yönündedir.

Tablo 5.11. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin faaliyete geçişi öncesi (2007-2010 dönemi)* ve sonrası (2013-2016 dönemi)* 42 il için GSYİH'da tarımın payı farkı-bağımlı iki örnek t-testi (paired samples t-testi) tablosu							
Değişken İsmi	Dönemi	N	Ortalama	SS	t	Sd	P
42 il için GSYİH'da Tarımın Payı	TKDK İl Koordinatörlüklerinin Faaliyete Geçişi Öncesi (2007-2010)	42	1254468,637	813445,1823	-7,995	41	,000
	TKDK İl Koordinatörlüklerinin Faaliyete Geçişi Sonrası (2013-2016)	42	2255216,929	1571264,239			
	Korelasyon Katsayısı (Paired Samples Correlations)		,967 (p=0,000)				
Kaynak: Ek Tablo 3'e göre hesaplanmıştır.							
* 4 yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.							
Analizlerde SPSS paket programı kullanılmıştır.							

Yukarıdaki tabloda $P < 0.05$ olduğu için, TKDK desteği alan 42 il için GSYİH'da tarımın payı bakımından, TKDK'nın kuruluşu öncesi ile sonrası arasında anlamlı bir fark vardır. Buna göre H4, hipotezi kabul edilir.

Bunun yanında, beklendiği gibi GSYİH'da tarımın payının ortalamasının, TKDK'nın kuruluşu sonrası (2013-2016) dönemde, öncesi (2007-2010) dönemden büyük olduğu

(1254468,637<2255216,929) görülmektedir. Bu beklenen bir durum olup, TKDK'nın faaliyetlerinin olumlu etkisi nedeniyle GSYİH içinde tarımın payının arttığı görülmektedir.

Bunun yanı sıra korelasyon katsayısının 0,967 olması ise 42 il için destek öncesi ve sonrası değişkenler arasında pozitif yönlü çok kuvvetli bir ilişki olduğunu göstermektedir.

H5: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun il koordinatörlüğünün bulunduğu 42 il için işlenen tarım alanı açısından, TKDK'nın kuruluşu öncesi (2007-2010) ve sonrası (2013-2016) arasında anlamlı bir farklılık vardır. Beklenen durum ilgili illerde destekler sonrasında işlenen tarım alanının artması yönündedir.

Tablo5.12.Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin faaliyete geçişi öncesi (2007-2010 dönemi)* ve sonrası (2013-2016 dönemi)* 42 il için işlenen tarım alanı (hektar) farkı-bağımlı iki örnek t-testi (paired samples t-testi) tablosu							
Değişken İsmi	Dönemi	N	Ortalama	SS	t	Sd	P
42 İl İçin İşlenen Tarım Alanı	TKDK İl Koordinatörlüklerinin Faaliyete Geçişi Öncesi (2007-2010)	42	366697,2024	362205,7466	,565	41	,575
	TKDK İl Koordinatörlüklerinin Faaliyete Geçişi Sonrası (2013-2016)	42	360345,5030	344012,0548			
	Korelasyon Katsayısı (Paired Samples Correlations)		,980 (p=0,000)				
Kaynak: Ek Tablo 2'e göre hesaplanmıştır.							
* 4 yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.							
Analizlerde SPSS paket programı kullanılmıştır.							

Yukarıdaki tabloda $P < 0.05$ olmadığı için, TKDK desteği alan 42 il için işlenen tarım alanında TKDK'nın kuruluşu öncesi ile sonrası arasında anlamlı bir fark yoktur. Buna göre H5, hipotezi red edilir.

Bunun yanında, beklenenin aksine, TKDK'nın kuruluşu sonrası (2013-2016) dönemde 42 ilde işlenen tarım alanı ortalamasının TKDK'nın kuruluşu öncesi (2007-2010) dönemden küçük olduğu ($366697,2024 > 360345,5030$) görülmektedir.

Bunun yanı sıra korelasyon katsayısının 0,980 olması ise 42 il için destek öncesi ve sonrası değişkenler arasında pozitif yönlü çok kuvvetli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu durum TKDK öncesi işlenen tarım alanının yüksek olduğu illerde TKDK sonrası da yüksek olduğu (tersine düşük olduğu illerde yine düşük olduğu) şeklinde yorumlanabilir.

H6: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun il koordinatörlüğünün bulunduğu 42 il için tahıl ve bitki üretimi toplamı açısından, TKDK'nın kuruluşu öncesi (2007-2010) ve sonrası (2013-2016) arasında anlamlı bir farklılık vardır. Beklenen durum destekler sonrasında tahıl ve bitki üretimi toplamının artması yönündedir.

Tablo5.13.Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin faaliyete geçiş öncesi (2007-2010 dönemi)* ve sonrası (2013-2016 dönemi)* 42 il için tahıl ve bitki üretimi toplamı (ton) farkı-bağımlı iki örnek t-testi (paired samples t-testi) tablosu							
Değişken İsmi	Dönemi	N	Ortalama	SS	t	Sd	P
42 İl İçin Tahıl ve Bitki Üretimi (Toplam)	TKDK İl Koordinatörlüklerinin Faaliyete Geçiş Öncesi (2007-2010)	42	1273369,482	1273177,001	-4,571	41	,000
	TKDK İl Koordinatörlüklerinin Faaliyete Geçiş Sonrası (2013-2016)	42	1732444,674	1875969,183			
	Korelasyon Katsayısı (Paired Samples Correlations)		,987 (p=0,000)				
Kaynak: Ek Tablo 2'e göre hesaplanmıştır.							
* 4 yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.							
Analizlerde SPSS paket programı kullanılmıştır.							

Yukarıdaki tabloda $P < 0.05$ olduğu için, TKDK desteği alan 42 il için tahıl ve bitki üretimi toplamında TKDK'nın kuruluşu öncesi ile sonrası arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre H6, hipotezi kabul edilir.

Bunun yanında, beklendiği gibi TKDK'nın kuruluşu sonrası (2013-2016) dönemde tahıl ve bitki üretimi toplamının ortalamasının TKDK'nın kuruluşu öncesi (2007-2010) dönemden büyük olduğu ($1273369,482 < 1732444,674$) görülmektedir. Bu beklenen bir durum olup, TKDK'nın faaliyetlerinin tahıl ve bitki üretimi toplamını olumlu yönde etkilediği şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca korelasyon katsayısının

0,987 olması ise 42 il için destek öncesi ve sonrası değişkenler arasında pozitif yönlü çok kuvvetli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu durum TKDK öncesi tahıl ve bitki üretimi toplamının yüksek olduğu illerde TKDK sonrası da yüksek olduğu (tersine düşük olduğu illerde yine düşük olduğu) şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak H5 hipotezinin reddedilmesi ve TKDK'nın kuruluşu sonrası (2013-2016) dönemde işlenen tarım alanının düşmesine karşın tahıl ve bitki üretimi toplamının arttığı tespit edilmesi, TKDK'nın kuruluşuyla birlikte ilgili illerde verimliliğin arttığı yani daha az bölgeye ekim yapılmasına karşın daha fazla tahıl ve bitki üretildiği şeklinde yorumlanabilir.

5.4.2. Tarımsal Üretim Yönünden TKDK Olan-Olmayan İller Arasındaki Fark Testi (Bağımsız Grup t-Testi)

H7: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu il koordinatörlüklerinin olduğu iller ile olmadığı iller arasında büyükbaş hayvan sayısı açısından anlamlı bir fark vardır.

Araştırmada Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu iller ile bulunmadığı iller arasındaki büyükbaş hayvan sayısında farklılık olup olmadığını belirlemeye yönelik bağımsız grup *t-testi* (Independent Samples *t-testi*) yapılmıştır. Aşağıda *t-testi* sonuçlarına ilişkin tablo yer almaktadır.

Tablo 5.14. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu iller ile bulunmadığı iller arasında 2013-2016 dönemi* büyükbaş hayvan (baş) sayısı açısından farklılıklar							
Değişken	İller	N	Ortalama*	SS (Standart Sapma)	Sd	T	P
Büyükbaş Hayvan (Baş) Sayısı	İl Koordinatörlüklerinin Bulunduğu İller	42	237039,6488	146861,1033	70,746	4,719	,000
	İl Koordinatörlüklerinin Bulunmadığı İller	39	108268,7885	94935,60430			
Kaynak: Ek Tablo 1 ve 3'e göre hesaplanmıştır.							
* 4 yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.							
Analizler SPSS paket programı kullanılarak yapılmıştır.							

Yukarıdaki tablo da görüldüğü gibi, $P < 0.05$ olduğu için TKDK il koordinatörlükleri olan iller ile olmayan iller arasında büyükbaş hayvan sayısı açısından istatistiksel olarak anlamlı fark vardır. Buna göre H_7 hipotezi kabul edilir. Burada önemli husus, aralarında anlamlı fark bulunan iller gurubu arasında TKDK il koordinatörlüklerinin bulunduğu illerde büyükbaş hayvan sayısı ortalaması, bulunmayan illerden görece daha yüksektir. Bu sonuç, beklenen bir durum olup destek alan iller de bulunan büyükbaş hayvan sayısı destek almayan illere göre daha yüksektir şeklinde yorumlanabilir.

H_8 : Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu il koordinatörlüklerinin olduğu iller ile olmadığı iller arasında küçükbaş hayvan sayısı açısından anlamlı bir fark vardır.

Tablo 5.15. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu iller ile bulunmadığı iller arasında 2013-2016 dönemi* küçükbaş hayvan (baş) sayısı açısından farklılıklar							
Değişken	İller	N	Ortalama	SS (Standart Sapma)	Sd	T	P
Küçükbaş Hayvan (Baş) Sayısı	İl Koordinatörlüklerinin Bulunduğu İller	42	639524,6607	561777,1798	64,410	2,828	,006
	İl Koordinatörlüklerinin Bulunmadığı İller	39	357744,6410	306888,4041			
Kaynak: Ek Tablo 1'e göre hesaplanmıştır.							
* 4 yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.							
Analizler SPSS paket programı kullanılarak yapılmıştır.							

Yukarıdaki tablo da görüldüğü gibi, $P < 0.05$ olduğu için TKDK il koordinatörlükleri olan iller ile olmayan iller arasında küçükbaş hayvan sayısı açısından istatistiksel olarak anlamlı fark vardır. Buna göre H_8 hipotezi kabul edilir. Burada önemli olan aralarında anlamlı fark bulunan iller gurubu arasında TKDK il koordinatörlüklerinin bulunduğu illerde küçükbaş hayvan sayısı ortalamasının, bulunmayan illere göre daha yüksek olmasıdır. Bu sonuç, beklenen bir durum olup verilen desteklerin küçükbaş hayvan üretimini olumlu yönde etkilediği şeklinde yorumlanabilir.

H_9 : Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu il koordinatörlüklerinin olduğu iller ile olmadığı iller arasında süt üretimi açısından anlamlı bir fark vardır.

Tablo5.16.Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu iller ile bulunmadığı iller arasında 2013-2016 dönemi* süt üretimi (ton) açısından farklılıklar							
Değişken	İller	N	Ortalama	SS (Standart Sapma)	Sd	T	P
Süt Üretimi	İl Koordinatörlüklerinin Bulunduğu İller	42	302876,9583	187199,1988	79	4,182	,000
	İl Koordinatörlüklerinin Bulunmadığı İller	39	146682,6923	144320,6467			
Kaynak: Ek Tablo 2'ye göre hesaplanmıştır.							
* 4 yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.							
Analizler SPSS paket programı kullanılarak yapılmıştır.							

Yukarıdaki tablo da görüldüğü gibi, $P < 0.05$ olduğu için TKDK il koordinatörlükleri olan iller ile olmayan iller arasında süt üretimi açısından istatistiksel olarak anlamlı fark vardır. Buna göre H_9 hipotezi kabul edilir. Burada önemli olan aralarında anlamlı fark bulunan iller grubu arasında TKDK il koordinatörlüklerinin bulunduğu illerde süt üretimi ortalamasının, bulunmayan illere göre daha yüksek olmasıdır. Bu sonuç, beklenen bir durum olup verilen desteklerin hayvancılığı dolayısıyla süt üretimini olumlu yönde etkilediği şeklinde yorumlanabilir.

H_{10} : Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu il koordinatörlüklerinin olduğu iller ile olmadığı iller arasında GSYİH'da tarımın payı açısından anlamlı bir fark vardır.

Tablo5.17.Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu iller ile bulunmadığı iller arasında 2013-2016 dönemi* GSYİH'da tarımın payı oranı açısından farklılıklar							
Değişken	İller	N	Ortalama	SS (Standart Sapma)	Sd	T	P
GSYİH'da Tarımın Payı	İl Koordinatörlüklerinin Bulunduğu İller	42	2255216,929	1571264,239	79	2,956	,004
	İl Koordinatörlüklerinin Bulunmadığı İller	39	1284037,865	1368774,291			
Kaynak: Ek Tablo 3'e göre hesaplanmıştır.							
* 4 yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.							
Analizler SPSS paket programı kullanılarak yapılmıştır.							

Yukarıdaki tablo da görüldüğü gibi, $P < 0.05$ olduğu için TKDK il koordinatörlükleri olan iller ile olmayan iller arasında GSYİH'da tarımın payı açısından istatistiksel

olarak anlamlı fark vardır. Buna göre H₁₀ hipotezi kabul edilir. Yine beklendiği şekilde, aralarında anlamlı fark bulunan iller gurubu arasında, TKDK il koordinatörlüklerinin bulunduğu illerde GSYİH içinde tarımın payının, bulunmayan illere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, TKDK'nın verdiği desteklerin ilgili ilin GSYİH'sı içinde tarımın payının artmasına olumlu katkı yaptığı şeklinde yorumlanabilir.

H₁₁: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu il koordinatörlüklerinin olduğu iller ile olmadığı iller arasında işlenen tarım alanı açısından anlamlı bir fark vardır.

Tablo5.18.Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu iller ile bulunmadığı iller arasında 2013-2016 dönemi* işlenen tarım alanı (hektar) açısından farklılıklar							
Değişken	İller	N	Ortalama	SS (Standart Sapma)	Sd	T	P
İşlenen Tarım Alanı	İl Koordinatörlüklerinin Bulunduğu İller	42	360345,5030	344012,0548	56,561	3,643	,001
	İl Koordinatörlüklerinin Bulunmadığı İller	39	148534,9423	148061,4080			
Kaynak: Ek Tablo 4'e göre hesaplanmıştır.							
* 4 yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.							
Analizler SPSS paket programı kullanılarak yapılmıştır.							

Yukarıdaki tablo da görüldüğü gibi, $P < 0.05$ olduğu için TKDK il koordinatörlükleri olan iller ile olmayan iller arasında işlenen tarım alanı açısından istatistiksel olarak anlamlı fark vardır. Buna göre H₁₁ hipotezi kabul edilir. Aralarında anlamlı fark bulunan iki il grubu arasında TKDK il koordinatörlüklerinin bulunduğu illerde işlenen tarım alanı ortalamasının, bulunmayan illere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç, beklenen bir durum olup verilen desteklerin iller de işlenen tarım alanlarını arttığı şeklinde yorumlanabilir.

H₁₂: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu il koordinatörlüklerinin olduğu iller ile olmadığı iller arasında tahıl ve bitki üretiminin toplamı açısından anlamlı bir fark vardır.

Tablo5.19.Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüklerinin bulunduğu iller ile bulunmadığı iller arasında 2013-2016 dönemi* tahıl ve bitki üretimi toplamı (ton) oranı açısından farklılıklar							
Değişken	İller	N	Ortalama	SS (Standart Sapma)	Sd	T	P
Tahıl ve Bitki Üretimi (Toplam)	İl Koordinatörlüklerinin Bulunduğu İller	42	1732444,674	1875969,183	79	2,740	,008
	İl Koordinatörlüklerinin Bulunmadığı İller	39	823676,0417	909206,0471			
Kaynak: Ek Tablo 5'e göre hesaplanmıştır.							
* 4 yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.							
Analizler SPSS paket programı kullanılarak yapılmıştır.							

Yukarıdaki tablo da görüldüğü gibi, $P < 0.05$ olduğu için TKDK il koordinatörlükleri olan iller ile olmayan iller arasında tahıl ve bitki üretiminin toplamı açısından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuş olup, H_{12} hipotezi kabul edilmiştir. Aralarında anlamlı fark bulunan bu iki il gurubu arasında beklendiği gibi TKDK il koordinatörlüklerinin bulunduğu illerde tahıl ve bitki üretiminin toplamı ortalamasının, bulunmayan illere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Sonuç olarak TKDK desteklerinin hem işlenen tarım alanına hem de dolayısıyla tahıl ve bitki üretimine olumlu etki yaptığı şeklinde değerlendirilebilir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Bu gün yaşanan önemli sorunlardan birisi kırsal-kent kalkınma farklılıkları ve buna bağlı olarak kırdan kente yönelen kitlesel göç sürecidir. Bu farklılıklar uzun yıllar insanların kent merkezlerinin cazibesine kapılarak göç etmesine yol açmıştır. Fakat Lewis (1954)'in ifade ettiği gibi başlangıçta sanayileşmeyi olumlu etkileyen bu süreç bu gün önemli sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunların bir tarafı kent yönlü iken diğer tarafı kırsal yönlü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Göç dalgalarıyla hızla büyüyen kentlerde sağlık ve eğitim hizmetleri sunumu zorlaşırken, gecekondulaşma, altyapı yetersizliği, kalabalık, trafik sıkışıklığı, izdiham, suç artışı, sosyal kutuplaşma, gürültü ve çevre kirliliği gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Kandemir, 2010). Bunun yanında yine göç nedeniyle kırsal kesimde

genç nüfusun azalması tarımsal alan ve meraların atıl kalmasına yol açarken, tarımsal üretim düzeyini de önemli ölçüde düşürmektedir.

Bu gün Türkiye'de tarımsal ürünler bağlamında ortaya çıkan açık ve ithalat süreci, kırsal kalkınma ve buna yönelik tarımsal destekleme politikalarının önemini daha da arttırmaktadır.

Türkiye'de kırsal kalkınmanın hedeflenen doğrultuda ilerlemesi ve bölgeler arasındaki eşitsizliklerin yok edilmesi adına birçok çalışma yapılmıştır. Bu sürece genel olarak değinecek olursak;

- 1963 yılı itibariyle başlayan beşer yıllık kalkınma planlarının hazırlanması,
- Kırsal bölgelerde eksikliğini hissettiren yatırıma odaklanarak, orada etkinliği arttırmak amacıyla GAP ve DAP gibi bölgesel kalkınma projelerinin hayata geçirilmesi,
- Kırsal alanlara özgü altyapı eksikliklerini azaltmak amacıyla merkez-köy ve örnek-köy modelleri gibi kırsal kalkınma modellerinin hazırlanması,
- İl bazında yenilikçi projelerin hayata geçirilmesi adına Çankırı-Çorum, Erzurum, Bingöl-Muş gibi kırsal kalkınma projelerinin uygulanması,
- Kırsal kalkınma sürecinde AB uyum ve fon kullanabilme imkânına erişmek için 2007 yılında, 5648 sayılı kanunla Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun kurulması şeklinde özetleyebiliriz.

Çelik Ateş (2017)'inde belirttiği gibi, kırsal kalkınma politikaları hazırlanırken bu politikaların ekolojik, sosyal ve ekonomik boyutlardaki etkileri hep birlikte ele alınmalı, yerel halkın, sivil toplum örgütlerinin ve tüm kuruluş temsilcilerinin içinde bulunduğu bütüncül bir yaklaşım uygulanmalıdır. Bu ise ancak koordinasyonun tek bir kurum tarafından yapılması ile mümkündür (Çelik Ateş, 2017). Bu kapsamda TKDK, Türkiye'de ilk defa uygulanan Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA)'nın beşinci bileşeni olan Kırsal Kalkınma (IPARD)'nın uygulayıcısı ve sorumlusu olup, AB'nin yetkilendirdiği tek kurum olarak kurulmuştur. 2007 yılında 5648 sayılı yasa ile kurulan TKDK, IPARD programı kapsamında önce 20 sonra 22 ilde, il koordinatörlüğü şeklinde yapılanmıştır olup, bu gün toplamda 42 ilde faaliyet göstermektedir.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı verilerine göre, TKDK'nın IPARD I programı 01.07.2011 tarihinde çıkılan 1. Çağrı İlanı ile başlayıp, 08.10.2015 tarihinde son olarak çıkılan 15. Çağrı ilanı ile sona ermiştir. Bu 15 ilan arasında toplam 16.572 proje başvurusu alınmış olup bunların 10.626'sı tamamlanmıştır. Proje dahilinde 101 tedbiri (et ve süt üretimi), 103 tedbiri (et, süt, su ürünleri ve meyve sebzelerin işlenmesi ve pazarlanması) ve 302 tedbiri (çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi) için IPARD I programı dahilinde faydalanıcılara 1 Milyar 45 Milyon € ödenmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, IPARD, <https://ipard.tarim.gov.tr/Statiks>).TKDK'nın bu destekleri nedeniyle koordinatörlüklerin bulunduğu illerde tarımsal verimliliğin dolayısıyla üretimin artması beklenen bir durumdur. Çalışma kapsamında TKDK'nın tarımsal üretim düzeyine olan etkisi analiz edilerek kısa dönemde dahi olsa beklentilere uygun bir etkisinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle son dönemde, Türkiye genelinde tarımsal üretim düzeylerinin (hayvan sayısı, süt, kırmızı et, tahıl ve bitki üretimi gibi), tarımsal istihdamın, canlı hayvan ve et ile ilgili dış ticaret verilerinin nasıl değiştiği TÜİK verileri bağlamında oluşturulan tablolarla sunularak değerlendirilmiştir. Tablolar genel olarak yorumladığında, Türkiye genelinde TKDK'nın kuruluşunu da kapsayan son dönemde, büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayılarında, süt, tahıl ve diğer bitkisel üretim miktarında, kırmızı et üretiminde genel olarak artış gözlemlenmiştir. Fakat kırmızı et üretimindeki bu artışın, artan nüfusun ihtiyacını karşılayamaması hem et hem de canlı hayvan ithalatının önemli düzeye ulaşmasına yol açmıştır.

Daha sonra TKDK'nın kurulduğu illerdeki tarımsal üretim düzeyine etkisini ölçmek adına t-testi yapılmıştır. Bu istatistiksel analizlerde öncelikle TKDK il koordinatörlüğü bulunan 42 il için kurumun kuruluşu öncesi ve sonrası tarımsal üretim düzeyleri karşılaştırılarak anlamlı farklılık olup olmadığı tespit edilmiştir. Daha sonra TKDK il koordinatörlüğü bulunan 42 il ile bulunmayan 39 il arasında yine tarımsal üretim düzeyleri karşılaştırılarak aralarında anlamlı farklılık olup olmadığı test edilmiştir. İstatistiksel analizler sonucu elde edilen bulgular;

- TKDK il koordinatörlüğünün bulunduğu 42 il için, kurumun kuruluşu öncesi (2007-2010) ve sonrası (2013-2016) dönem arasında "işlenen tarım alanları"

dışında diğer tüm değişkenler (büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı, süt üretimi, tarımın GSYİH içindeki payı, tahıl ve bitki üretimi toplamı) bakımından anlamlı fark bulunmuştur. İşlenen tarım alanları bakımından anlamlı fark çıkmamasına karşın, kurumun kuruluşu sonrasında tahıl ve bitki üretiminin artmış olması TKDK'nın, tarım sektöründe verimliliği arttırdığı şeklinde yorumlanabilir.

- TKDK il koordinatörlüğünün bulunduğu 42 il ile bulunmadığı 39 il arasında 2013-2016 döneminde, yine aynı tarımsal üretim düzeyleri bakımından fark olup olmadığını belirlemek için yapılan bağımsız iki grup t-testi sonucunda tüm değişkenler bakımından anlamlı fark bulunurken, TKDK olan illerin daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmüştür. Bu durum sonuçlar TKDK'nın genel anlamda tarımsal üretime olumlu katkı yaptığının göstergesidir.
- Bu sonuçlar Bahtiyar (2014)'ında vurguladığı, TKDK il koordinatörlüklerinin tüm illerde kurulması ve Kurumun yerel yönetimlerle iletişiminin çok iyi olması yönündeki görüşlerine de uygundur.

Bu sayede hem Kurum yerel yönetimlerle işbirliği yaparak kırsal kesimdeki üretim süreçlerini daha kolay yönlendirebilecek hem de tüm illerde örgütlenerek yayılarak sadece kurulduğu illerde değil Türkiye genelinde kırsal üretimi dolayısıyla kalkınmayı olumlu yönde etkileyecektir. Bu kapsamda TKDK'nın olumlu etkilerini daha da arttırmak adına aşağıdaki öneriler getirilebilir;

- TKDK il koordinatörlüklerinin sadece belirli illerde bulunuyor olması diğer illerde bu desteklerden faydalanmak isteyen halkı olumsuz etkilemektedir. Oysaki Aslan, Demirhan ve Ertaş (2016)'ın da vurguladığı gibi TKDK'nın tüm illere yayılması ve hem ulusal hem de AB kırsal kalkınma fonlarının geniş kitlelere tanıtılması sayesinde faydalanıcı sayısı artarken, elde edilen katma değer de yükselecektir (Aslan, Demirhan ve Ertaş, 2016: 252-253).
- Türkiye'de tarımın ve kırsal alanların bütün sorunlarının IPARD programı ile tamamen ortadan kaldırılabilmesi düşüncesi yanlıştır. Ancak sorunların çözümü, tarım ve kırsal alanlara yönelik sağlanan önemli düzeydeki mali yardımların verimli ve etkili bir şekilde kullanılması, ihtiyaç analizlerinin doğru yapılması, geniş çaplı katılımın sağlanması gibi unsurlara bağlıdır (Can

ve Esengül, 2007: 55). Bu nedenle IPARD I programından sonra uygulamaya konulan IPARD II programının etkinliğinin daha da arttırılması için, IPARD I kapsamında yaşanan sıkıntıların iyi analiz edilmesi hatta bu konuda gerek faydalanıcı gerekse diğer tarafların görüşlerine başvurulması, programa daha fazla katılımın sağlanması gibi tedbirler alınmalıdır.

- Kırsal kalkınmaya yönelik daha fazla projenin hayata geçirilebilmesi için, başvuru şartlarının hafifletilerek daha da fazla başvuru alınması yönünde adım atılmalıdır. Çünkü bu oldukça ağır bürokratik işlemler hem zaman hem de maliyet bakımından faydalanıcıları zorlamaktadır. Üye ülkelerde uygulanan asgari başvuru şartlarının Türkiye'ye uyarlanması sayesinde bu süreçler kısaltılabilecektir. Ayrıca proje hazırlayan danışman firmaların bu konuda yeterli olmaması projelerin kabul edilme olasılığını düşürmektedir. Bu nedenle proje hazırlama konusunda verilecek geniş katılımlı eğitimler önemlidir (Bahtiyar, 2014: 320-322). Bu sayede faydalanıcılar, bizzat kendileri daha gerçekçi ve ayakları yere basan projeler hazırlama imkânına kavuşacaklardır.
- Destek verilen tedbirlerin, TKDK il koordinatörlüğü bulunan illerin coğrafi şartları göz önüne alınarak belirlenmesi ve geliştirilmesine ihtiyaç vardır (Bahtiyar, 2014: 320-322). Bu sayede bölgelerin tarımsal üretim yönünden kendine has özellikleri ve üstünlükleri daha iyi değerlendirilebilecektir.
- IPARD programı kapsamında kullanılan fonların oldukça sıkı bir kontrol mekanizması vardır. Faydalanıcılara yatırım kapsamında olan bir harcaması için ödeme yapılmadan önce ödeme talep dosyası birçok uzman tarafından kontrol edilmektedir. Program şartları içinde son ödeme tarihinden itibaren faydalanıcının yatırımı 5 yıl boyunca takip edilmektedir. Eğer faydalanıcı bu şartı sağlayamazsa kendisine yapılan ödeme için geri ödeme süreci uygulamaya konulmaktadır (Olgun ve Sevilmiş, 2017: 34). Bu oldukça ağır şartlar nedeniyle hazırlanan projelerin uygulanabilir ve gerçekçi olması oldukça önemlidir. Bu nedenle gerek proje hazırlama gerekse uygulama aşamasında faydalanıcılara Kurum tarafından daha fazla danışmanlık hizmeti verilmelidir.
- Gelecek nesillere daha güçlü ve güvenli bir tarım sektörü bırakmak için sürdürülebilir tarımsal üretimi, gıda, tarım ve hayvancılıkta rekabetçi yapıyı,

yerli ve güvenilir gıdalara erişimi, kırsal kalkınmayı ve rekabet edebilirliği sağlayabilmek amacıyla daima yenilikçi politikalar hazırlanmalı, uygulanmalı ve değerlendirilmelidir (Erdoğan ve Erdoğan, 2018: 83). Tabii ki bu politikaların uygulanmasında TKDK'ya önemli görevler düşmektedir. Bu nedenle politika yapımcıların Kurumun görev ve yetkilerini bu bağlamda değerlendirmeleri ve gerekirse süreç içinde yenileyip genişletmeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak, Işık ve Baysal (2011: 184)'ın da ifade ettiği gibi, AB'ye uyum süreci kapsamında Türkiye'nin IPARD programından elde edeceği mali desteklerin uygun projelerde kullanılması, özelde kırsal kalkınmaya genelde ise ülke kalkınmasına olumlu katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Adewumi, M. O., Falola, A. & Odundale, A. O. (2015). Assessing income effect of rural development programmes: a case study of community-based agriculture and rural development project in kwara state (Nigeria). *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 4(38), 607-616.
- Ak, B. (2016). Parametrik hipotez testleri. SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri (Ed. Şeref Kalaycı) içinde, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 73-82.
- Akan, Y. & Arslan, İ. (2008). *Göç ekonomisi (Türkiye üzerine bir uygulama)*, Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Akci, A. (2015). *Kırsal kalkınma için bir model önerisi: Köy kümeleri*. Yayımlanmamış doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Konya.
- Akın, E. (1999). *Bir bölgesel kalkınma yöntemi örnek olayı: "GAP bölge kalkınma idaresi başkanlığı"*. Ankara.
- Akın, O. (2015). *Kırsal kalkınma politikalarının AB politikaları çerçevesinde incelenmesi: Denizli ili örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Tekirdağ.
- Akpınar, R., Taşçı, K. & Özson, M. E. (2011). *Teoride ve uygulamada bölgesel kalkınma politikaları*. Bursa: Ekin.
- Aksoy, A., Terin, M. & Keskin, A. (2012). Türkiye süt sığırcılığında ıslah ve destekleme politikalarının bölgesel etkileri üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*. 43(1), 59-64.
- Alemdar, T., Demirdöğen, A. & Ören, M. N. (2012). Kırsal yoksulluk ve ölçüm sorunu ve Türkiye. *10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 322-329, Konya.
- Aslan, S., Demirhan, Y. & Ertaş, M. (2016). Avrupa Birliği katılım öncesi mali yardım aracı kırsal kalkınma bileşeni (IPARD) ve Mardin iline etkileri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*. 7(1), 232-254.
- Ataseven, Y. (2016). Türkiye'de tarımsal destekleme politikaları: genel bakış ve güncel değerlendirmeler. *Türkiye Ziraat Odaları Birliği Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi*. 375, 54-59.

- Aydın, H. İ. & Yıldırım, H. (2013). Kırsal kalkınmanın yeniden yapılanması sürecinde yerel aktörler: bölgesel kalkınma ajansları-tarım ve kırsal kalkınmayı destekleme kurumu. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2(4), 28-42.
- Ayna, Y. E. (2011). *Türkiye'de bölgesel kalkınma politikaları ve kalkınma ajansları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Malatya.
- Bahtiyar, K. (2014). Kırsal kalkınma uygulamaları üzerine bir değerlendirme: TKDK (tarım ve kırsal kalkınmayı destekleme kurumu) örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(28), 306-324.
- Bakırcı, M. (2007). *Türkiye'de kırsal kalkınma: kavramlar-politikalar-uygulamalar*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Biçen, S. (2018). Avrupa Birliğinin Türk kamu yönetim biçimini şekillendirme gücü: kalkınma ajansları ve tarım kırsal kalkınmayı destekleme kurumu. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2(1), 65-82.
- Bilici, İ. (2010). *Türkiye'de kırsal kalkınmanın gelişimi ve IPARD süreci*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Tokat.
- Can, M. & Esengül, K. (2007). Avrupa Birliği kırsal kalkınma programlarının Türkiye'nin kırsal kalkınma açısından incelenmesi: SAPARD ve IPARD örneği. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 24(2), 43-56.
- Coşkun, R. Altunışık, R. & Yıldırım, E. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. İstanbul: Sakarya Yayıncılık.
- Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye'de gelir eşitsizliği ve yoksulluk. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (59), 89-132.
- Çelik Ateş, H. (2017). Kırsal yoksulluk ve sürdürülebilir kırsal kalkınma politikaları. *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 1-9
- Çelik, Z. (2005). Planlı dönemde Türkiye'deki kırsal kalkınma politika ve uygulamaları üzerine bir değerlendirme. *Planlama Dergisi*, 2, 61-71.
- Çelik, Z. (2006). *Türkiye'de kırsal planlama politikalarının geliştirilmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Çelik, F. (2007). Türkiye'de iç göçler (1980-2000). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(22), 87-109.

- Çelik, Ş. (2015). Türkiye'de büyükbaş hayvan sayıları ve nüfus arasındaki nedensellik ilişkisi. *Adıyaman Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 5(1), 80-93.
- Çil, D. (2015). *Kırsal kalkınma politikalarının Adıyaman kırsalına olan etkisinin tüttün tarım üzerinden değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Çimen, A. (2012). Avrupa Birliği (AB) bölgesel kalkınma politikalarının Avrupalılaşması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(12), 47-80.
- Çölkesen, H. G. (2009). *Türkiye'de bölgesel farklılıklar ve kalkınma ajansları: Türkiye İngiltere kalkınma ajanslarının karşılaştırılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Demirdöğen, A., Ören, M. N. & Alemdar, T. (2010). Türkiye'de tarım politikaları kapsamında sağlanan destekler ve kırsal yoksulluk. 10.Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Konya.
- Dıraor, B. M. (2008). *Katılım Öncesi AB Fonları ve Kırsal Kalkınma: Fırsatlar, Sorunlar ve Türkiye İçin Öneriler*. Ankara: Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- Doğan, A. (2009). Ekonomik gelişme sürecine tarımın katkısı: Türkiye Örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 365-392.
- Doğan, Z., Arslan, S. & Berkman, A. N. (2015). Türkiye'de tarım sektörünün iktisadi gelişimi ve sorunları: tarihsel bir bakış. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 29-41.
- DPT. (1963). Kalkınma Planları: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 26.01.2019 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Birinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1963-1967%E2%80%8B.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- DPT. (1967). Kalkınma Planları: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 26.01.2019 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C4%B0ikinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1968-1972%E2%80%8B.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- DPT. (1972). Kalkınma Planları: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 26.01.2019 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1973-1977%E2%80%8B.pdf> sayfasından erişilmiştir.

- DPT. (1979). Kalkınma Planları: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 26.01.2019 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/D%C3%B6rd%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1979-1983%E2%80%8B.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- DPT. (1984). Kalkınma Planları: Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 26.01.2019 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- DPT. (1989). Kalkınma Planları: Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 26.01.2019 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Alt%C4%B1nc%C4%B1-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1990-1994%E2%80%8B.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- DPT. (1995). Kalkınma Planları: Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 26.01.2019 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- DPT. (2000). Kalkınma Planları: Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 26.01.2019 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekizinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2001-2005.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- DPT. (2005). *Türkiye-Avrupa Birliği mali işbirliği kapsamındaki bölgesel kalkınma programları*. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum. Ankara.
- DPT. (2006). Kalkınma Planları: Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, 26.01.2019 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2007-2013%E2%80%8B.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- DPT. (2013). Kalkınma Planları: Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, 26.01.2019 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Ekim, R. M. (2006). *Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikaları ve Türkiye'nin uyumu*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Engin, C. (2011). Kalkınma ajansları: Türkiye ve İngiltere ülke örnekleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2),65-77.

- Erdal, G., Erdal, H. & Gürkan, M. (2013). Türkiye'de uygulanan tarımsal desteklerin üretici açısından değerlendirilmesi (Kahramanmaraş ili örneği). *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3(2), 92-98.
- Erdinç, Z. & Erdinç, M. H. (2018). Türkiye'de tarımın ekonomideki yeri ve izlenen tarım politikaları. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 8(2), 69-84.
- Ertaş, N. (2013). *Bölgesel kalkınma politikası aracı olarak kalkınma ajansları: Türkiye'de bölgesel potansiyelin değerlendirilmesi açısından "mevlana kalkınma ajansı" örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Gandhi, V. P. & Marsh, R. (2003). *Development and poverty reduction: do institutions matter? a study on the impact of local institutions in rural india*. 25th International Conference Of Africulture Economists, Durban.
- Gülçubuk, B. (2005). Kırsal Kalkınma. Türkiye'de Tarım (Ed. Fahri Yavuz) içinde, Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 68-93.
- Gülçubuk, B. & Karabıyık, E. (2002, Eylül). *Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Türkiye'nin kırsal kalkınma politikası ve yükümlülükleri*. Türkiye V. Tarım Ekonomisi Kongresi'nde sunulmuş bildiri, Erzurum.
- Gülçubuk, B., Köksal, Ö., Ataseven, Y., Gül, U. & Kan, M. (2016). Kırsal kalkınma desteklerinin ulusal düzeyde etkileri: tarım ve kırsal kalkınmayı destekleme kurumu (TKDK) projelerine ilişkin araştırma sonuçları. Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü XII. Tarım Ekonomisi Kongresi. 1039-1048.
- Gümgüm, Y. S. U. (2010). *Türkiye'de kırsal kalkınma politikaları ve köydes projesi uygulaması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Günaydın, G. (2008). *"Küreselleşen" Piyasa, Yoksullaşan Köylü*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Yayına Giriş Tarihi: 30.06.2008, http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=8877&tipi=38&sube=0 sayfasından 13.02.2019 tarihinde erişilmiştir.
- Gürlük, S. (2001). Dünyada ve Türkiye'de kırsal kalkınma politikaları ve sürdürülebilir kalkınma. *Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 19(4), 1-12.
- Hiç, M. (1994). *Büyüme ve gelişme ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ildırar, M. (2004). *Bölgesel kalkınma ve gelişme stratejileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- ILO. (2018). Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate), International Labour Organization, ILOSTAT database. Data retrieved in September 2018. 17.02.2019 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/sl.agr.empl.zs> sayfasından erişilmiştir.
- IPARD. Türkiye, 03.12.2018 tarihinde <http://ipardturkiyede.blogspot.com/p/blog-page.html> sayfasından erişilmiştir.
- Işık, B. & Baysal, D. (2011). Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Türkiye'de kırsal kalkınma politikaları: genel bir değerlendirme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*.12(1), 165-186.
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (2003). *AB ve Türkiye-AB ilişkileri temel kavramlar Rehberi*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı.
- İncedal, S. (2013). *Türkiye'de yoksulluğun boyutları: mücadele politikaları ve müdahale araçları*. Aile ve sosyal politikalar uzmanlık tezi. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara.
- Kandemir, O. (2010). *İktisadi gelişme sürecinde göç olgusu: Türkiye örneği*, Yayınlanmamış doktora tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kandemir, O. (2011). Tarımsal destekleme politikalarının kırsal kalkınmaya etkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(1), 103-113.
- Kandemir, O. & Ergin, Ü. (2018). Bölgesel gelişme bağlamında kalkınma ajanslarının faaliyetleri: TR82 bölgesi (Kastamonu, Sinop, Çankırı) örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2646-2671.
- Kahraman, M. S. (2014). Avrupa Birliği katılım öncesi mali yardım aracı (IPA) kapsamında gerçekleştirilen hizmet sözleşmelerinin yürütülmesi. Avrupa Birliği uzmanlık tezi. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. Ankara.
- Karaman, B. & Özçalık, M. (2007). Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğinin bir sonucu: çocuk işgücü. *Yöntem ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 25-41.
- Kaymakçı, M., Eliçin, A., Tuncel, E., Pekel, E., Karaca, O., Işın, F., Taşkın, T., Aşkın, Y., Emsen, H., Özder, M., Selçuk, E. & Sönmez, R. (2000). Türkiye'de küçükbaş hayvan yetiştiriciliği. *Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi*, 765-793.
- Kaynak, M. (2007). *Kalkınma iktisadi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Koç, A. A., Dede, İ., Bayaner, A., Kıymaz, T., Yavuz, F., Dellal, İ., Dölekoğlu, T. & Başarır, E.P. (2015). Dünya'da ve Türkiye'de tarım politikalarında değişimler ve arayışlar. *Türkiye Ziraat Mühendisliği VIII. Teknik Kongresi (TÜMMOB)*. 33-61. Ankara.
- Koç, F. (2015). *Türkiye'de bölgesel kalkınma çalışmalarına bir örnek:Doğu Anadolu Projesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Lewis, W.A. (1954). "Economic Development with Unlimited Supplies of Labour", *Manchester School of Economic and Social Studies* 22:139-91, (Çev. M. Berk). İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları (1966), Ankara.
- Lorcu, F. & Acar Bolat, B. (2012). Türkiye'de kırmızı ithal et. *Hayvansal Üretim*, 53(1), 14-20.
- Meriç, M.& Can, E. (2011). Bölgesel kalkınmada kalkınma ajansları modeli: İzmir kalkınma ajansı.*Harran Üniversitesi 26. Türkiye Maliye Sempozyumu Bölgesel Kalkınma ve Kamu Politikaları Tebliğler Kitabı*, Şanlıurfa.
- Miran, B. (2005). Türkiye'de tarım (Ed. Yavuz Fahri) içinde, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları, 1-252.
- Olgun, F. A. & Sevilmiş, G. (2017). AB katılım öncesi yardım aracı kırsal kalkınma programı (IPARD) ve Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 23(1), 25-36.
- Ökten, Ş., & Çeken, H. (2008). Gap projesinin Türkiye'nin kırsal kalkınma politikaları içindeki yeri ve önemi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 14(1 ve 2), 13-22.
- Özkara, G. (2012). *Avrupa Birliği ve Türkiye'de bölgesel kalkınma politikası aracı olarak bölgesel kalkınma ajansları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.
- RG. (2007). 18.05.2007 "Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" *Resmi Gazete Sayı: 26526*. 22.11.2018 tarihinde, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070518-2.htm> sayfasından erişilmiştir.
- RG. (2016a). 06.06.2016. "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun". *Resmi Gazete Sayısı: 29736*. 04.02.2019 tarihinde, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/06/20160608.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- RG. (2016b). 07.09.2016. "Kanun Hükmünde Kararname". 04.02.2019 tarihinde, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160909-7.pdf> sayfasından erişilmiştir.

- Sarıca, İ. (2004). Bölgesel planlamaya genel bakış ve Doğu Anadolu Projesi ana planı. *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*. 192-217.
- Saygın, Ö. & Demirbaş, N. (2017). Türkiye’de kırmızı et sektörünün mevcut durumu ve çözüm önerileri. *Hayvansal Üretim*, 58(1), 74-80.
- Taban, S. & Kar, M. (2015). *Kalkınma ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınları
- Tan, S. (2009). Tan, S. (2009). "Tarım reformu uygulama projesi" kapsamında kırsal kalkınma projeleri: Çanakkale ili köy bazlı katılımcı yatırım programı örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 4(2), 51-62.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2015). "*Kırsal dönüşüm*" çalıştayı: sonuç raporu. Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 27.02.2019 tarihinde <https://www.ab.gov.tr/5.html> sayfasından erişilmiştir.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 23.11.2018 tarihinde <https://www.ab.gov.tr/5.html> sayfasından erişilmiştir.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. İller İdaresi Genel Müdürlüğü: Tamamlanan Projeler, 26.11.2018 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/k-ye-d-n-s-ve-rehabilitasyon-projesi-kdrp-> sayfasından erişilmiştir.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. 02.02.2019 tarihinde <http://www.kop.gov.tr/sayfalar/kop-illeri/63> sayfasından erişilmiştir.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. DOKAP, 28.11.2018 tarihinde <http://dokap.gov.tr/2016/09/09/dokap-bki-gorev-alanina-tokat-ili-eklendi/> sayfasından erişilmiştir.
- T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. (2008). Dış İlişkiler ve AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı. "Türk tarım sektörünün Avrupa Birliği sürecinde incelenmesi (tarım ve kırsal kalkınma faslı)". 17.02.2019 tarihinde <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/AB%20UYUM/Yayinlari/miz/Turk%20Tarim%20Sektörünün%20AB%20Sürecinde%20İncelenmesi.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, IPARD, 07.02.2019 tarihinde <https://ipard.tarim.gov.tr/Statiks> sayfasından erişilmiştir.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 13.02.2019 tarihinde <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYIH.xlsx> sayfasından erişilmiştir.
- TKDK. <https://www.tkd.gov.tr/>.

TKDK, 04.01.2019 tarihinde <https://www.tdkk.gov.tr/Kurumsal/Birimler> sayfasından erişilmiştir.

TKDK, 25.12.2018 tarihinde <https://www.tdkk.gov.tr/Kurumsal/OrganizasyonSemasi> sayfasından erişilmiştir.

Tolunay, A. & Akyol, A. (2006). Kalkınma ve kırsal kalkınma; temel kavramlar ve tanımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*. A(2), 116-127.

TÜİK, <http://tuik.gov.tr/Start.do> .

TÜİK, Nüfus ve demografi-ilçe merkezleri ve belde, 27.02.2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> sayfasından erişilmiştir.

TÜİK, Temel istatistikleri gelir, yaşam, tüketim ve yoksulluk istatistikleri, 27.02.2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> sayfasından erişilmiştir.

TÜİK, Temel istatistikler gelir, yaşam, tüketim ve yoksulluk istatistikleri, 21.11.2018 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> sayfasından erişilmiştir.

TÜİK, Konularına göre istatistikler, gelir ve yaşam koşulları araştırması, 22.11.2018 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011 sayfasından erişilmiştir.

TÜİK, 15.12.2018 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do#> sayfasından erişilmiştir.

TÜİK, Konularına göre, hayvancılık istatistikleri, 27.02.2019 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=79&locale=tr> sayfasından erişilmiştir.

TÜİK, Konularına göre, fasıllara göre dış ticaret, 27.02.2019 tarihinde http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 sayfasından erişilmiştir.

TÜİK, İstatistik göstergeler, tarım, 15.12.2018 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do#> sayfasından erişilmiştir.

TÜİK, Temel istatistikler, istihdam, işsizlik ve ücret, 27.02.2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> sayfasından erişilmiştir.

- TÜİK, 08.12.2018 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/> sayfasından erişilmiştir.
- TÜİK, 07.12.2018 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/#> sayfasından erişilmiştir.
- TÜİK, 08.12.2018 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/> sayfasından erişilmiştir.
- TÜRKTOB, 04.12.2018 tarihinde <https://www.turktob.org.tr/uploads/plugo/Arge-turktob-sunular022017/TKDK%20SUNUMU.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Uçar, M. (2010). Kırsal turizm ve kırsal kalkınma: Fethiye örneği. Detay Yayıncılık.
- Uçar, M. & Vuran, Y. (2016). IPARD programının (Avrupa Birliği katılım öncesi mali yardım aracı) ülkemiz istihdamına etkisi. *International Journal of Academic Values Studies*, 2(1), 53-81.
- Uslu, Ö. S. & Kaya, A. R. (2015). Kırsal turizm alanında tarım ve kırsal kalkınmayı destekleme kurumu (TKDK) destekleri: Kahramanmaraş örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5(2), 17-24.
- Ünal, S.& Fidan, A. (2014). Tarımsal destek uygulamaları: IPARD desteklerinin Kütahya tarımına etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 63-76.
- URL-1, 30.11.2018 tarihinde <http://akademi.yucelkesen.com/turkiyenin-bolgesel-kalkinma-projeleri/> sayfasından erişilmiştir.
- URL-1, 24.04.2019 tarihinde <http://akademi.yucelkesen.com/turkiyenin-bolgesel-kalkinma-projeleri/> sayfasından erişilmiştir.
- URL-2, 31.01.2019 tarihinden <http://cografyaevi.com/b%C3%B6lgesel-kalk%C4%B1nma-projeleri/> sayfasından erişilmiştir.
- Yaşa, D. (2016). *Kırsal kalkınmada kırsal kalkınma projelerinin rolü: Sivas-Erzincan örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas.
- Yenigül, S. B. (2017). Kırsal kalkınma politikalarında yeni yaklaşımlar ve bu yaklaşımların Türkiye'nin kırsal kalkınma politikalarına etkisi. *Planlama Dergisi*, 27(1), 16-25.
- Yıldız, Ö. (2008). GAP illerinde sosyal ve ekonomik dönüşüm. *Ege Akademik Bakış*, 8(1), 287-300.

Yılık, M. M. (2011). *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyumu açısından kırsal kalkınma bileşeninin önemi ve tarım ve kalkınmayı destekleme kurumunun rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Karaman.

Yılmaz, H. (2006). Avrupa Birliği ortak tarım politikasındaki değişim süreci ve Türkiye'nin uyum kapasitesinin izlenen politikalar çerçevesinde incelenmesi, *Türkiye VII. Tarım Ekonomisi Kongresi*, Antalya.

Zhong, C., Chen, S. & Xiao, Q. (2013). A case study of the effectiveness of agricultural subsidies policies: theory and evidence from Huangpi district, Hubei, China. *Journal of Economics and Development Studies*, 1(2), 1-18.

EKLER

Ek Tablo 1: TKDK Olan İller İçin 2007-2010 ve 2013-2016 Dönemleri ¹ Büyükbaş Hayvan, Küçükbaş Hayvan ve Süt Üretimi Verilerinin Aritmetik Ortalaması							
İller	Büyükbaş Hayvan Sayısı (Baş)*		Küçükbaş Hayvan Sayısı (Baş)**		Süt Üretimi (Ton)***		1:TKDK Olan İller
	2007-2010 Aritmetik Ortalaması	2013-2016 Aritmetik Ortalaması	2007-2010 Aritmetik Ortalaması	2013-2016 Aritmetik Ortalaması	2007-2010 Aritmetik Ortalaması	2013-2016 Aritmetik Ortalaması	
Afyonkarahisar	275920,75	321136	686204,75	807955	318278,25	396152	1
Ağrı	253780,5	315044,25	1133725,25	1385136	173912,5	307970,25	1
Aksaray	92143,25	190978,5	330633,5	493542,25	161113	336357,5	1
Amasya	133879,25	175357,75	115492,25	184759	88236,5	164396,75	1
Ankara	219783,25	328764,75	669703	1043315,25	191958,75	267699	1
Ardahan	238119,5	304927,5	41739,25	54342	207112	312690,5	1
Aydın	286722,75	336645	167785,25	305031,25	364043	435184,5	1
Balıkesir	446883,75	534848,75	794876,75	1003448	670658,5	749682,5	1
Burdur	145596,25	200915	168824	410622,75	246871,75	354016	1
Bursa	150435,25	192856,75	301142,5	452010	201382	263818,75	1
Çanakkale	164390	209406,75	542750,75	675027	267355,25	340839,75	1
Çankırı	86819	126046,5	95713,75	118155,5	77810,5	137820,75	1
Çorum	174913,75	219937,5	140387	202585,25	207899,25	257276,75	1
Diyarbakır	241234	359152	774824,5	1172900,5	187135,75	357215,25	1
Denizli	166550	238755,25	344023,25	613996,75	252983,75	357268	1
Elazığ	109660,25	144998,5	344899,5	481030,75	149974,75	190671,5	1
Erzincan	84409	94341	288133,5	370344	83328,5	115401,25	1
Erzurum	540809,75	653446,25	577566,75	710832	444051,5	744256	1
Giresun	86638,5	83029,25	95044,5	86173,5	93241,5	93159,25	1
Hatay	108341	130512,75	157742,75	325734	113596,75	143625,5	1
Isparta	77515,5	140306,75	271654	466294	114296	206130,25	1
Kahramanmaraş	107631,25	165198,25	457399,75	608505,75	142737	239436,75	1
Karaman	35232,25	60929,5	320961,75	565436	49506,5	107126	1
Kars	377845,5	483053,25	332170,5	494349	297836,25	613869,5	1
Kastamonu	259219,25	244411,5	78339,5	99368,75	283733	304655,25	1
Konya	416847,75	733895,75	1374876,5	2118905	568143	1006178,75	1
Kütahya	142381,25	173816,75	383408,25	484229,5	189790	243897,25	1
Malatya	97259,25	132857,5	232093,25	293683,75	145903	181463,5	1
Manisa	189311,75	224669	603431,25	963335,5	225963	286897,5	1
Mardin	63822	89383,25	668783,5	981062,5	80590,5	155036,5	1

Mersin	92219,25	110623,75	612605,5	1242184,5	155436,75	216596,25	1
Muş	239955,75	286719,5	1160207,25	1003990	261831,25	324858,5	1
Nevşehir	47559,5	73251,5	59233,75	114020,75	54159,25	86659,75	1
Ordu	109614,5	129300	87175,5	122060,25	126909	170170,5	1
Samsun	282514,25	307475	154803,5	200360,75	269734,75	304265,5	1
Sivas	297991	300523,5	363641,75	475503,5	291131	515396,25	1
Şanlıurfa	145651,5	219333	1681773,5	1827366,75	147104,5	278944,5	1
Tokat	225944,25	252918,25	213697,25	316263,25	198921,25	269095,75	1
Trabzon	129720,75	126865	91450,5	117152,5	169694	182071	1
Uşak	88713,25	127442,75	294786,25	461285	116263,5	175615,25	1
Van	171336,75	171083	2500599	2634346,75	200282,75	255551,5	1
Yozgat	203350,5	240508,5	264777	373391,25	163922,25	271414,5	1

Not: 1- Dört yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.

*Büyükbaş hayvan verilerinde tosun, düve, inek, dana, boğa ve öküz verileri kullanılmıştır.

**Küçükbaş hayvan verilerinde keçi ve koyun verileri kullanılmıştır.

***Süt üretimi verilerinde inek, keçi ve koyun verileri kullanılmıştır.

Kaynak: TÜİK, 08.12.2018 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/> sayfasından erişilmiştir.

Ek Tablo 2: TKDK Olan İller İçin 2007-2010 ve 2013-2016 Dönemleri ¹ GSYİH'da Tarımın Payı, İşlenen Tarım Alanı, Tahıl ve Bitki Üretimi Verilerinin Aritmetik Ortalaması							
İller	GSYİH'da Tarımın Payı		İşlenen Tarım Alanı (Hektar)		Tahıl ve Bitki Üretimi (Ton)		1:TKDK Olan İller
	2007-2010 Aritmetik Ortalaması	2013-2016 Aritmetik Ortalaması	2007-2010 Aritmetik Ortalaması	2013-2016 Aritmetik Ortalaması	2007-2010 Aritmetik Ortalaması	2013-2016 Aritmetik Ortalaması	
Afyonkarahisar	1685108,5	3185577	480121	454451	2230700,75	2822246,75	1
Ağrı	602339,75	1137133	356639,5	363614,25	1009298,5	1197394,25	1
Aksaray	877902,5	1749712,25	403858	402684,25	1984759,75	3196117,25	1
Amasya	798813	1332936,25	213088,25	222753	920568	1280991,25	1
Ankara	2187403,75	3497396,75	1159735,5	1182340,5	2103277	2857226,75	1
Ardahan	284495,75	513582,5	62894,75	37828,75	119690,5	51309,5	1
Aydın	1669019,25	3410277	170853,25	151860,25	1437396,75	2571184,5	1
Balıkesir	2344463,25	3625403,75	329299	322764,5	1706767	2465064,25	1
Burdur	681605	1311347	150777,25	143071,75	761805	1042636,5	1
Bursa	2104428	3864935,25	252542,5	218521,5	1573242	2147198,25	1
Çanakkale	1500198	2614189,5	221281,25	231646,5	1079708,25	2207159	1
Çankırı	395818,25	720015,75	188268,5	210209,75	399519,5	489684,5	1
Çorum	1146989,5	1744532	567550	536983,5	1247564,75	1311083,25	1
Diyarbakır	1457983,5	2790930	599933,25	577451,25	1387789	2011677,25	1
Denizli	1564876	2924150	284046,25	280681	1306976,75	2131835	1
Elazığ	580426,75	988551,75	145904,25	136886,75	505215,5	470974	1
Erzincan	439849,25	699154,75	156410,5	128079,75	686120,75	832534,5	1
Erzurum	1004589,25	1980917,75	361098	351364	1176248	1983595	1
Giresun	575659,75	908820,25	40618,5	41914,25	71469,5	61070,25	1
Hatay	1805083,25	2335948,25	191705,25	163164	817694	889926,25	1
Isparta	949661,75	1484222	156009	168197	528920	611495,75	1
Kahramanmaraş	1236366,5	2062719,5	310387,5	291073,25	1248285	1710615,75	1
Karaman	968965,75	1923255,75	252127,25	305648,25	1093332,75	1916376	1
Kars	515737,75	1085716,25	269067,75	209076,5	467913,5	588564,75	1
Kastamonu	904030	1382285	178119,75	142841,25	701012	682257,25	1
Konya	3573996,25	8146588,75	2074763,25	1885610,25	8232939,75	12103117,5	1
Kütahya	844146,5	1363324,75	328893,5	299397,5	1066091,25	1025692,75	1
Malatya	710763,25	1149349,25	244709,75	634231,375	305168,75	429724	1
Manisa	3289944,75	6513202	318732,5	297504,25	1222002,5	1527379,5	1
Mardin	888658,5	1958827,75	338328,5	284359,5	924083	1548414,25	1
Mersin	3277047,75	4894336,25	272513	260169	728430,5	764118,5	1
Muş	624767,25	1290823,25	279268,5	265388,75	1314341	2095361,25	1

Nevşehir	626824	1068383	301595,5	311591	1147819,75	1234067,75	1
Ordu	910063,25	1744686,5	40473,5	27489	105835,25	54205,75	1
Samsun	1873321,75	3282550,25	300511,25	279463	1502227,5	1958464,563	1
Sivas	1013434,25	1990310,75	810191,5	804239	1890022,25	2446974,25	1
Şanlıurfa	2518975	4572262,25	1073154,75	1061217	2871283,25	3560930,25	1
Tokat	1180829	1937688,75	287145,75	292249,5	1528836,5	1560184,5	1
Trabzon	797241,5	1337572,25	30282,5	16299	191257,75	74232,25	1
Uşak	564751,25	975062	204052	215206	546030,5	740840,5	1
Van	708364,5	1465253,5	289990,25	319574,25	963806,5	1420695	1
Yozgat	1002740	1755180,5	704340,5	605416	2376067,75	2688056	1

Not: 1- Dört yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.

Kaynak: TÜİK, 07.12.2018 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/#> sayfasından erişilmiştir.

Ek Tablo 3: TKDK Olmayan İller için 2013-2016 Dönemi ¹ Tarımsal Üretim Verilerinin Aritmetik Ortalaması

İller	Büyükbaş Hayvan (Baş)*	Küçükbaş Hayvan (Baş)**	Süt Üretimi (Ton)***	GSYİH'da Tarımın Payı	İşlenen Tarım Alanı (Hektar)	Tahıl ve Bitki Üretimi Toplamı (Ton)	2:TKDK Olmayan İller
Adana	218335,75	667435,5	282125,25	4309066	421061,75	2722753,75	2
Adıyaman	82644	291279,75	125990,25	1113693,75	196036	677237	2
Antalya	156790	1042621,25	231572,75	5338521	292728,5	932889,375	2
Artvin	62508	108747,75	80761,5	557477,5	13543,5	39693	2
Bartın	50524,75	4064	55680,25	322690	34755,75	382908,5	2
Batman	56873	726443,25	109294	724653	101770	352896	2
Bayburt	78255,5	56937	96842,75	374400,5	105326,25	704744,5	2
Bilecik	38012	125243,25	43417,25	538764,5	72163	226118	2
Bingöl	131712	518319	159321,5	483373,5	30980	307778,25	2
Bitlis	64864,5	785542,25	95500,25	710223,25	129424,75	746886,25	2
Bolu	137592,5	129276,75	147610	976198	114329	685066	2
Düzce	55451,75	13126,5	46828,75	779941,75	11278,5	249825,5	2
Edirne	161610,25	334504	275794,75	1754601,75	304025,25	1658664	2
Eskişehir	126993,75	738210	189110,25	1657722,75	577565,75	2737462	2
Gaziantep	156415,25	509733,25	194285,25	1936776,5	157450	678740,5	2
Gümüşhane	72833,5	35228,75	83261,5	330461,75	65393,25	243083,75	2
Hakkari	35533,75	759699	59578,25	397160,5	30660,75	162327,75	2
Iğdır	111930,25	774065,25	155486	700651	65143,75	779769,5	2
İstanbul	68296	100959,75	93631,5	899303,75	69129,5	293712,25	2
İzmir	546449,5	789741,75	856665,5	6185427	180885,5	3996315,5	2
Karabük	44185	21651	36815,5	183078,25	48600,75	93561	2
Kayseri	288762,75	624466,25	336864,25	2213533,25	583301,75	2843667	2
Kırıkkale	62603,5	125495,5	61121,5	563783,25	223160,25	492391,5	2
Kırklareli	150313,25	355194,5	242957,75	1242911,25	223160,25	1210794,5	2
Kırşehir	131091,75	211094	93826,5	830727,25	381094	948977	2
Kilis	12250,25	298098,5	25627,75	480384	51015,5	138521,5	2
Kocaeli	110542,75	102989,25	108689	686131	71478,75	418337,5	2
Muğla	190458,75	404821,5	243182,75	3583445	113861,5	957347,75	2
Niğde	141671,25	554002	284084,25	1752168,5	245478	1537546,25	2
Osmaniye	71221	222245	104038	1034208,25	101697	707214,25	2
Rize	23842,25	26096	27791,5	1135205,25	652,75	510	2
Sakarya	168330	70634,25	197727,5	1871256,5	91438,5	1368953	2
Sinop	97378,75	106567	94702	711253,25	83714,25	361230,25	2

Siirt	20886	981465,75	62587,75	556786	60951,25	174505	2
Şırnak	34393,75	569959	57007,5	416444,75	91297	353149,75	2
Tekirdağ	146398	284301	222156	1652445,75	353225,75	1672824,75	2
Tunceli	30310,75	423363,75	51455,25	259195	59702,75	100108	2
Yalova	10992	24689	12247,75	269559	6328,75	17587,75	2
Zonguldak	73225	33729,75	74985	543853,5	29053,25	147267,5	2
Not: 1- Dört yıllık aritmetik ortalama alınmıştır.							
*Büyükbaş hayvan verilerinde tosun, düve, inek, dana, boğa ve öküz verileri kullanılmıştır.							
**Küçükbaş hayvan verilerinde keçi ve koyun verileri kullanılmıştır.							
***Süt üretimi verilerinde inek, keçi ve koyun verileri kullanılmıştır.							
Kaynak: TÜİK, 08.12.2018 tarihinde https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/ sayfasından erişilmiştir.							

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Merve USLU
 Doğum Yeri ve Yılı : ANKARA - 10.08.1994
 Medeni Hali : Bekar
 Yabancı Dili : İngilizce
 E-posta : merveuslu5@gmail.com /
 merve-uslu-@hotmail.com

Eğitim Durumu

Lise : İbn-i Sina Lisesi
 Lisans : Kastamonu Üniversitesi - İktisat (KASTAMONU)

Yayımları

- Ersunan, B. & Uslu, M. (2013). Ankara ve Çankırı bölgesindeki girişimcilerin nitelikleri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Girişimcilik ve Kariyer Sempozyumu*. Muğla.
- Ersunan, B. & Uslu, M. (2014). Üniversite öğrencilerinin Kastamonu ekonomisine etkisi. *17. İktisat Öğrencileri Kongresi*. İzmir.
- Kandemir, O., Benli, T. & Uslu, M. (2017). Üniversitesi öğrencilerinin başarılarında sosyo-ekonomik faktörlerin önemi: Kastamonu Üniversitesi örneği. *III. Uluslararası Girişimcilik, İstihdam ve Kariyer Kongresi*. Muğla.